

PAPER DETAILS

TITLE: KASTAMONULU MÜDERRİS HÂCEĞÎZÂDE MUSTAFA EFENDİ'NİN SAD-KELİME-İ HZ.
ALİ TERCÜMESİ

AUTHORS: Adem CEYHAN,Fatih KOYUNCU

PAGES: 84-153

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1257921>

Prof. Dr. Âdem CEYHAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe Bölümü
Sivas/TÜRKİYE
ceyhanadem@hotmail.com
ORCID

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KOYUNCU
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fkoyuncu06@gmail.com
ORCID

**KASTAMONULU MÜDERRİS
HÂCEĞİZÂDE MUSTAFA
EFENDİ'NİN SAD-KELİME-İ
HZ. ALİ TERCÜMESİ**

KASTAMONU MUDARRIS
HACEGIZADE MASTER MUSTAFA'S
ONE-HUNDRED WORDS OF
EXCELLENCY ALI'S TRANSLATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 26.08.2020	Received Date: 26.08.2020
Kabul Tarihi: 08.10.2020	Accepted Date: 08.10.2020
Yayınlanma Tarihi: 31.10.2020	Date Published: 31.10.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Ceyhan, Âdem ve Koyuncu, Fatih, "Kastamonulu Müderris Hâceğizâde Mustafa Efendi'nin Sad-Kelime-i Hz Ali Tercümesi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Sayı 13, Güz 2020, s. 84-153.

Ceyhan, Âdem and Koyuncu, Fatih, "Kastamonu Mudarris Hacegizade Master Mustafa's One- Hundred Words Of Excellency Ali's Translation", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Volume 13, Fall 2020, p. 84-153.

10.28981/hikmet.785720

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KOYUNCU

**KASTAMONULU MÜDERRİS HÂCEGİZÂDE MUSTAFA EFENDİ'NİN
SAD-KELİME-İ HZ. ALİ TERCÜMESİ***

**KASTAMONU MUDARRIS HACEGIZADE MASTER MUSTAFA'S ONE-HUNDRED
WORDS OF EXCELLENCY ALİ'S TRANSLATION**

ÖZ

Hiz. Ali'ye ait sözler arasında meşhur Arap âlimi Câhiz'in (ö. 255/ 869) seçip derlediği *Mie Kelime* veya yaygın adıyla *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, tahminen 14. asırdan itibaren çeşitli şair ve yazarlar tarafından Türkçeye çevrilmiş; zaman zaman şerh de edilmiştir. Anılan yüz sözü tercüme ve şerh eden yazarlardan biri de Kastamonulu Mustafa bin Mehmed'dir. 16. asrın ikinci yarısı Osmanlı âlimlerinden olan Mustafa Efendi (ö. 998/1589-90), çeşitli medreselerde müderrislik, Halep ve Medine'de kadılık vazifesinde bulunmuştur. Hayır eseri niyetiyle İstanbul-Fatih'te bir mescid yaptıran Mustafa Efendi, bazı dualar, semavi dinler tarihi, dört halifenin sözleri gibi konularda birtakım Arapça ve Türkçe eserler de meydana getirmiştir. Zamanımıza ulaşan yazma nüshalarının sayısına bakıldığında, onun "çehâr-yâr-i güzîn" (dört seçkin dost) unvanıyla da anılan dört halifeye ait yüzer sözün tercüme ve şerhi türünden eserlerinin hayli rağbet gördüğü söylenebilir.

Bahis konusu kitapları, Hicri 970 (Miladi 1563) yılında Damat Ferhat Paşa, H. 978 (M. 1570-71) senesinde Mehmed Paşa'nın isteği üzerine telif ettiğini bildiren müderris, dört halifenin sözlerini tercüme ve şerh etmeden önce hayat hikâyelerini de yazmıştır. Bu mensur eserlerini meydana getirirken Reşîdüddin Vatvat'ın (ö. 573/ 1177?) aynı konudaki Farsça kitaplarından faydalandığı anlaşılan Mustafa Efendi, adı geçen selefinin metinlerine tamamen bağlı kalmamış; Arapça vecizeleri tercüme ve şerh ederken, onlarla ilgili bulduğu ayet ve hadisleri, ayrıca çeşitli âlimlerin sözlerini de anmıştır.

Bu çalışmada Kastamonulu Mustafa bin Mehmed'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali* tercümesi ele alınıp incelenmiş; anılan kitapçığın Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktarılan metni okuyucuların mütalâasına arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, Reşîdüddin Vatvat, Kastamonu, Mustafa bin Mehmed, vecize, tercüme, şerh

ABSTRACT

Excellency Ali's words chosen by the famous Arab scholar named Jahiz (d. 869) from among the words of Ali or Excellency Ali's One-Hundred Words book. Approximately, translated into Turkish by various poets and writers from the 14th century. And time to time it's explained by them too. One of the writers who translated and annotated the mentioned The Excellency Ali's One-Hundred Words book is Mustafa son of Kastamonu Mohammad. Master Mustafa (d. 998 / 1589-90) was the one of the Ottoman scholars of the second half of the 16th century and he was lecturer in different religious schools. And he served as a judge in Aleppo and Madinah. Master Mustafa, who had built a mosque in Istanbul-Fatih with the intention of charity, he also produced some Arabic and Turkish works on topics such as some prayers, the history of heavenly religions, and the words of the four caliphs. When we look at the number of manuscripts that have reached our time, it can be said that the translation and commentary works of the floating words belonging to the four caliphs, also known as the title of "çehâr-yâr-i güzîn" (four distinguished friends), are highly in demand. The booklets in question were published by Damat Ferhat Pasha, in the year H. 970 (M. 1563), at the request of Mehmed Pasha, the copywriter wrote his life stories before he translated and annotated the words of the four caliphs. When it was understood that Reşîdüddin Vatvat (d. 573/ 1177?) Benefited from the Persian booklets on the same subject while creating these prose works, Master Mustafa did not fully adhere to the texts of his predecessor; While translating and interpreting Arabic phrases, he remembered the verses and hadiths he saw about them, as well as the words of various scholars. In this study, after giving information about the life and works of Kastamonu Mustafa son of Mohammad, the Excellency Ali's One-Hundred words book's translation was handled and examined. The text of the aforementioned booklet, which is transferred to the Latin letters, is submitted for the readers' opinion.

Keywords: *The Excellency Ali's One-Hundred words, Reşîdüddin Vatvat, Kastamonu, Mustafa son of Mohammad, aphorism, translation, commentary.*

* Hâcegizâde Mustafa Efendi'nin "*Sad-Kelime-i Ali bin Ebî Tâlib*" isimli tercümesini, neşrinden önce ricamız üzerine okuyup bazı düzeltmelerde bulunan Prof. Dr. İlyas Karşlı'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Mehterhan Furkani'ye teşekkür ederiz.

Giriş

Hiz. Muhammed’in tebliğ ettiği İslâm dinini ilk kabul eden kişiler arasında yer alan, akraba ve yakın arkadaşlarından olan, vefatından sonra halifesi yahut “emîrû’l-mü’minîn” (müminlerin reisi) sıfatıyla devlet başkanı seçilen Hiz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, Türklerin Müslüman oluşlarından sonraki hayatları ve edebiyatında değerli bir yer tutar. Bu durum, 11. asırdan 20. asra kadar meydana getirilen binlerce yazılı eser üzerinden takip edilebilmekte; divan ve mesnevi gibi manzum, ayrıca muhtelif konulara ait birçok mensur metnin baş tarafında söz konusu din büyüklerinin övüldüğü ve saygıyla anıldığı görülmektedir. Yine onların dinî, ahlâkî, insanî fazilet ve meziyetleri hususunda “*Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*” vb. adlar altında menkıbe kitaplarının, bilhassa içlerinden kahramanlığıyla meşhur Hiz. Ali’nin savaş ve zaferleri hakkında manzum, mensur cenknamelerin yazıldığı, bu eserlerin sivil halk ve askerler arasında asırlar boyunca sevilerek okunduğu bilinmektedir.

Dört halifenin hayat ve şahsiyetlerine dair edebî eserler, medhiyeler ve menkıbe türünde kitaplarla sınırlı olmayıp hayli çeşitlilik gösterir. Onların doğumları, fiziki yapıları, hakkında rivayet edilen hadisler... gibi akla gelebilecek başka konularda da manzum, mensur birçok eser telif veya tercüme edilmiştir. İslâm- Türk tarih ve kültüründe mühim bir yere sahip olan Hulefâ-yı Râşidînle ilgili edebî metinlerin bir kısmını da onların güzel sözleriyle alâkalı eserler teşkil eder. Dört Halife’nin güzel sözleri hakkında tarihçe hayli eski derleme, tercüme ve şerh, Harizmşahlar devletinin meşhur edip ve şairlerinden Reşidüddîn Vatvat (ö. 573/1177?) eliyle meydana getirilmiştir. Hiz. Ömer soyundan geldiği için “el-Ömerî” nisbesini kullanan “Kâtib Reşid”, dört halifenin yüzer veciz sözünü derlemiş; onları Farsçaya çevirip kısaca açıkladıktan sonra Harizmşahlarına ithaf etmiştir. (Ateş, 1959: 12-13, 17-19, 21-22, 24). Reşidüddîn Vatvat’ın bu eserlerinden bilhassa Hiz. Ali sözlerine ait olanı, Türk âlim, şair ve yazarları tarafından hayli alâkayla karşılanmış; 14 veya 15. asırdan itibaren yüzyıllar boyunca defalarca Türkçeye tercüme edilmiştir. Bahis konusu *Sad Kelime*(Yüz Cümle)yi çeviren şair ve yazarlardan birtakımının adı, mahlası ve/ veya eserlerini meydana getirdikleri tarih belirsiz; bir kısmının ise ismi, mahlası, ayrıca belirtilen mevzudaki edebî çalışmalarını tamamladıkları yıllar bilinmektedir.

Kâtib Reşid’in anılan kitaplarından faydalanarak *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn* isimli eser(ler)ini meydana getiren Kastamonulu Mustafa bin Mehmed de 16. asrın ikinci yarısında, 1560’lı, 70li yıllarda çeşitli medreselerde dersler vermiş; Halep ve Medine kadılığı vazifesinden sonra emekli olmuş Osmanlı ilim adamlarından biridir. Mustafa Efendi’nin meslek hayatı ve eserleri hakkında en geniş bilgiyi, 17. asrın tanınmış âlim, şair ve yazarlarından biri olan Nev’î-zâde Atâyî’nin H. 1044 (M. 1634)’te tamamladığı Türkçe *Şekâ’ik Zeyli*’nden edinmekteyiz. Biz burada önce Hâcegizâde Mustafa Efendi’nin hâl tercümesini, Atâyî’nin anılan eseri başta olmak üzere belli-başlı biyografik, bibliyografik kaynaklara dayanarak yazacak; sonra *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali* isimli eserini incelemeye çalışacak, nihayet söz konusu kitapçığın Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktardığımız metnini vereceğiz.

1. Kastamonulu Mustafa bin Mehmed Kimdir?

Halk arasında “Hâcegîzâde” olarak anılan Mustafa bin Mehmed, Kastamonulu ve Şeyh Ramazan’ın kızının oğludur. Çocukluk ve gençlik çağında ilim tahsil eden Hâcegîzâde, Hoca Hayreddin Efendi’den mülâzemet aldı ve medreselerde müderris olarak çalışmaya başladı. Kırk akçelik medreseden azledilmişken, 968 (1561) yılında Mahmud Paşa Medresesi’nde ders verdi. 970(1563)’te Eyüp (Sultan türbesi civarında bulunan Sultan Mehmed Medresesi) derecesine yükseltildi. 971(1564)’de Kefe müftülüğüne nakledildiyse de bu vazifeyi kabul etmedi. 973’te (1565 Aralık veya 1566 Ocak ayında) Üsküdar sultanîyesine, başka bir ifadeyle Kanuni Sultan Süleyman’ın kızı Mihrümah Sultan için 954 (1547-48) yılında Mimar Sinan’a yaptırdığı külliye'deki medreseye erişti. 974’te (1566 Ekim veya Kasım ayında) semanîyeden Akdeniz tarafındaki dördüncü medrese olan Ayakkurşunlu’ya müderris oldu. 977 (Aralık 1569) senesinde Edirne’deki Sultan Bayezid Medresesi’ne yükseltildi. 979 Ramazanı’nda (Ocak-Şubat 1572) Halep kadısı oldu. 980 Saferi’nde (Haziran-Temmuz 1572) Medine kadılığına nakledildi. 982 (1574) yılında azledilip yerine Kadı Hüseyin-i Mekki getirildi. Emekliye ayrılan Mustafa Efendi, ilim ve ibadetle meşgulken, 998 (1589-90) yılında vefat etti; Eyüp Sultan türbesi dışındaki kabristanda gömüldü. (Atâyî, 2017: 915-916).

Hâcegîzâde Mustafa Efendi, ilmiyle amel eden bir âlim ve salih insan olarak tanınmıştır. Evinin karşısında, (Fatih) Sultan Mehmed Camii yakınında bir mescid ve haremde mülâzım odaları yaptırmıştır. Bu mescid, daha sonradan tekke olmuştur. (Ayyansarâyî 1865: 103-104).

2. Eserleri

1. *Şerh-i Duâ-i Tahîyyât-*

Yazar, dört “mebhas”tan meydana gelen bu mensur eserini Mehmed Paşa’ya ithaf etmek için hazırlamıştır. İlk tahîyyat hakkındaki rivayetleri Arapça kaynaklardan nakletmiş; sonra onların altına Türkçe tercümelerini yazmıştır. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler bl. TY 1746, vr. 1b-14a).

2. *Şerh-i Salavât-ı Me’sûre-*

Hiz. Peygamber’den rivayet edilmiş bazı makbul salâvat hakkındaki bu eser, “makale” adı verilen dört bölümden meydana gelir. Önce konuya ait Arapça rivayeti yazan, bunun ardından o ibareleri Türkçeye tercüme eden mütercim, bu eserini de Mehmed Paşa için hazırlamıştır. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler bl. TY 1746, vr. 14a-31a).

3. *Şerh-i Duâ-i Kunût-*

Mustafa Efendi, kunut duası hakkında bilgi vermek üzere on “fasıl” hâlinde düzenlediği bu eserini de Mehmed Paşa’ya ithaf etmiştir. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler bl. TY 1746, vr. 31a-66b).

4. *Metâlibü’l-âliye-*

Mustafa bin Mehmed’in H. 978 (M. 1570) yılında Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi’nde müderrisen, semavî kitaplar hakkında telif ettiği kısa, Arapça bir eserdir. Yazar, dört baptan meydana gelen bu metnin her babında, çeşitli âlimlerin eserlerinden faydalanarak bir semavî kitap hakkında bilgi vermiş; anılan eserini, daha sonra Türkçe’ye çevirmiş ve şerh etmiştir. (Bazı nüshaları: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Es’ad Efendi No. 3446, vr. 88b-97b, Tavşanlı Zeytinolu Ktp. No. 279, vr. 215-258).

5. *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-i Güzîn-*

Mütercim, bu eserini, 970 (1563-64) yılında Eyüp’teki Sultan Mehmed Medresesi müderrisiyken Damad Ferhad Paşa’nın, 978 (1571)’de ise Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi müderrisiyken vezir-i azam Mehmed Paşa’nın isteği üzerine meydana getirdiğini bildirir. Reşîdüddin Vatvat’ın Dört Halife’nin yüzer sözüne dair Arapça-Farsça kitapçıkları için seçtiği vecizelerin Türkçe tercüme ve şerhi konusunda bir eserdir.

6. *Şerhu Miete Kelimetin li...*

Mustafa bin Mehmed, dört halifenin yüzer veciz sözü hakkındaki Türkçe eserini, Medine’de kadiyken Arapça’ya çevirmiş; çalışmasını 18 Rebiü’l-ahir 982 (7 Ağustos 1574) tarihinde tamamlamıştır. (Bir nüshası: Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi No. 1048, vr. 61b-177b).

7. *Tercüme-i Harîtatü’l-acâ’ib-*

Mütercim hattı olduğu tahmin edilen bir nüshaya göre, Mustafa bin Mehmed, İbnü’l-Verdî’nin (861?/1457?) *Harîdetü’l-acâ’ib ve ferîdetü’l-garâ’ib* adlı coğrafi eserini de Arapça’dan Türkçe’ye çevirmiştir. (Bir nüshası: Berlin Devlet Ktp. Staatsbibliothek Marburg Hs. or. oct. 999).

3. Dört Halife’nin Yüzer Sözü Hakkındaki Eserleri

Kastamonulu Mustafa bin Mehmed, dört halifenin yüzer sözü hakkındaki mensur eserlerini İstanbul- Eyüp’teki (Fatih) Sultan Mehmed Medresesinde ders verme işiyle uğraşırken, demek oluyor ki H. 970 (M. 1563) yılında Damad Ferhad Paşa’nın isteğiyle meydana getirmiştir. Yazarın, bu eser başlangıcında Ferhad Paşa’yı överek tanıtırken kullandığı “...vezîr-i ‘âlî-rûtbet... vâsıl-ı hutûnet-i ‘aliyyetü’ş-şân...”, yani yüksek dereceli vezir, şanı yüksek damatlığa ulaşan ibaresi, adı geçen devlet adamının Damad Ferhad Paşa (ö. 982/ 1575) olduğunu göstermektedir. Çünkü Ferhad Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mehmed’in kızı Hümaşah Sultan’la evlendiğinden “Damad” unvanıyla anılırdı. Mustafa Efendi, Ferhad Paşa’nın ihmal edilmesi mümkün olmayan emrini yerine getirmek üzere bu seçilmiş sözlerin yazıldığı kitabı, anlayışa yaklaştırmak için Türk diline çevirdiğini şöyle anlatır:

“Emmâ ba’dü, bu fakîr-i keşîrü’t-tağşîr, ki nefsi-i Kâstamonî’den ez’af-ı ‘ibâdu’llâhu’ş-Şamed Muştâfâ bin Muhammed’dür, Hazret-i Ebî Eyyüb-ı Enşârî ‘aleyhi rahmeti’l-Bârî’nün ravza-i şerîfeleri civârında selâtin-i ‘izâmdan merhûm ve mağfûrun leh Sultân Muhammed Hân ‘aleyhi’r-rahmeti’r-Rahmân binâ itdükleri medrese-i ma’mûrede hîdmet-i tedrisi meşgûl iken vezîr-i ‘âlî-rûtbet ve düstûr-ı şâhib-kurbet, müşîr-i cihân ve müsteşâr-ı hâkân-ı cihân-bân, Aristô-fîkr ü Aşaf-

şîfat, Eflâṭun-re’y ü Ferîdün-himmet, ri‘âyet-i şer‘-i kavîmde kavî ve şîhreyn ü Ḥateneyn maḥabbetinde seviyy, vâsıl-ı ḥuṭûnet-i ‘aliyyetü’ş-şân ve nâ‘il-i derece-i vâlâ-mekân, nâşîb-ı râyât-ı kerem ve şâhib-i seyf ü qalem, râ‘î-i re‘âyâ ve ḥâmî-i berâyâ a‘nî Ḥazret-i Ferhâd Paşa (...) aşḥâb-ı kirâmdan çehâr-yâr-ı güzîn rıdvânü’llâhî te‘alâ ‘aleyhim ecma‘in ḥazretlerinüñ çehâr şad kelimât-ı durer-bâr ü güher-nişârları lisân-ı Türkîyle tercüme olunması murâd-ı şerîfleri olup bu dâ‘îlerine işâret buyurıcak, inkıyâd-ı emr-i vâcibü’l-iclâl ve itâ‘at-i ḥukm-i mümteni‘u’l-imhâllerine fi’l-hâl istikbâl idüp bu mecmû‘a-i ‘adîmü’l-mişâl ve maḳâle-i ‘azîmü’l-minvâl fehme qarîb ve dâ‘ire-i vehmden ba‘îd olsun için mehmâ emken lisân-ı Türkî ile tercüme olunup taṣḥîḥ-i luġât ve terṣîḥ-i nikâtına ta‘arruz olundu.” (Mustafa bin Mehmed, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1914, vr. 1b-2b).

Ancak aynı eserin zamanımıza ulaşan bazı yazma nüshaları, mütercimın dört halifenin sözlerini Edirne’de Bayezid Medresesi müderrisiyken, demek oluyor ki H. 978 (M. 1570-71) yılında vezir-i azam (Sokullu) Mehmed Paşa’nın (ö. 987/1579) isteġiyle tercüme ettiġini göstermektedir.¹ Şu hâlde müderris Mustafa Efendi’nin bahis konusu eserleri, ilkin Damad Ferhad Paşa’nın, bir müddet sonra da vezir-i azam Mehmed Paşa’nın talebi üzerine Türkçeye çevirdiġi, belki de aynı tercümeyi ufak tefek deġişikliklerle iki ayrı devlet adamına ithaf ettiġi anlaşılmaktadır.

Tercümesinde görülebilecek hataların affedilmesini de sağlam bilgi sahiplerinden rica eden mütercim, çevresindeki üste çıkmaya çalışan vefasız akran ve eziyet edici dostların (!) kıskançlıklarından dolayı kederli ve kırgın olduğunu belirtmekte; “Bu, (devrin fitnelerinden dolayı) susma ve evde kalmaya devam etme zamanıdır” sözünün manasına göre amel edip halktan ayrıldığını ve kendi köşesine çekilerek Allah’a ibadet, taatle meşgul olduğunu anlatmaktadır:

“Ammâ fevâtiḥ ü ḥavâtimine nazar iden uli’l-îkân ve emâsîl-i zevi’l-itkândan mercûdur ki mukteżâ-yı beşerîyyet üzere kuşûrına ‘uşûr ve zellet ü ‘uşretine ‘ubûr vâқи’ olur ise iġmâz-ı dîde-i i’tirâz eylemek ile ‘ayn-ı ‘aybını şûret-ı şeynde ibrâz itmeyüp belki nokṭa-i ġayb ile setr idüp nazar-ı ‘afvla ḥall mümkün oldukça şalâḥına ḥaml ideler. Zirâ bu fakîr, biḥâr-ı fikrinde şafâ olmaduġına mu‘terif ve enhâr-ı inkisâr u ıztırârından mu‘terifdür. ‘Ale’l-ḥuşûş tefevvuk-ı aḳrân-ı bî-vefâ ve teḥassüd-i iḥvân-ı pür-cefâdan bir vech ile şikeste-ḥâl ve saḳîmü’l-bâl kılınmışdır ki bi’l-fi’l ḥaḳâyıḳ-ı fikrden ḥâlî ve deḳâyıḳ-ı nazardan ‘ârî olup ملازمت البيوت و ملازمت السكوت هذا زمان feḥvâsıyla ‘amel idüp ḥalkdan i’tizâl ve gûşe-i ferâġda t̤a‘atu’llâh[a] iştiġâl olunmuşdur. Vallâhu ḥasbî ve ni‘me’l-vekîl.” (Mustafa bin Mehmed, age., vr. 3a).

Mukayese sonucunda anlaşıldığına göre, Mustafa Efendi, Reşîdüddin Vatvat’ın Hz. Ali’ye ait yüz söz konusunda meydana getirdiġi ve Harizmşahlarına ithaf ettiġi Farsça eserden faydalanmış; fakat ona tamamen baġlı kalmaya çalışmayarak telifi bir tercüme ortaya koymuştur. Zira Hâceġizâde, önce vecizelerini çevireceġi halifenin hayat hikâyesini yazmış; sonra özdeyişlerini çevirmeye başlamış; bu sırada o cümlelerle alâkalı gördüġü *Kur’an* ayetlerini, Hz. Peygamber’e ait hadisleri, İbn Sînâ, Gazzâlî, Zemahşerî, Muhyiddîn-i Arabî gibi âlimlerin sözlerini de anmıştır. Mesela, “Kişinin deġeri, bilgisi kadardır.”

¹ Meselâ, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Esad Efendi No. 1351/4, Hâlet Efendi No. 87, Mihrişah S. No. 354, H. Hüsnü No. 699, Yazma Baġışlar No. 216.

manasındaki **ما يحسنه** **كلّ امرء** **قيمة** sözünü, Reşîd-i Vatvat şu şekilde tercüme ve şerh etmiştir:

قیمت هر مردی آنست که نیکو داند آنرا.

معنی این کلمه بتازی: کَلَّ من زاد علمه زاد فی صدور النَّاسِ قدره و قیمتہ، و کَلَّ من نَقَص علمه نَقَص فی قلوب النَّاسِ جاہه و حشمتہ .

معنی این کلمه بررسی: قیمت هر مردی باندازهٔ علم اوست، اگر بسیار داند قیمت او بسیار است و اگر اندک داند قیمت او اندک است. شعر:

قیمت تو در آن قدر علم است که تن خود بدان بیارائی

خلق در قیمتت بیفزایند چون تو در علم خود بیفزائی (Reşid-i Vatvat, 1963: 5)

Aynı Arapça vecizeyi Hâcegîzâde Mustafa Efendi şöyle tercüme ve şerh etmiştir:

“Her şahşun kıymeti, ‘ilmi miqdârıncadır. Ya‘ni her kimesne ki anuñ ‘ilmi ziyâde ola, şudûr-ı nâsda anuñ qadri ve kıymeti ziyâde olur ve her kimesne ki anuñ ‘ilmi nâkış ola, kulûb-ı nâsda anuñ vak‘ u haşmeti nâkış olur.

Mā yuhsinuhu, mā ya‘lemuhu ma‘nāsınadır. Zīrā *Kāmūsda* وهو يحسن الشيء ای denilmiştir. Mā mevşüledür; yuhsinu kelimesinde zamīr-i müstekinn imre‘rāci‘dür. Zamīr-i bāriz mā‘ya rāci‘dür. Mużāf muḳadderdür. Taḳdīr-i kelām bi-ḳader-i mā yuhsinuhu dimekdür. Bu ma‘nāya münāsibdür *Şaḥīḥ-i Buḥārīde* فضل العلماء أمناء الله ḥadīşi ve *Şihābu’l-aḥbārda* فخر المرء بفضلہ لا بأصله و نسبه fuzālā-i selefün ḳavli.”

Görüldüğü gibi, mütercim, Reşîd-i Vatvat'ın anılan vecize hakkındaki Farsça karşılığını ve Arapça izahını Türkçeye aktarmış; kıt'a şeklindeki Farisî şiirini tercüme etmemiştir. Bunun yerine, Arapça vecizede geçen bazı kelimelerin manasını ve dilbilgisi yönünden vazifelerini izah ettikten sonra âlimlerin değerini belirten iki hadisi kaydetmiş; nihayet kişinin övücünün soyu-sopuyla değil, faziletiyle olduğunu belirten Arapça bir sözü anmıştır. Şu hâlde müderris Mustafa Efendi'nin Reşîdüddin Vatvat'a ait eserden faydalanmakla birlikte bütünüyle onu çevirmeye çalışmadığını, ekleme ve çıkarmalarla şahsî ve telifî bir metin ortaya koyduğunu söylemek yerinde olur.

Mustafa bin Mehmed'in dört halifeye ait yüzer Arapça sözün tercüme ve şerhi konusundaki eserleri, bu tür metinlerin tanınmış ve nüshalarının sayısına bakılarak denebilir ki, hayli rağbet görmüş olanıdır. 17. asır divan şairlerinden, aynı zamanda hattatlığıyla meşhur olan Cevrî İbrâhim Çelebi (ö. 1065/1654), Hâcegîzâde Mustafa Efendi'nin bu eserlerini 1039 (1629)'da yazmış (Karatay, 1961: 26); nüshanın tamamlanışı üzerine 1040 (1630) yılında bir tarih düşürmüştür. (Ayan, 1981: 283). Yine aynı asrın büyük âlimlerinden Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfüz 'z-zunûn...* adlı Arapça biyografik, bibliyografik eserinde “*Sad-Kelime*” adlı metinler hakkında umumi bilgi verirken, Hz. Ali sözlerinden yüz cümleyi topluluk denebilecek kadar çok kişinin nazım ve nesirle izah ettiğini, “Hâcegîzâde” diye tanınan ve 998'de vefat eden Mustafa bin Mehmed gibi bazı âlimlerin, onlara Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın vecizelerini de ekleyip açıkladığını, bunun Türkçe olduğunu anlatır. (Kâtib Çelebi, 1943: 1077). Alman şarkiyatçılarından olan, doğu milletlerinin tarih, kültür ve coğrafyasına duyduğu

alâkanın tesiriyle Arapça, Farsça, Türkçe birçok yazma eser de toplayan Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817), Asya’nın ilgi çekici ilim ve sanat mahsulleri hakkındaki iki ciltlik kitabında, Hâcegizâde’nin söz konusu ettiğimiz vecize tercümelerini de tanıtmış; anılan metinlerin Hz. Ebû Bekir sözlerine ait olan kısmını Almancaya tercüme etmiştir. (von Diez, 1811: 4-29; von Diez, 1815: 71-100). Marmara Üniversitesi emekli öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hikmet Özdemir de Mustafa bin Mehmed’in adı geçen eserlerinden faydalanarak dört halifenin veciz sözlerini Türkçeye çevirip izah etmiştir. (Özdemir, 2013). Ersin Durmuş, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Hâcegizâde’nin bu eserleri hakkında “*Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*” adlı bir yüksek lisans çalışması yapmış (Durmuş, 2014); anılan metinleri “*Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*” ismiyle Büyüyen Ay Yayınları arasında bastırmıştır. (Durmuş, 2015).

4. Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn’in Nüshaları

Hâcegizâde’nin kaleme aldığı *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn* adlı kitabın, yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Bu eserin tespit edilen nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi No. 87, Esad Efendi No. 1351/4, Hâlet Efendi No. 87, Mihrişah S. No. 354, H. Hüsnü No. 699, Yazma Bağışlar No. 216, Aşir Efendi No. 31, Esad Efendi No. 2830; Beyazıt Devlet Kütüphanesi No. 5578; Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 425; Millet Kütüphanesi Ali Emîri, Şry No. 598, Topkapı Kütüphanesi, Revan Köşkü No. 01914, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi No. 3791/03; Mevlânâ Müzesi Türkçe Yazmaları No. 2642; Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi No. 7260; Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları No. 4483, 2152; Berlin Staatsbibliothek Ms. or. oct. 3297; Flügel, *Handschriften*, I, 317; Mısır, *Türkçe Yazmalar*, IV, 279; Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19.

Biz eserin tam ve kolbaşı mahiyetinde olan Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19 ve Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 425 numarada kayıtlı iki nüshasını esas alarak metnini teşkil ettik. Olabildiğince sağlıklı bir metin ortaya koyabilmek için, *Yüz Kelime*’nin Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesindeki nüshasını, H. 982 (M. 1574) yılında mütercim Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan Arapça tercüme ve şerhini, ayrıca onun eserini telif ederken faydalandığı *Matlûbu Külli Tâlib...*’i de göz önünde bulundurduk.

4.1. Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19 (H)

Her sayfasında 13 satır bulunan bu nüsha, 119 yapraktır. *Sad-Kelime-i Ali Tercümesi* yazmanın 88a-119b sayfaları arasındadır. Aharlı kâğıt kullanılan nüshada Arapça ibarelerin üstü sürh(kırmızı mürekkep)le çizilmiş; “el-Kelimetü’l-ülâ” gibi *Yüz Kelime*’nin sıra sayıları yine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nesih kırmısı hatla yazılan metinde, “Şad-Kelime-i ‘Alî bin Ebî Tâlibin Rađiya’llâhu Te’âlâ ‘Anh” başlığı yer alır. Sonunda müstensih ve istinsah tarihi hakkında, “Meşku’l-fakîr Hışâlî Hüseyn bin Ahmed el-Budinî fi evâsıtı Cumâdi’l-ülâ li-sene semâne ve ‘işrîn ve elf 1028” (25 Nisan-5 Mayıs 1619) bilgisi verilmiştir. Yazmanın sonunda Hamburg Kütüphanesine ait ve “Hışâlî Hüseyn Mehmed

Gulâm” yazılı bir mühür mevcuttur. Bu yazmadaki derkenarlarda sah kaydı bulunmaktadır. Tavsif edilen nüsha, tenkitli metinde H kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Başı: “El-ḥamdü li’l-lâhi’l-ḳaviyyi’l-a’lâ ve’s-şalâtü ve’s-selâmu ‘alâ Resûlihi’l-müctebâ ve ḥabîbihi’l-Muṣtafâ ve ‘alâ âlihî ve şaḥbihî ecma’in ve ‘alâ men tebi’ahüm bi-iḥsânin ilâ yevmi’d-dîn.”

Sonu: “Ammâ aḥsen-i tertîb terceme olınan nüsha tertîbidür. Ḥattâ ekâbir-i selefdan raḥmetu’llâhi Te’âlâ ‘aleyhim ekşeri, bu tertîbi ihtiyâr itmîşlerdür.”

4.2. Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 425² (T)

Eser, 175x110-120x65 mm. ebadında 188 yapraklık yazmanın 146b-188a sayfaları arasında yer alır. Nesih hatla yazılan yazmanın her sayfasında 13 satır vardır. Nüşhada kül rengi filigranlı kâğıt kullanılmıştır. Meşin, salbek şemseli, köşebentli, zencirekli bir cildi vardır. Söz başları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. Metinde “Kelimât-ı Ḥazret-i ‘Alî Raḍiya’llâhu ‘Anh” başlığı yer alır. Eserin ilk yaprağındaki mühürde, “Teke Sancağı Mütesellimi Hacı Osmanzâde Hacı Muhammed Ağa’nın vakfıdır 1211” (1796-97) yazılıdır. Eserin sonunda temmet kaydı bulunmaktadır. Buradaki bilgilere göre yazmanın müstensihi Abdullah İbn Dâvud es-Serâyî’dir. Ayrıca nüshanın H. 1002 (M. 1594) yılında istinsah edildiği, “Ḳad temmet hâza’l-kitâbu min şehri Zi’l-ḥicce’ti’l-mükerrerem fi sene işneyn ve elf” (Ağustos-Eylül 1594) cümlesiyle belirtilmiştir. Tanıtılan bu yazma tenkitli metinde T kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Başı: “El-ḥamdü li’l-lâhi’l-‘aliyyi’l-ḳaviyyi’l-a’lâ ve’s-şalâtü ve’s-selâmu ‘alâ Resûlihi’l-müctebâ ve ḥabîbihi’l-Muṣtafâ ve ‘alâ âlihî ve şaḥbihî ecma’in ve ‘alâ men tebi’ahüm bi-iḥsânin ilâ yevmi’d-dîn.”

Sonu: “Ammâ aḥsen-i tertîb terceme olınan nüsha tertîbidür. Ḥattâ ekâbir-i selefdan ekşeri, bu tertîbi ihtiyâr itmîşlerdür.”

5. Sonuç

Sad-Kelime-i Hazret-i Ali, Kastamonulu müderris Mustafa Efendi’nin dört halifenin yüzer özdeyişine dair eserinin dördüncü ve son kısmıdır. Mütercim, bu bölümde de önce bazı vecizelerini çevirip izah edeceği halifenin hayat hikâyesini yazmış; sonra güzel sözlerini tercüme edip açıklamaya başlamıştır. Yazarın Hz. Ali’ye atfedilen Arapça vecizelerin aslını verdikten sonra bunları Türkçeye çevirdiği, o cümlelerde geçen kelimelerin manalarına ve Arap dilbilgisi yönünden vazifelerine temas ettiği görülür. Hâcegizâde, kelimelerin kökleri, yapı ve manaları hakkında bilgi verdikten sonra, vecizeleri teyit etmek için ilgili gördüğü ayet ve hadisleri, ayrıca çeşitli âlimlerin sözlerini de zaman zaman anmıştır. Böylece hem vecizelerin daha iyi ve doğru anlaşılmasını, hem de temel İslâm kaynaklarına uygun olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Eserini meydana getirirken Reşîdüddin Vatvat’ın aynı konudaki Arapça, Farsça kitabından faydalandığı anlaşılan Mustafa bin Mehmed, onu kelimesi kelimesine tercüme etmemiş; telifi bir çeviri yolunu tutmuştur. Mütercimin eserinde sanat kaygısından uzak, kendi beyan kudret ve

² <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-sad-kel%C3%A5met-i-caharyar-i-guzin/58840>

maharetini ortaya koymak yerine bilgi vermeyi esas aldığını düşündüren sade bir dil kullandığı görülür. Bu metin, Hz. Ali vecizelerinin önceki ve sonraki bazı Türkçe tercümelerine nisbeten daha çok rağbetle karşılanmış mensur bir çevirisi olması bakımından mühimdir. Müderris Mustafa Efendi’nin söz konusu *Sad-Kelime-i Ali bin Ebî Tâlib* isimli kitabının ahlâk, terbiye, karşılaştırmalı edebiyat, tercüme türleri gibi çeşitli yönlerden incelenmeye elverişli bir eser olduğunu söylemek mümkündür.

6. Metin

[H87b] [T146b]

Şad-Kelime-i ‘Alî bin Ebî Tâlibin Rađiya’llâhu Te‘âlâ ‘Anh³

بسم الله الرحمن الرحيم⁴

الحمد لله العليّ القويّ الأعلیٰ و الصلوة والسلام على رسوله المجتبى و حبيبته المصطفى و على آله و صحبه أجمعين و على من تبعهم بإحسان إلى يوم الدين

Emmâ ba’dü, bu şerh olunan kelimât-ı bî-hemtâ, Hâzret-i ‘Aliyy-i Murtażâ’nun *Yüz Kelimesi*dür ki, her biri cevâmi‘u’l-kelimdendir. Ve bunun menâkıbı, kütüb-i mu‘teberede zıkr olındığı üzre Emîrü’l-mü’mînîn Ebu’l-Hasen ‘Alî bin Ebî Tâlib bin ‘Abdü’l-muṭṭalib [T147a] bin Hâşim⁵ bin ‘Abdimenâf el-Hâşimiyyü’l-Kureşî’dür ve vâlideleri Fâtıma bint Esed bin Hâşim’dür. Kable’l-hicret İslâm’a geldikten sonra Resûl (‘a.ş.)⁶ ile Medîne’ye hicret idüp Resûlu’llâh ‘aleyhi şalavâtu’llâhi ve selâmuḥunun ḫâl-i ḫayâtında⁷ vefât iden nisâ-i kibârdandır ve Hâzret-i ‘Alî (r.đ.) Hâşimiyyü’l-ebeveyn olan ḫulefânun evvelidür. [H88a]

Cümle-i ḫıṣâl-i ḫasenesinden biri budur ki, şabî iken İslâm’a gelüp aşlâ küfr târî olmamışdır ve zamân-ı ḫillinde aşlâ şûrb-i ḫamr itmemişdür. Ve bunun ḫaḫkında Resûl (‘a.m.) ḫazreti⁸ علی بابها⁹ buyurmuşdur. Ve ba‘z-ı rivâyet⁹ üzre beş yaşında İslâm’a gelmişdür. Ebû Ḥanîfe raḫimehu’llâh¹⁰ katında şabiyy-i ‘âḫılun İslâmı şahîḫdür. İslâm üzerine cebr olunur. İbâ iderse, ḫatlı olunmaz. Ammâ¹¹ İmâm-ı Züfer ve İmâm-ı Şâfi‘î katında İslâmı¹² şahîḫ degüldür. Ebû Ḥanîfe’nun delîli, Hâzret-i ‘Alî’nun zamân-ı şabâvetde¹³ İslâm’a gelüp Resûl (‘a.m.) ḫazretleri¹⁴ İslâmını [T147b] ḫabûl itdügüdür. *Hidâye Şerḫinde* Ekmelü’d-dîn, “Hâzret-i ‘Alî (r.đ.) ḫâl-i İslâmında ve ḫâl-i mevtinde kaç yaşında idi, ‘ulemâ

³ *Şad-Kelime-i ‘Alî bin Ebî Tâlibin Rađiya’llâhu Te‘âlâ ‘Anh* H: Kelimât-ı Hâzret-i ‘Alî Rađiya’llâhu ‘Anh T.

⁴ Bi’smi’llâhi’r-Raḫmâni’r-Raḫîm T: -H.

⁵ bin Hâşim H: -T.

⁶ Metinde geçen ‘a.ş., r.đ. gibi kısaltmalar sadece H nüshasında yer almaktadır.

⁷ Resûl (‘a.ş.) ile Medîne’ye hicret idüp Resûlu’llâh ‘aleyhi şalavâtu’llâhi ve selâmuḥunun ḫâl-i ḫayâtında H: -T.

⁸ “Ben ilmin şehriyim; Ali onun kapısıdır.” (Tirmizî, “Menâkıb”, 20).

⁹ buyurmuşdur. Ve ba‘z-ı rivâyet H: dimişlerdür ve eṣaḫḫ-ı rivâyet T.

¹⁰ raḫimehu’llâh H: -T.

¹¹ Ammâ H: ve T.

¹² İslâmı T: -H.

¹³ şabâvetde H: şibâda T.

¹⁴ ḫazretleri H: ḫazreti T.

ihtilâf itdiler. Ca’fer bin Muhammed didügi üzre hîn-i İslâmda beş yaşında ve hîn-i mevtinde¹⁵ elli sekiz yaşında idi. Zirâ Resûle (‘a.m.) nübüvvet virilüp teblîğa emr olunıcağ¹⁶, ibtidâ’ ricâlden Hâzret-i Ebû Bekr (r.d.) [H88b] ve nisâdan Hâzret-i¹⁷ Hâdîce rağiya’llâhu ‘anhâ¹⁸ ve şıbyândan Hâzret-i Alî kerrema’llâhu vechehu bin Ebî Tâlib da’vet olunmışdır.¹⁹ Ol vakt Hâzret-i ‘Alî (r.d.) eşahh-ı kavle²⁰ beş yaşında idi. Müddet-i teblîğ²¹ yigirmi üç yıldır ve müddet-i hilâfet ثَلَاثُونَ وَخَلِيفَةً بَعْدِي تَلُون والخلافة بعدى ثلاثون hadîsi²² mücibince otuz yıldır. Beş, elli üçe zamm olıcağ, elli sekiz olur. Pes²³, Hâzret-i ‘Alî’nün müddet-i ‘ömr-i şerîfleri²⁴ elli sekiz yıl olur” didi.

Ve kütüb-i mu’teberede [T148a] nakl olunur ki; Hâzret-i ‘Alî (r.d.) hasenü’l-vech, şedîdü’l-üdme(t), ‘azîmü’l-‘ayn, ‘azîmü’l-batn, tûlden kışara akreb, keşîrû’ş-şar, ‘arîzu’l-lihye, mübârek başı ve lihyesi beyâz idi. Hicretten sene hams ve şelâşin Zilhicce’sinün on sekizinci günü Cum’a günü²⁵ Hâzret-i Zî’n-nüreyn ‘Osmân²⁶ (r.d.) katl olunup ba’z-ı rivâyetde ol gün Hâzret-i ‘Alî (r.d.) maķâm-ı hilâfete cûlûs itdi. Müddet-i hilâfeti beş yıla karîb olmuşdur. Resûl (‘a. m.) hâzretine ‘Abdül-muṭṭalib’de mülâkî olmuşdur. [H89a] Resûl hâzretinün ‘ammûsi Ebû Tâlib oğlıdır ve kızı Fâtumatü’z-zehrâ’yı tezevvüc itmişdür ve Resûl hâzretinden beş yüz otuz yedi hadîş rivâyet itmişdür. Kendüsinden²⁷ rivâyet iden, ebnâsından Hâzret-i Hâsan ve Hüseyn ve Muhammed bin el-Hanefiyye’dür ve ğayrıdan ‘Abdullâh ibn ‘Abbâs ve ‘Abdullâh bin Ca’fer ve İbnü’l-Müseyyeb ve şahâbe [T148b] ve tâbi’inden cemm-i ğafir ve cem’-i keşîr rivâyet itmişdür.

Ve Resûl hâzretiyle cemî’-i ğazavâta hâzır olmuşdur, illâ Tebûk ğazâsında hâzır olmadı. Zirâ Resûl hâzreti Medîne’de ehl-i beyti üzerine hîdmet içün halef itdi. Hâzret-i ‘Alî, Resûl (‘a.m.) hâzretine²⁸ خَلَفْتَنِي فِي النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ diyicek, *Şahîḥ-i Müslim*’de ‘Aşere-i Mübeşşereden Sa’d bin Ebî Vaḳḳâş rivâyetinde Resûl ‘aleyhi’s-selâm²⁹ hâzreti daḥi³⁰ يَا عَلِيُّ أَنْتَ مَتَى بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا إِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي buyurdu.³¹

Kütüb-i tevârîḥden *Bedâyi’ü’l-umûr fî Veķâyî’i’-d-duhûrda*³² Hâzret-i ‘Alî, ‘Ātike bint Zeyd bin ‘Amr bin Nufeyl’i ziyâde hüsn ü cemâlle ma’rûfe olduğıçün

¹⁵ mevtinde T: mevtde H.

¹⁶ olunıcağ H: olıcağ T.

¹⁷ Hâzret-i H: -T.

¹⁸ rađiyallâhu ‘anhâ H: -T.

¹⁹ da’vet olunmışdır. T: kerrema’llâhu vechehu bin Ebî Tâlib olmuşdur. H.

²⁰ eşahh-ı kavle T: -H.

²¹ Müddet-i teblîğ T: teblîğ H.

²² “Benden sonra hilâfet otuz yıldır; ardından ısırcı bir saltanat olur.” (*Ebû Dâvud*, “Sünnet”, 8; *Tirmizî*, “Fiten”, 48; Ahmed b. Hanbel, 4/ 273).

²³ Pes H: Öyle T.

²⁴ ‘ömr-i şerîfleri H: ‘ömri T.

²⁵ Cum’a günü H: -T.

²⁶ Hâzret-i Zî’n-nüreyn ‘Osmân H: Hâzret-i ‘Osmân T.

²⁷ kendüsinden H: kendüden T.

²⁸ “Beni kadın ve çocuklarla mı bıraktın?”

²⁹ ‘aleyhi’s-selâm H: -T.

³⁰ “Ey Alî, benim için Mûsâ’ya nisbetle Hârûn gibisin. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir.” (*Buhârî*, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 9, “Megâzî” 78; *Müslim*, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 30-31).

³¹ buyurdu H: didi T.

³² *Bedâyi’ü’l-umûr fî Veķâyî’i’-d-duhûrda* H: *Bedâyi’ü’l-umûrda* T.

Kûfe’de gice ile Dâru’l-emânda defn itdiler. (r.d.) Ba‘de’d-defn Hâzret-i Hâsan ve Hüseyn ve Muḥammed bin el-Ḥanefiyye [H90b]⁴⁸ cem’ olup İbn Mülcem’ün katlinde müşâvere idicek, ba‘de’l-iḥtilâf re’y bunun üzerine muḥarrer oldu ki, iki elin ve iki ayağın kesdiler ve iki gözün çıkardılar. İbn Mülcem bu hâlde sâkit olup ašlâ tekellüm ve hareket itmedi. Ammâ dilin kesmek isteyicek, muḥkem feza’ itdi. Dilin daḥi kesdiler. Üç günden sonra ḥor ve zelîl, envâ’-ı ḥaḳâretle öldükden sonra bu ḥâdişeyi beyân için Ferazdaḳ birkaç beyt inşâ itdi. Ol ebyât budur ki⁴⁹ zıkr olunur: Naẓm

فلم ارمهراً ساقه ذو كماعه
كمهر قطام بين عرب و معجم

ثلثة آلاف من النّقد قد اتت
وضرب علىّ بالحسام المسمّم

[T150b] فلا مهر أعلى من علىّ و إن علا
ولا قتل إلاّ دون قتل ابن ملجم⁵⁰

Ve Bükeyr bin Ḥammād ba‘de’l-ḳatlı Hâzret-i ‘Alî ḥaḳḳında merşiyeye inşâ itdi ki, ol merşiyeye budur ki⁵¹ zıkr olunur: Naẓm

قل لابن ملجم والأقدار غالبه
هدمت و يلك للإسلام أركاننا

[H91a]

قتلت أفضل من يمشى على قدم
و أول الناس إسلاماً و إيماناً

و أعلم الناس بالقرآن ثم بما
سنّ النّبىّ لنا شرعاً و تبياناً

صهر الرّسول و عاضده و ناصره
اضحت مناقبه نوراً و برهانا

وكان منه على رغم الحسود له
ما كان هرون من موسى بن عمراناً

⁴⁸ ‘Abdullāh bin Ca’fer ile gâsl idüp Hâzret-i Hâsan namâzın kılup Kûfede gice ile Dâru’l-emânda defn itdiler. (r.d.) Ba‘de’d-defn Hâzret-i Hâsan ve Hüseyn ve Muḥammed bin el-Ḥanefiyye H: -T.

⁴⁹ budur ki T: -H.

⁵⁰ “Araplar ve Arap olmayanlar arasında Kıtâm’ın mehri gibi verilen bir mehir görmedim... Üç bin nakit verdi. Ali, zehirli bir kılıçla vuruldu. Ali’nin mehrinden daha yüksek bir mehir yok... İbn Mülcem’in katletmesi gibi bir öldürme de yok...”

⁵¹ ol merşiyeye budur ki H: -T.

وكان في الحرب سيفاً ماضياً بطلا

لثباً إذا لقي الأقران أقرانا⁵²

[1] el-Kelimetu’l-ülâ: لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً

“Eger dünyâda vâkı‘ olan hüçüb-i cismâniyye keşf olınsa, âhirete müte‘allik umûrda zerre kadar yakînüm ziyâde olmaz.” Ya‘ni ahvâl-i me‘âd ve ehvâl-i tenâd [T151a] ma‘rifetinde bir gâyetle bülûğ itdüm ki, eger sûtür-ı dünyâ benden keşf olup umûr-ı ‘uqbâ benüm⁵³ üzerime ‘arz olınsa, kable’l-keşf yakînen bildüğüm umûr-ı âhîret kemmen ve keyfen ba‘de’l-keşf müşâhede itdüğüm gibidür. Zerre kadar ziyâde olmaz. [H91b] Zîrâ ‘ilme’l-yakîn ‘ayne’l-yakîn menzilesine varmışdır.

Kelime-i *lev* için isti‘mâlât-ı şelâse vardır. İsti‘mâl-i evvel şânînün intifâsı-çündür, evvel müntefî olduğuçün لأكرمتهك gibi. İsti‘mâl-i şânî, şânînün evvele lüzûmı içündür. Lâzımın intifâsıyla melzûmun intifâsına istidlâl olunsun için, 54فَسَدَّتْ إِلَّا اللَّهُ لُفْسَدَّتْ gibi. İsti‘mâl-i şâliş şey’ün istimrârını beyân içündür. Şey’i eb‘ad-ı nakîzine rabt itmekle لواهاننى لاکرمته gibi. [T151b] *Miftâh Şerhinde*⁵⁵ fenn-i şâliş âhîrinde Şerîf Cürçânî, Hâzret-i ‘Ömer’ün نعم العبد لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً ‘Alî’nün 56لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً kavlini ve Hâzret-i ‘Alî’nün 57لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً kavlini ma‘nâ-yı şâlişden kılmışdır. Kesr ile ve medd ile *gıfâ*, mâ yuğattâ bihdür. Ya‘ni perde ve hicâbdur. *Mâ ezdedtû* de mâ nâfiyedür. Yakînen temyiz-i bi-ma‘nî’l-fâ’ildür. Zîrâ ezdedtu zâdenün müṭṭavi’idür. Zade dinilür. Tenvîn taklîl içündür. Murâd, kuvvet-i yakîni ve kemâl-i [H92a] imânı beyândur.

[2] el-Kelimetü’s-şâniyyetü: النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

“Nâs, dünyâda ẖ‘âb-ı gafletdedür. Öldükleri vaqt bu ẖ‘âbdan uyanup nedâmet çekerler.” Ammâ nedâmetleri müfid olmaz. Pes⁵⁶ kable’l-mevt herkese intibâh ve tenebbüh lâzımdur. Bu ma‘nâ içündür eḥâdiş-i ma‘rûfeden [T152a] عَجَلُوا حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا عَجَلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْفَوْتِ و عَجَلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ⁵⁷ hadîşi ve *İḥyâ-i ‘Ulûm*’da: نَاسٌ يَنَامُونَ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا⁵⁸ hadîşi. Nâs, insün cem‘idür. Aşlda unâsdur. Elif ve lâm

⁵² “İbn Mülcem’e ve üstün gelen güçlere deyin ki: ‘Yazıklar olsun sana! İslâm’ın direklerini, esaslarını yıktın!.. Ayakları üzerinde yürüyenlerin en üstününü (en faziletli kişiyi), iman ve Müslümanlık yönünden insanların ilkin, insanlar arasında *Kur‘ân*’ı en iyi bilen, Peygamber’in İslam dinini ve onu açıkça anlatmada bize kılavuz olarak bıraktığını öldürdün... O, Resûl’ün akrabası, yardımcısı ve destekleyicisi; faziletleri aşikâr bir kişiydi. Kıskaçlara rağmen onun durumu Musa’nın yanında Harun’un durumu gibiydi. Savaşlarda cesur bir kılıçtı; akrasıyla karşılaştığı zamansa bir aslan...”

⁵³ benüm H: -T.

⁵⁴ “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, yerin ve göğün düzeni altüst olurdu.” (*Kur‘an*, Enbiyâ, 21/22).

⁵⁵ *Miftâh Şerhinde* H: *Şerh-i Miftâh*da T.

⁵⁶ Pes H: Öyle olma T.

⁵⁷ “Vakti geçmeden önce namaz kılmada, ölüm gelip çatmadan önce tevbe etmede acele ediniz.” Sagâni *Mevzûât*’ında bu cümlelerin hadis olmadığını, büyüklerin sözlerinden olduğunu belirtir. (Sagâni, ts.: 4). Her ne kadar anılan cümlelerin Hz. Peygamber’e ait bir söz olduğu sabit değilse de namaz kılmaya ve tevbe etmeye dair *Kur‘an* ayetlerini ve sahih hadisleri göz önünde tutarak manasının doğruluğunu ifade etmek gerekir.

⁵⁸ “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin. Amelleriniz mizanda tartılmadan önce siz onları tartın.” (Bu rivayet hk. bilgi için bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013, s. 206).

Ba'z-ı kütüb-i meşâyihda bu kelime vücūh-ı şettâ ile tefsîr olunmuşdur. Meşelâ nefsinı fakîr bilen kimesne, Rabbini ğanî bilür ve nefsinı [H93b] hâdiş bilen kimesne Rabbini qadîm bilür ve nefsinı zelîl bilen kimesne Rabbini 'azîz bilür ve ğayrı zâlike... Zîrâ vâcib, mümkünüñ zıddıdır. Evşâf-ı mümkün, evşâf-ı vâcibüñ zıddıdır. Pes⁶⁹, mümkün nefsinı bir vaşf ile muttaşîf bilicek, elbette vâcibi bu vaşfuñ naķîziyle muttaşîf bilür. 'İlmle [T154a] ma'rifet⁷⁰ bi-hasebi'l-luĝa mürâdiflerdür. 'İlm⁷¹ külliyyâta, ma'rifet⁷² cüz'ıyyâta muhtaşş olduĝıçün mevzî'inde lafz-ı ma'rifetle ta'bîr olınmışdur. *Rabbehu* ta'bîri nefsuñ merbûbiyyetine tenbîhdür.

[7] el-Kelimetü's-sābi'atü: المرء مخبوء تحت لسانه

“Her şahş taht-ı lisânında gizlü⁷³ ve mestürdür.” Ya’ni mādām ki şahş tekellüm itmeye, ‘aqlınuñ ve ‘ilminüñ qadri ve metāneti ma’lūm olmaz. Ammā kaçan tekellüm itse, hicāb ref’ olup haťası şavābdan mümtāz olur. Hemze ile ve hemzesiz *imrā’* ve merā’ bir ma’nâyadır. Habi, lafzen ve ma’nen hafı gibidür. *Maḥbuvv* şîğa-i mef’uldür. Bu ma’nāya münāsibdür *Şihābū’l-aḥbārda* قال رحم الله امرأ⁷⁴ ففس المراء لا توزن خيراً فغنم أو سكت فسلم [H94a] ḥadışi ve ba’z-ı fużalānuñ:

[T154b] qavli.

[8] el-Kelimetü's-sāminetü: من عذب لسانه كثر إخوانه

“Her kimesnenün⁷⁶ ki lisânı tatlu ola⁷⁷, anuñ ihvânı çok olur.” Bu ma‘nāya münāsibdür *Şihābü’l-aḥbār*’da⁷⁸ رحمة الله امرأ اصلح لسانه⁷⁹ ḥadīsi ve daḥi الكلمة الطيبة⁷⁹ ḥadīsi ve daḥi من جمال الرّجل فصاحة لسانه⁸⁰ ḥadīsi ve fuṣalā-yı⁸¹ selefden şāhibü’l-*Keşşaf*’ın⁸² يا بُنَيَّ ق فاك ممّا يقرع قفاك⁸³ kavli ve İbn Sīnā’nun⁸³ المرأ يصيد قلوب الناس بكلمة الطيبة⁸³ kavli.

[9] el-Kelimetü't-tāsi'atu: بالبر يستعبد الحرّ

“İhsân itmekle hür olan kimesne, kemâl-i iṭâ’at⁸⁴ ve inkıyâd itmekde ‘abd menzilesinde kılınur.” Kesrle ve teşdîdle *bîrr*, ihsân ma’nâsınadır, bâ sebebiyyedür, [T155a] isti’bâd ta’bîd gibi kul itmekdür. *yûsta’bedü* şîğa-i

⁶⁹ Pes H: Öyle olıcağ T.

⁷⁰ ma‘rifet T: ma‘rūfe H.

⁷¹ 'İlm H: Ammā bi-ḥasebi'l-isti' māl T.

⁷² ma'rifet T: ma'rūfe H.

⁷³ gizlü T: gizlüdür H.

⁷⁴ “Konuşup da kazanan veya susup da selâmet bulan kula , Allah rahmet etsin.” (Kuzâ’î, age., s.121).

⁷⁵ “İnsanın nefsi ancak diliyle tartılır. Cahillerden mi, yoksa güzel söz söylemeyi bilenlerden mi olduğu da ancak konuşmasıyla anlaşılır.”

⁷⁶ kimesnenün H: kimesne T.

⁷⁷ ola T: oldı H.

⁷⁸ “Dilini iślâh eden kimseye, Allah rahmet etsin.” (Kuzâ’î, age., s. 121).

⁷⁹ “Tatlı söz, sadakadır.” (Kuzâ’î, age., s. 47).

⁸⁰ ve daḥi من جمال الرجل فصاحة لسانه ḥadīṣi T: -H. ("Erkeğin güzelliği, dilinin fesâhatidir. Kuzâ'î, age., s. 69).

⁸¹ fuḏalā-yı H: küberā-i T.

⁸² “Oğlancağızım, kafanı ezecek şeyden ağzını vikāye et; yani ağzına gelen lakırdıyı söyleme.” (Ali Nazîmâ, haz., *Zemahşeri Nevâbigü'l-kelîm*, İstanbul 1303, s. 9).

⁸³ “Kişi, hoş sözüyle insanların kalplerini avlar.”

⁸⁴ itā^a at H: tā^c at T.

müstakbelün mechûlidür. Buña münâsibdür *Şihābu’l-aḥbār*’da ⁸⁵ الهدية تذهب السمع
والبصر ḥadīş-i şerîfî. [H94b] Ma’nâsı: “Hediye virilen kimesnenün hediye viren
kimesneye kemâl-i teveccühi ve nihâyet maḥabbeti olduğıçün ḥaqqında kulağı
yaramaz sözi işitmez ve gözi anuñ ‘aybını ve noḳşânını görmez” demekdür. Bu
ma’nâya münâsibdür fuḫalâ’-i selefden İmām Mergînāni’nün احسن على الأحرار تملك
الكريم مكرم في كل مكان والنيمة رقابهم فخير تجارات الكريم اكتسابها ⁸⁶
ḳavli ve şāḥibü’l-*Keşşāf*ün ⁸⁷ بشار مال البخيل بحادث أو وارث ملوم بكل لسان.

[10] el-Kelimetü’l-‘āşiratü: بشر مال البخيل بحادث أو وارث

“Baḥîl olan kimesnenün mâline bir âfet yetişüp telef olmak ile veyâḥud
kendü helâk olup bî-minnet vâriş ḳabz idüp [T155b] mâlik olmak ile beşâret
eylen!” ⁸⁸ ‘İbâret-i beşşir Ḳur’ân-ı ‘azimde ⁸⁹ قَبَسَتْهُمْ بِعَذَابِ الْيَمِّ gibi isti’âre-i
tehekkümiyyeye maḥmûldür. Mevzi’eynde mevşûf muḳadderdür. Taḳdîr-i kelâm,
Murâd, baḥîlün mâli ṭuruk-ı ⁹⁰ ḥayrât ve vücûh-ı
müberrâta şarf olunmaz; belki [H95a] âfet-i rûzgâr ile telef olur veyâ bî-minnet
mîrâş-ḥôr destine işâbet ider demekdür.

“Baḥîl ile le’im beyninde fark ne vech iledür?” diyü su’âl olunursa, cevâb
virilür ki: “Baḥîl, ğayra i’tâ itmez; ammâ kendü nefesine şarf ider. Le’im, ne kendü
müntefî’ olur ve ne ğayra i’tâ ider. Belki i’tâ itmek isteyen kimesneyi men’ ider.”
Bu ma’nâya ⁹¹ münâsibdür *Şihābu’l-aḥbār*’da ⁹² لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال ḥadīşî.

[11] el-Kelimetü’l-ḥadiyetü ‘aşer: لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال [T156a]

“Ḳā’ile naẓar itme” ⁹³; ḳavle naẓar eyle!” Ya’ni bir şaḥşdan kelâm istimâ’
itseñ, ol şaḥşun vaẓî’ u şerîf ve kebîr ü şaġîr olduğına naẓar itme; belki ḳavlinün
müfid olduğına naẓar eyle. Zîrâ çok şaḥş-ı kebîr vardır ki, ḳavlinde ifâde-i ḥayr
yoḳdur ve çok şaḥş-ı ḥaḳîr vardır ki ḳavli müfid ve ḥayr tekellüm ider. Kelime-i
naẓar ilâ ile ta’diye idicek göz ile görmek ma’nâsına olur. Bu maḥalde ḳā’il
şaḥşdur. Aña rü’yet muḳarrerdür. [H95b] Ammâ ḳavle rü’yet ⁹⁴ müte’alliḳa olmak,
nuḳûşa ta’alluḳı i’tibâriyle mecâzdur.

[12] el-Kelimetü’ş-şāniyyetü ‘aşer: الجزع عند البلاء تمام المحنة

“Belâ işâbet itdüğü vaḳtde ceza’ itmek, tamām-ı miḥnetdür.” Ya’ni şabr
itmeyüp ceza’ ve feza’ itmek, belânun tamāmıdır. Zîrâ ceza’ itmekle [T156b]
şevâb-ı şabrdan maḥrûm olur; belki dâr-ı cezâda ‘ikâba daḥi müsteḥaḳ olur. Pes ⁹⁵
meşûbet-i ebediyye[y]i faḳd idüp ‘uḳûbet-i uḥreviyyenün ḥuşûlinden ekmel ⁹⁶

⁸⁵ “Hediye, görmesi gerekeni görmez, işitmesi gerekeni işitmez yapar.” (Kuzâ’î, age., s. 67).

⁸⁶ “Hürlere iyilik et; böylece onları boyunduruk altına alıp kendine bağlarsın. Bu, değerli insanlar için
ne iyi ve kazançlı bir ticarettir!”

⁸⁷ “Le’im adam her lisânda melûm, mezmûm ve kerîm adam ise her mahalde mükerrem ve
memdûhdur.” (Alî Nazîmâ, age., s. 22).

⁸⁸ eyleñ H: eyle T.

⁸⁹ “Onlara acı bir azabı müjdele” manasındaki اَلَيْمِ قَبَسَتْهُمْ بِعَذَابِ الْيَمِّ ibaresi, bazı *Kur’an* ayetlerinde geçer:
Âl-i İmran 3/ 21, Tevbe 9/ 34, İnşakak 84/ 24.

⁹⁰ ṭuruk-ı T: ṭaraf-ı H.

⁹¹ Bu ma’nâya T: Buña H.

⁹² “Hangi kusur, cimrilik kusurundan daha çirkindir” (Kuzâ’î, age., s. 78).

⁹³ itme H: eyleme T.

⁹⁴ ḳavle rü’yete H: rü’yete ḳavle T.

⁹⁵ Pes H: Öyle olıcaḳ T.

⁹⁶ ekmel H: etemm ü ekmel T.

miḥnet olmaz. Fethateyn ile *ceza* ‘şabruḡ zıddıdır.⁹⁷ Kesr ile *miḥnet*, imtiḥān için şaḥṣa işābet iden belādur.

[13] el-Kelimetü’ş-şāliṣetü ‘aşer: لا ظفر مع البغى

“Zulmle maṭlūba yetişmek yokdur.” Zīrā zulmüḡ şe’āmeti maṭlūba vuşūle māni’ olur. Eger nedretle⁹⁸ maṭlūba yetişürse daḥi yümn olmaduḡı cihetden anuḡla temettu’ müyesser olmaz. Müyesser olmayıcaḡ, keennehū zafer bulmamış gibi olur. Fethateyn ile *zafer* maṭlūba fevzdür. Feth ile *baḡy*, ikinci bābdan maşdardur zulm ma’nāsına. Bu ma’nāya⁹⁹ münāsibdür [H96a] fuṣalā-yı selefden İmām Mergīnānī’nüḡ: Naẓm

ولا تمشين في منكب الأرض باغياً
[T157a] فعماً قريبٍ يحتويك ترابها
فطوبى لنفسٍ اوطننت قعر دارها
مغلقة الأبواب مرخى حجابها

ḡavli.

[14] el-Kelimetü’r-rābi‘atü ‘aşer: لا ثناء مع الكبر

“Kibrle şenā yokdur.” Ya’ni mütekebbir olup ululanmaḡ isteyen kimesneye ḡalk medḡ ü şenā itmezler. Zīrā mütekebbir olan, ḡalkı beḡenmez; ḡalk daḥi anı beḡenmeyüp andan nefret iderler. Anuḡ içündür ki *Kur’ān-ı ‘Azīm*de Resūl ḡazretine¹⁰⁰ وَأَنْتَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ve daḥi¹⁰¹ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ¹⁰² buyuruldu. Feth ile ve meddle *şenā*, zıkr-i cemīl ile medḡdür. Kesr ile *kibr*, kibriyā gibi ta’azzumdur.¹⁰³ Bu ma’nāya münāsibdür ba’z-ı fuṣalānuḡ

Naẓm
إذا زاد فضل المراء زاد تواضعاً
وان زاد جهل المرء زاد ترفعاً

كذا الغصن في حمل الثمار مثاله
وإن يعر عن حمل الثمار تمنعاً

ḡavli.¹⁰⁴

[15] el-Kelimetü’l-ḡāmisetü ‘aşer: لا برّ مع الشخ [T157b]

[H96b] “Buḡl ile eylik yokdur.” Ya’ni şaḡīḡ ü baḡīl olan kimesneden nās nef’ ḡormedüḡi eclden anı medḡ idüp aḡa itā‘at itmez. Kesr ile ve teşdīdle birr,

⁹⁷ zıddıdır H: naḡīzıdır T.

⁹⁸ zulmüḡ şe’āmeti maṭlūba vuşūle māni’ olur. Eger nedretle H: -T.

⁹⁹ Bu ma’nāya T: Buḡa H.

¹⁰⁰ “Sen elbette yüce bir ahlāk üzeresin.” (*Kur’ān*, Kalem, 68/4).

¹⁰¹ “Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından daḡılıp giderlerdi.” (*Kur’ān*, Âl-i İmrân, 3/159).

¹⁰² buyuruldu. H: dinüldi T.

¹⁰³ ta’azzumdur. H: ta’azzum ve tecebbürdür. T.

¹⁰⁴ “Kişinin fazileti arttıḡında, tevazuu da artar. Eḡer cehaleti artarsa, onun yukarı kalkması, yani gururlanması çoḡalıır. Böylece meyvelerle yüklü aḡaç dalı onun örneḡidir. Dal, meyvesiz olduḡunda yukarı kalkık olur.”

hasûd feraḥ u sūrûla ḥayât-ı tayyibeye [H97b] vâsıl olmaz. Bu ma’nâya münâsibdür eḥâdiş-i meşhûreden¹²⁰ الحسود لا يسود ḥadîşi ve ekâbir-i selefden şâhibü’l-*Keşşâf* [T159a]¹²¹ لا محبة مع مرء الأسد¹²² kavli.

[20] el-Kelimetü’l-‘işrûn: لا محبة مع مرء

“Cedel ile maḥabbet yokdur.” Ya’ni ehl-i cedel olup ḥalkuñ ef’âline ve aḳvâline daḥl iden kimesneyi ḥalk sevmez. Kesr ile *mirâ’* meriyye ma’nâsına cedeldür. Bu ma’nâya münâsibdür ekâbir-i selefden¹²² şâhibü’l-*Keşşâf* عَضُّ الْعَدُوّ اللّجَاج يورث العداوة و يذهب فى داḥi ba’z-ı fuḫalânuñ فى¹²³ افعالك اشدّ من عَضُّ الْاَفْعَى لك¹²⁴ العيش الحلاوة kavli.

[21] el-Kelimetü’l-ḥâdiyetü ve’l-‘işrûn: لا سودد مع انتقام

“Ġayra intikâm ile şaḥş seyyid olmaz.” Ya’ni müntakim olan recül, şemerât-ı sa’âdete yetişmez¹²⁵ ve ḥarazât-ı siyâdet anuñ üzerine ‘aḳd olunmaz. Ġunfûz vezninde hemze ile *su’dûd* siyâdet ma’nâsınadır. [T159b] *İntikâm*, bir şaḥşdan kîn almak ile aña ‘ikâb itmekdür.

[22] el-Kelimetü’ş-şâniyyetü ve’l-‘işrûn: لا زيارة مع زعارة [H98a]

“Sû’-i ḥulḳ ile ziyâret olmaz.” Murâd¹²⁶, her şaḥş şadîkıñ ziyâret itdüğü vaḳtde lâıyık budur ki¹²⁷ ḥasenü’l-ḥulḳ ve lezîzû’n-nuṭḳ ola. Zîrâ zâ’ir olan kimesne kaçan zu’rûr olsa, ol kimesne zâ’ir olmaz, belki esed-i zeyyir olur.¹²⁸ Kesr ile ziyâret ma’rûfedür. Kesr ile ve teşdidle taḥfîf daḥi câ’izdür. Zî’âret sû’-i ḥulḳdur.¹²⁹

[23] el-Kelimetü’ş-şelâsetü ve’l-‘işrûn: لا صواب مع ترك المشورة

“Terk-i meşveret ile şavâb yokdur.” Anuñ-çündür ki Resûl (‘a.s.) ‘aḳlda ve re’ye kâmil iken aña¹³⁰ وشاورهم فى الأمر¹³¹ buyuruldu. Ammâ ḥayr irâde iden zevi’n-nühâya [T160a] müşâvere etmek gerek; tâ ki şavâba ve şalâḥa dâ’î ve necâta hâdi ola. Fethateynle şavâb ḥaṭâya muḳâbıldür. Feth ile meşveret tanışmaḳdur. Bu ma’nâya münâsibdür *Şihâbü’l-aḥbâr*’da¹³² لا مظاهرة أوثق من المشاورة ḥadîşi.

[24] el-Kelimetü’r-râbi’atü ve’l-‘işrûn: لا مروءة للكنوب

“Kizb iden kimesne içün âdemîlik yokdur.” Ya’ni şol kimesnede ki şıdḳ-ı aḳvâl olmaya, ol [H98b] kimesne ḥaşâ’iş-i mürüvvetden ‘ârî ve melâbis-i

¹²⁰ “Hasetçi mutlu olamaz.” (Yılmaz, age., s. 206).

¹²¹ “Karıncanın veled-i esedi ekli gibi lahm-ı hürrü ehl-i hased ekl etmekte yani anı gıybet ü mezemmet eylemekdedir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 55).

¹²² ekâbir-i selefden H: fuḫalâ-yı selefden T.

¹²³ “Efâl ü harekâtın hakkında bed-hâhlrın ta’n u teşnî’ etmesi yılanın seni ısırmasından daha şedîddir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 48).

¹²⁴ “Çekişmek, düşmanlığa sebep olur ve hayatın tadını giderir.”

¹²⁵ yetişmez H: vâsıl olmaz T.

¹²⁶ Murâd T: Ya’ni lâıyık budur ki H.

¹²⁷ itdüğü vaḳtde lâıyık budur ki T: ḳatında H.

¹²⁸ olur H: olur dimekdür T.

¹²⁹ Kesr ile ziyâret ma’rûfedür. Kesr ile ve teşdidle taḥfîf daḥi câ’izdür. Zî’âret sû’-i ḥulḳdur. H: Kesrle ziyâret ma’rûfedür ve teşdidle taḥfîf câ’izdür. Zî’âret sû’-i ḥulḳdur. T.

¹³⁰ “İş konusunda onlarla müşâvere et.” (*Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/159).

¹³¹ buyuruldu H: denildi T.

¹³² “...danışmaktan daha sağlam bir destek, (...) yoktur.” (Kuzâ’î, age., s. 168).

fütüvvetden hâlî olur. Buña münâsibdür ekâbir-i selefden الصَّدَقَ أَمَ الْفَضَائِلِ وَ الْكَذِبَ أَمَ الرِّذَائِلِ¹³³ kavli.

[25] el-Kelimetü’l-hāmisetü ve’l-‘işrūn: لا وفاء لمولوك

“Mülük olan kimesneler¹³⁴ için ‘ahde vefâ yokdur.” Ya’ni kaçan mülük bir nesne ile¹³⁵ ‘ahd itse, [T160b] kemâl-i gurûrundan ve ziyâde sürûrundan ‘ahdine i’timâd ve va’dine i’tikâd olunmaz. Mülük, melikün cem’idür. Melik şâhib-i mülk ve şâhib-i taşarruf olan kimesnedür.

[26] el-Kelimetü’s-sādisetü ve’l-‘işrūn: لا كرم أعزَّ من التَّقَى

“Takvâdan ziyâde ‘azîzrek¹³⁶ kerem yokdur.” Zîrâ *Kur’ân-ı ‘Azîm*’de إِنَّ¹³⁷ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَّقِيكُمْ¹³⁸ buyrulmuşdur. Kerem iki nev’dür. Biri, insân şerrini gayrdan keff ve men’dür ve biri, andan gayra hayr işâbet itmekdür. Evvel, şâniden eşrefdür. Zîrâ fâ’idesi etemm ve menfa’atı e’ammdur. Anuñ-çündür ki enbiyâ ‘aleyhimü’s-selâm nâsdan keff-i ezâ itmekle vaşıyyet iderler. Kerîm ile saḥî beyninde fark, kerîm [H99a] mâli kendüye lâzım iken nefsine şarf itmeyüp gayra i’tâ idendür. Saḥî nefsinde [T161a] faẓla olanı gayra i’tâ idendür. Bu taḳdîr üzre¹³⁹ kerem, seḥâdan efḍal olur.

[27] el-Kelimetü’s-sābi‘atü ve’l-‘işrūn: لا شرف أعلى من الإسلام

“İslâmdan a’lâ şeref yokdur.” Zîrâ İslâm ile insân ‘izz-i câvidânî ve şeref-i¹⁴⁰ dü-cihânîye yetişür. Pes¹⁴¹ ‘izz-i muḥalled ve şeref-i mü’ebbed, gayr-ı muḥalled ve gayr-i mü’ebbedden evlâ ve a’lâ olduğına hîçbir ‘âkıl şekk ü şübhe itmez. Buña münâsibdür ekâbir-i selefün: المسلم عزيزٌ عند الله و إن ضعف حاله والكافر ذليلٌ عند الله و إن كثرت¹⁴² ماله kavli ve ba’z-ı fuzalânun¹⁴³ رتبت الإسلام أعلى الرتب kavli.

[28] el-Kelimetü’s-şāminetü ve’l-‘işrūn: لا معقل أحسن من الورع

“Vera’dan aḥsen şıḡınacaḳ¹⁴⁴ yir yokdur.” Ya’ni her kimesne ki ḥavâdiş-i dünyâ ve nevâ’ib-i ‘uḳbâdan emân ister, ol kimesneye lâzım olan¹⁴⁵, [T161b] ḳal’a-i vera’ -ki cāy-ı ḥaşîndür- aña dâḥil olmaḳdır.¹⁴⁶; [H99b] tā ki devlet-i ebediyye ve sa’âdet-i sermediyyeye vâşıl ola. Ma’ḳal melce’ ma’nâsınadır. Vera’ ile taḳvâ bi-ḥasebi’l-luḡa mürâdifdür; ammâ bi-ḥasebi’l-isti’mâl beynehümâda fark budur ki,

¹³³ “Doğruluk faziletlerin esası, yalan kötü huyların anasıdır.”

¹³⁴ kimesneler H: kimesne T.

¹³⁵ ile H: için T.

¹³⁶ ‘azîzrek H: ‘azîz T.

¹³⁷ “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.” (*Kur’ân*, Hucûrât, 49/13).

¹³⁸ buyrulmuşdur. H: denilmişdür T.

¹³⁹ taḳdîr üzre T: taḳdîrce H.

¹⁴⁰ şeref-i H: sa’âdet-i T.

¹⁴¹ Pes H: Öyle olıcaḳ T.

¹⁴² “Müslüman, hâlî zayıf, yani yoksul da olsa Allah katında değerli; kâfir malı çok olsa da Allah katında alçaktır.”

¹⁴³ “İslâm, Müslüman oluş derecesi, bütün rütbelerden daha üstündür.”

¹⁴⁴ aḥsen şıḡınacaḳ T: gökçek şakınacaḳ H.

¹⁴⁵ lâzım olan H: lâzımdur ki T.

¹⁴⁶ olmaḳdır H: ola T.

taqvâ harâmdan ihtirâzdur. Vera¹⁴⁷ şübhe-i harâmdan ihtirâzdur.¹⁴⁷ Anuñ-çün bu maħalde vera¹⁴⁸ bedeli taqvâ buyurulmadı.

[29] el-Kelimetü’t-tâsi’atü ve’l-‘işrûn: لا شفيع أنجح من التوبة

“Tevbeden ziyâde hâcet bitürüp maṭlûba yitişdürici şefî¹⁴⁹ yokdur.” Zîrâ her kimesne ki tevbe ve i’tizâr habline temessük ide ve nedâmet ve istiğfâr zeyline teşebbüs ide, andan sonra hâcâtını ve mühimmâtını Cenâb-ı Haḫḫ’a ‘arz ide, taḫḫîḫ ol kimesnenün tevbesi sebebiyle hâcâtı gerçi¹⁴⁹ keşîr ise de қазақ ve mühimmâtı gerçi¹⁵⁰ [T162a] kebîr ise de edâ olunur. Pes, ma‘lûm ve muḫarrer oldı ki üläde ve uḫrâda tevbeden gereklü ve mühimm ve nâfi¹⁵¹ nesne olmaya. Şefî¹⁵², şâfi¹⁵³ ma‘nâsinadur. Şefâ‘at, esirgeyüp bir günahkâr kimesnenün günâhını ‘afv itdürüp şuleḫâ zümresine zamm itmekdür. Enceḫ, şîğa-i tafḫîldür; [H100a] ziyâde maṭlûba yetişdürici dimekdür. Tevbe, ma‘şıyyetden Haḫḫ¹⁵¹ Te‘âlâ Hazretine rücû‘dur. Buḡa münâsibdür şâhibü’l-*Keşşâf*’uñ¹⁵² مخلص المعصية ينقص بالندامة و جناح الطاعة يوصل بالإدامة¹⁵² kavli.

[30] el-Kelimetü’s-selâşûn: لا لباس أجمل من السلامة

“Şihḫat ü selâmetden ziyâde gökçek libâs yokdur.” Bu maħalde selâmet, şâhibini ḥarr u berdden ḥıfz itmekde¹⁵³ libâsa teşbîh olunmışdur. Murâd, selâmet ni‘amu’llâhdan bir ulu ni‘metdür; dâ‘imâ aḡa¹⁵⁴ şükr itmek lâzımdur. [T162b] Tâ ki ḫaḫḫ-ı ‘ubûdiyyet edâ olına dimekdür. Kesr ile libâs şol şevbdür ki bedende ola. Şevb bundan e‘ammdur. Zîrâ şandukda ḥıfz olınana şevb dirler, libâs dimezler. Pes¹⁵⁵ beynehümâda ‘umûm ve ḫuşûş-ı muṭlaḫ olur. Ecmel, aḡsen ma‘nâsına şîğa-i tafḫîldür. Bu ma‘nâya münâsibdür *Şihâbü’l-aḡbâr*’da نعمتان مغبون فيهما كثير من الناس¹⁵⁶ ḥadîşî.

[31] el-Kelimetü’l-ḫâdiyetü ve’s-selâşûn: لا داء أعى من الجهل

“Cehlden ziyâde dermânsız derd yokdur.” Fetḫ ile ve medd ile dâ¹⁵⁷ [H100b] marâzdur. Cem‘i edvâ gelür. Dâ‘un ‘ayâ‘un dirler lâ yubrâ‘u minhu ma‘nâsına. Buḡa münâsibdür ba‘z-ı fuḫâlânuñ¹⁵⁷ الجهل ليس لدائه علاج ولا لظلامته سراج ولا لغمائه انفراج¹⁵⁷ kavli.

[32] el-Kelimetü’s-sâniyyetü ve’s-selâşûn: لا مرض أضنى من قلة العقل [T163a]

“Ḳillet-i ‘aḫḫdan ziyâde şaḫîl marâz yokdur.” Zîrâ bir şaḫşuñ ‘aḫḫı ḫalîl olıcaḫ, ol şaḫşdan ef‘âl-i ḫavîme ve aḫvâl-i müstaḫîme şudür u zuḫûr itmez; belki andan her şudür u zuḫûr iden fi‘l ve ḫavl, naḫş u ḫuşûrdan ḫâlî olmaz. اضنائه المرض¹⁵⁸ dirler, ḫaçan anı marâz zebûn itse. Fetḫ ile ‘aḫḫ bir cevherdür ki anuñ sebebiyle

¹⁴⁷ Vera¹⁴⁷ şübhe ve harâmdan ihtirâzdur. T: -H.

¹⁴⁸ buyurulmadı H: denilmedi T.

¹⁴⁹ gerçi H: egerçi T.

¹⁵⁰ gerçi H: egerçi T.

¹⁵¹ Haḫḫ H: Allâhu T.

¹⁵² “Masıyet pençesi nedâmetle kesilir ve tâatın kanadı devâm ile ulanmış olur.” (Ali Nazîmâ, age., s. 16).

¹⁵³ ḫıfz itmekde H: ḫıfzında T.

¹⁵⁴ Aḡa H: anuñ-çün T.

¹⁵⁵ Pes H: Öyle olıcaḫ T.

¹⁵⁶ “İki nimet vardır ki, insanların pek çoḡu her ikisinde de aldanmışlardır: Sıḫhat ve boş vakit!” (Kuzâ‘î, age., s. 80).

¹⁵⁷ “Cehalet derdi için derman, onun karanlıkları için kandil ve kederleri için kurtuluş yoktur.”

ğā’ibāt vesā’it ile ve maḥsūsāt müşāhede ile idrāk olunur. Zīrā ¹⁵⁸ أول ما خلق الله العقل hadiṣinden münfehim olan ‘arāz olmayup cevher olmakdur. Zīrā ‘arāz, ba‘de’l-cevher mevcūd olandır. Kütüb-i kelāmiyyeden ba‘z-ı mu‘teberātda العقول متفاوتة [H101a] Hādīṣ-i mezkūr ¹⁵⁹ هُنَّ ناقصات العقل والدين [T163b] hadiṣidür. Anuḡ-çündür ki mer’eteynūḡ ṣehādeti recül-i vāhid ṣehādeti menzilesinde kılinmışdur¹⁶⁰ ve bir delil daḡi budur ki ṣıbyāndan çoḡı¹⁶¹, ‘aklı ve idrāki sebebiyle ‘ulūmdan istiḡrāc itdüḡini sinnen ekber olan recül ol ‘ilmi istiḡrācdā ‘āciz olur. Ammā Mu‘tezile t̄ā’ifesi¹⁶² bi-ḡasebi’l-fiṡrat mütefāvite olduḡına inkār idüp “Teklīfde tesviye menāt-ı teklīfde tesviye[y]i müstelzimdür” dirler. Ehl-i Sünnet ve Cemā‘at hadiṣ-i sābık ile men’ ile cevāb virüp ṣıḡḡat-i teklīfde ‘aql ismi itlāk olunduḡınınuḡ miḡdārı kāfīdür dirler.

[33] el-Kelimetü’ş-ṣāliṣetü ve’ş-ṣelāṣūn: لسانك يقتضيك ما عودته

“Senūḡ lisānuḡ senden iktizā ider kendūḡe ‘ādet kıldıḡuḡ nesneyi.”¹⁶³ Ya’ni lisānuḡı kavlden ecmeline ve ḡayrdan ekmeline mu‘tād kııl. Zīrā eger ṣerre mu‘tād¹⁶⁴ kıılursaḡ, dā’imā lisānuḡ mūcib-i irādet üzre cereyān itmeyüp belki [T164a] mūcib-i ‘ādet üzre cereyān itmekle ṣerr tekellümünden ‘ārī olmazsın. Mā mevṣūledür. ‘Avvedtehu’da zāmīr-i bāriz mā’ya rāci’dür. ‘Avvedehu dirler ce‘aleḡü ‘ādeten ma’nāsına. [H101b] Bu ma’nāya münāsibdür ba‘z-ı fuṡalānuḡ كلمة الشر تكثر كأسك و تطير رأسك¹⁶⁵ kavli.

[34] el-Kelimetü’r-rābi‘atü ve’ş-ṣelāṣūn: المرء عدو ما جهل

“İnsān, cāhil olduḡı şey’e düşmendür.” Meṣelā kefere-i fecere ṣeref-i İslāmı bilmedikleri eclden İslāma ve ehl-i İslāma düşmenlerdür. Feth ile ve teṣdīd-i vāv ile ‘adüvv ṣadıḡuḡ zıddıdır. Cem’i a’dā ve cem’üḡ cem’i e’ādī gelür. Mā mevṣūledür. Cehileḡ cümlesi ṣıladur. Müstekinn olan zāmīr mā’ya rāci’dür.¹⁶⁶ Semi’a bābından cehileḡ ‘alimenūḡ zıddıdır.

[35] el-Kelimetü’l-ḡāmisetü ve’ş-ṣelāṣūn: رحم الله امرأ عرف قدره ولم يتعدّ طوره

“Allāhu Te‘ālā [T164b] rahmet eylesün ṣol kimesneye ki miḡdārını¹⁶⁷ bildi daḡı¹⁶⁸ ḡaddinden tecāvüz itmedi.” Meṣelā, Allāh rahmet itsün ṣol kimesneye ki¹⁶⁹ kendinūḡ ṣalṣāldan ve mā’-i mehīnden ḡalḡ olunduḡını¹⁷⁰ bildi, daḡı akrānına tekebbür ve ḡurenāsına tecebbür itmedi. Māzī, mevḡı’-i du‘āda vāḡı’ olıcaḡ, inṣā murād olunur. Bu maḡhalde inṣā murād olınmışdur. Ḳadr, miḡdār ma’nāsınadır. Feth ile ṡavır ḡadd ma’nāsınadır.

¹⁵⁸ “Allah önce akılı yarattı.” (Aclunî, *Keṣfü’l-hafā*, C 1, s. 309).

¹⁵⁹ “Onlar akıl ve dinde noksandır.”

¹⁶⁰ Burada Bakara Suresi 282. ayetindeki şu ibareye işaret edilmektedir: “(...) Erkeklerinizden iki de şahit bulunurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile –biri yanılırsa diğlerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). (...)”

¹⁶¹ çoḡı H: keṣīr T.

¹⁶² Mu‘tezile t̄ā’ifesi T: Mu‘tezilin ‘ukül H.

¹⁶³ nesneyi H: şey’i T.

¹⁶⁴ kııl. Zīrā eger ṣerre mu‘tād H: -T.

¹⁶⁵ “Kötü söz, kāsani bulandırır ve başına uğursuzluk getirir.”

¹⁶⁶ Müstekinn olan zāmīr mā’ya rāci’dür. H: Müstekinn olan zāmīr mer’e ve bāriz olan zāmīr mevṣūle rāci’dür T.

¹⁶⁷ miḡdārını H: ḡadrını T.

¹⁶⁸ daḡı H: ve T.

¹⁶⁹ Allāh rahmet itsün ṣol kimesneye ki H: -T.

¹⁷⁰ olunduḡını H: olduḡın T.

[36] el-Kelimetü’s-sâdisetü ve’s-şelâşün: إعادة الاعتذار تذكير للذنب

[H102a] “Günâhdan i’tizârı i’âde etmek günahı andurmaştır.” Ya’ni kaçan bir günâh işlese, ol günâh için¹⁷¹ i’tizârı tekrâr itme. Zîrâ ‘özri tekrâr etmek zenbi müzekkirdür.¹⁷² Murâd, müznibi tekrâr-ı i’tizârdan¹⁷³ men’dür. İ’âde mübtedâdur, tezkîr anuñ haberidür. Tezkîr, bi’z-zât ta’diye eyleyen kelimâtandur. Lâm takviye-i ‘amel içündür. Zîrâ maşdar [T165a] fâ’il¹⁷⁴ gibi ‘âmil-i kavî degüldür.

[37] el-Kelimetü’s-sâbi’atü ve’s-şelâşün: النص بين الملاء تفضيح

“Cemâ’at ortasında şahş-ı mu’ayyene naşîhat itmek, anı rüsvây itmekdür.” Ammâ naşîhat ‘umûm üzre olsa, va’z gibi cemâ’at ortasında olmak lâzımdur.¹⁷⁵ Zâmm ile nuş, naşîhat itmekdür. Cebel vezninde mele’ cemâ’atdır. Tafzîh, rüsvây ü melâmet itmekdür. Mene’a bâbından fazağa dirler keşf-i mesâviye ma’nâsına. Ba’z-ı nüsağda tafzîh bedeli takrî’ vâkı’ olmuştur. ‘Unf idüp tevbîh u ta’yîb itmekdür. Buña¹⁷⁶ münâsibdür ba’z-ı fużalânuñ من نصح أخاه على ملاء من الناس فقد هتك ستره و افشى سوءته¹⁷⁷ [H102b]

[38] el-Kelimetü’s-şâminetü ve’s-şelâşün: إذا تم العقل نقص الكلام

“Kaçan bir şahşuñ [T165b] ‘aklı tamâm olsa, kelâmı kalil olur veya kelâmını kalil ider.” Nakş¹⁷⁸, lâzım ve müte’addide müsta’meldür. Bu mağalde ikisine dañi haml kâbildür. Ba’z-ı nüsağda نقص الكلام vâkı’ olmuştur. Bu nüshanuñ dañi takdîri ba’z-ı nüsağda¹⁷⁹ vâkı’ olan gibidür. Buña¹⁸⁰ münâsibdür şâhibü’l-Keşşâfıñ ملكت الشيطان فضل عنائك¹⁸¹ kavli ve ba’z-ı fużalânuñ إذا تم عقل المرء قل كلامه و أيقن بحق المرء إن كان مكثراً¹⁸² kavli ve ba’z-ı ekâbirüñ إذا تم عقله لم يتكلم إلا بقدر الحاجة ولا يحوم حول الهذيان و اللجاجة¹⁸³ kavli.

[39] el-Kelimetü’t-tâsi’atü ve’s-şelâşün: الشفيع جناح الطالب

“Şefî’ olan kimesne, mañlûba tâlib olan kimesneye kanat menzilesinedür.” Bu mağalde¹⁸³ mañlûba tâlib olan kimesne, vâsîta-i şefî’ ile [T166a] merâmına vâşıl olduğı eçden şefî’ cenâha, tâlib tâ’ire teşbih olınmuştur. [H103a] Şefî’ şefe’adan me’ñüzdur zâmm ma’nâsına. Şefî’a şefî’ tesmiye olunduğı, şefâ’ati sebebi ile ‘aşî[y]i muñ’a zâmm itdüğüçündür. Fethateyn ile cenâh kuşuñ kanadıdır.¹⁸⁴ Cem’i

¹⁷¹ günâh için H: günâhdan T.

¹⁷² tekrâr etmek zenbi müzekkirdür H: i’âde etmek günahı andurmaştır T.

¹⁷³ tekrâr-ı i’tizârdan H: keşret-i i’tizârdan T.

¹⁷⁴ fâ’il T: fi’l H.

¹⁷⁵ va’z gibi cemâ’at ortasında olmak lâzımdur H: cemâ’at beyninde olmak lâzımdur, va’z gibi. T.

¹⁷⁶ itmekdür. Buña H: itmek ma’nâsındur. Bu ma’nâya T.

¹⁷⁷ “Kardeşine insan kalabalığı içinde nasihat eden kimse, onun perdesini yırtmış ve avret yerini açmıştır.”

¹⁷⁸ Nakş H: Nakşu’l-kelâm T.

¹⁷⁹ ba’z-ı nüsağda T: nüşa-i uhrâda H.

¹⁸⁰ Buña H: Bu ma’nâya T.

¹⁸¹ “Kelâmının fazlasına mâlik olmaz isen yani boşboğaz ve bû’l-fuzûl olur isen yularının kısm-ı küllisini şeytanın eline vermiş olursun.” (Ali Nazîmâ, age., s. 21).

¹⁸² “Kişinin akli tam olduğunda sözü az olur. Bir kimse gezeve ise, onun ahmaklığına hükmet!”

¹⁸³ Bu mağalde T: -H.

¹⁸⁴ Şefî’ şefe’adan me’ñüzdur zâmm ma’nâsına. Şefî’a şefî’ tesmiye olunduğı şefâ’ati sebebi ile ‘aşî[y]i muñ’a zâmm itdüğüçündür. Fethateyn ile cenâh kuşuñ kanadıdır. H: Fethateyn ile cenâh kuşuñ kanadıdır. Şefî’ şefe’adan me’ñüzdur zâmm ma’nâsına. Şefî’a teşbih olunduğı şefâ’ati sebebi ile ‘aşî[y]i muñ’a zâmm itdüğüçündür. T.

ecniha gelür. Bu ma’nāya münāsibdür *Kur’ân-ı ‘Azîmde* ¹⁸⁵ مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ Şefâ‘at, yevm-i kıyâmetde ebrâr için müznibîn hakkında şâbitdür hilâf-ı tâ‘ife-i Mu‘tezile. Ammâ dünyâda cevâzı müttefeķun ‘aleyhdür. Şefî‘ olan kimesne me‘cûr olur; illâ aḥkâm-ı şer‘iyyede şefî‘ me‘cûr olmaz. Meşelâ ḥākime “Böyle ḥükm eyle, şöyle ḥükm eyle!” demek gibi aḥkâmda şefâ‘at câ‘iz olmadığı muşaddaķdur. Şāhibü’l-*Keşşāf* ¹⁸⁶ شَهِيبَانِ شَيْنَانِ فِي الْإِسْلَامِ الرَّشَوَةُ وَالشَّفَاعَةُ فِي الْأَحْكَامِ ḳavli. [T166b] Ehl-i Sünnetün yevm-i kıyâmetde cevâz-ı şefâ‘ate delîlleri Resûl ḥazretinden ¹⁸⁷ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ هَدَىٰ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَارِ مِنْ أُمَّتِي ḥadîşidür ve daḥi لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ وَنَفْسِهِ ¹⁸⁸ ḥadîşidür. Ve tâ‘ife-i Mu‘tezileyi redd ider [H103b] *Şihābu’l-aḥbār* da ¹⁸⁹ هَدَىٰ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ ḥadîşi.

[40] el-Kelimetü’l-erba‘ün: نفاق المرء ذلّة

“Recülün nifāķı, ‘inda’llāh ve ‘inde’n-nās zilletine dā’i ve sebebdür.” Kitāb vezninde nifāķ, münāfıķun fi’lidür. Hemze vezninde nefḳadan me’ḥūzdur. Nefḳa, yerbū‘un ḥücreteyninün birisidür ki anı ketm ider, anuḡ ḡayrını izhār ider. Vech-i tesmiye, ibtān-ı küfr ve izhār-ı İslām itdügüdür. Zamm ve teşdîd-i lām ile züll, kesr ile zillet ma’nāsınadır. Bu ma’nāyı muḥaḳķıķdūr ba‘z-ı fuḫālānuḡ [T167a] المنافق ḳavli. ¹⁹⁰

[41] el-Kelimetü’l-ḥādīyetü ve’l-erba‘ün : نعمة الجاهل كروضة في مزبلة

“Cāhil için ḥāşıl olan ni‘met, ‘adem-i leṭāfetde ve ‘adem-i beḳāda cāy-ı serḳinde biten sebz gibidür.” Feth ile ravza aşlda çayırılı ve çemenlü şulu yire dirler. Cem‘i kesr ile riyāz gelür. Anuḡ-çündür ki neher ha selsal denilmişdür. Kesr ile zibil serḳindür; ya‘ni [H104a] tavar tersidür. Feth ile mezbele bā‘nuḡ zammı daḥi cā‘izdür. Ziblün melḳası ve mevzi‘idür. Bu ma’nāyı mü‘eyyiddür Ḥazret-i ‘Alī’nün mevzi‘-i āḥarda رَضِينَا قِسْمَةَ الْجَبَّارِ فِينَا لَنَا عِلْمٌ وَلِلْجَهَالِ مَالٌ فَإِنَّ الْمَالَ يَفْنَىٰ عَنْ قَرِيبٍ وَإِنَّ الْعِلْمَ يَبْقَىٰ لَا يَزَالُ ¹⁹¹ ḳavli.

[42] el-Kelimetü’s-şāniyetü ve’l-erba‘ün: الجزع أتعب من الصبر

“Vuķū’-ı [T167b] nevā‘ib ve nüzül-i meşā‘ib ḳatında ceza‘ itmek, şabr itmekden ziyāde düşvārdur.” Zirā şabr, rızā-yı Ḥudāya maḳrūndur. Ammā ceza‘ nefsinde renc olduḡundan ḡayrı ‘inda’llāh mebgūz ve ‘inde’n-nās merdūddur. Bu ma’nāya muvāfıķdur ba‘z-ı fuḫālānuḡ ¹⁹² الجزع من الصبر أتعب والقلق من السكون أصعب ḳavli.

[43] el-Kelimetü’s-şālişetü ve’l-erba‘ün: المسؤول حرٌّ حتى يعد

“Mes’ul, ḳuyūddan bir ḳayd ile muḳayyed olmaḳda ḥürr gibidür va‘de idinceye dek.” Ammā va‘de itdükden şonra zimmetine lâzımü’l-edā’ deyn gibi

¹⁸⁵ “Kim güzel bir (işte) aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır.” (*Kur’ân*, Nisâ, 4/85).

¹⁸⁶ “İslâmde iki şey-i harfî vardır ki ayn-ı nakîsedir: Biri hükkâma göre rüşvetin şeyni ve diğeri aḥkâma göre şefâatin şeynidir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 27-28).

¹⁸⁷ “Şefaati, ümmetimin büyük günahlılarından.” (*Tirmizî*, “Kıyamet”, 11).

¹⁸⁸ “İnsanların Kıyamet gününde şefaatiyle en bahtiyar olanları, içten ve gönülden ‘Allah’tan başka ilāh yoktur’ diyenidir.

¹⁸⁹ “Şefaati inkâr eden kimse, kıyâmet günü ona nâil olamaz.” (Kuzâ’î, age., s. 98).

¹⁹⁰ “Münafık, Yaratan katında alçak ve yaratılanlar yanında değersizdir.”

¹⁹¹ “Cebbâr (zorlu) olan Allah’ın bize verdiği kismete razı olduk; bize ilim, düşmanlarımıza mal verdi. Mal, kısa zamanda yok olur; ilim ise kalıcıdır, yok olmaz.” (*Ali b. Ebî Tâlib Divanı*, terc. Nevzat H. Yanık, İstanbul 2014, s. 170-172).

¹⁹² “Sabırsızlıkla sızlanmak sabırdan daha yorucu, iç sıkıntısı sükûndan daha zordur.”

lâzım olduğu cihetden va‘de itdüğü kimesne için ‘abd menzilesinde olur. Ya‘ni kable‘l-va‘d [H104b] mes‘ûl sâ‘ile i‘tâda ve men‘de isrâ‘da ve ibtâda muhayyerdür. Ammâ va‘de itdükdən sonra hıyâr bâtıl olup ¹⁹³ وعد الكريم دين و خلفه شين mücibince ¹⁹⁴ [T168a] va‘de vefâ itmek lâzım olup tâ vefâ idince sâ‘ilün ‘abdi gibi olur. Bu ma‘nâya münâsibdür Hâk ¹⁹⁵ Te‘âlânun ¹⁹⁶ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ kavli ve daği şâhibü‘l-Keşşâf ¹⁹⁷ حَبَّذَا لَوَأْدُكَ إِذَا رَعَدَ وَ الصَّادِقُ إِذَا وَعَدَ kavli.

[44] el-Kelimetü’r-râbi‘atü ve’l-erba‘ün: شَرُّ الْأَعْدَاءِ أَخْفَاهُمْ مَكِيدَةً

“Düşmenlerün ziyâde muzırır ve şerlûsi, keydini ziyâde ihfâ idendür.” Zîrâ zâhir olan düşmenden hâzer eylemek ¹⁹⁸ mümkündür; ammâ bundan aşlâ ihtirâz mümkün degüldür. Bu ma‘nâya muvâfıkdur ba‘z-ı fużalânun ¹⁹⁹ أَكْبَرُ الْأَعْدَاءِ مَنْ يَسْتَرُ kavli.

[45] el-Kelimetü’l-hâmisetü ve’l-erba‘ün: مَنْ طَلَبَ مَا لَا يَعْنِيهِ فَاتَهُ مَا يَعْنِيهِ

“Her kimesne ki kendüye mühimm olmayan nesneyi ²⁰⁰, ya‘ni fevti ²⁰¹ kendüyi maḥzûn itmeyen nesneyi taleb eylese, aña mühimm olan nesne ²⁰², [T168b] [H105a] ya‘ni fevti kendüye ḥüzn viren nesne andan fevt olur.” Murâd, insânı dînine ve dünyâsına lâzım olan nesneyi ²⁰³ taleb itmege tergîb ve lâzım olmayan, bî-fâ‘ide nesneye iştiğâlden men‘dür. يعنیه dirler ehemmeḥü ma‘nâsına. Hemmeḥü, ehemmeḥü, ḥazeneḥü ma‘nâsınadır. Bu taḳdîrce ²⁰⁴ mā-lāya‘nîhū mā-lā-yuḥzinuhū ma‘nâsına olur. Bunı ²⁰⁵ mü‘eyyiddür *Şihābu’l-aḥbār* da من حسن اسلام ²⁰⁶ من طلب ما لا يعنیه ḥadîsi ve bu ma‘nâya ²⁰⁷ muvâfıkdur ba‘z-ı fużalânun ²⁰⁸ من طلب ما لا يعنیه وحاول ما لا يعنیه فاتته ما ينفعه في المهمات وحازه ما يمنعه في المهمات kavli.

[46] el-Kelimetü’s-sâdisetü ve’l-erba‘ün: السَّامِعُ لِلْغِيَةِ أَحَدُ الْمُغْتَابِينَ

“Bir mü‘min ḡybet olunup ḥaḳḳında mühmelât söylendüğünü [T169a] āḥar istimâ‘ idüp kâ‘ili men‘ itmese veyâ meclisinden ḳaḳup gitmese, kâ‘il ile müstemi‘ dünyâda mezemmete ve āḥiretde ‘uḳûbete ve cezāya istiḥḳâḳda berâber olurlar.” Ya‘ni sâmi‘ ile kâ‘il ḡybetde müşterek olup cezâda ve ‘uḳûbetde [H105b] ikisi yeksân ²⁰⁸ olurlar. Kesr ile ḡybet ḡā‘ib olan kimesnenün ardınca vâḳı‘a muṭâbıḳ bir söz söylemekdür ki, anı ḡā‘ib olan kimesne işidicek incine. ²⁰⁹ Zîrâ vâḳı‘a muṭâbıḳ olmayup kizb olursa, aña bühtân dirler. Ġayn-ı mu‘ceme ile ḡābe ‘ayn-ı mühmele

¹⁹³ “Değerli kişinin söz vermesi borçtur; sözünden dönmesi ayıptır.”

¹⁹⁴ mücibince H: muḳteżâsınca T.

¹⁹⁵ Hâk H: Allāhu T.

¹⁹⁶ “Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin.” (*Kur’ân*, Nahl, 19/91).

¹⁹⁷ “Yağmurlu bulut gürlediği vakitte ve doğru sözlü adam va‘d ettiği vakitte ne güzeldir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 7).

¹⁹⁸ eylemek T: - H.

¹⁹⁹ “Düşmanların en büyüğü, kötülüğünün hilelerini, zulmünün musibetlerini ve oyununun tuzaklarını gizleyenidir.”

²⁰⁰ nesneyi H: şey’i T.

²⁰¹ fevti T: - H.

²⁰² nesne H: şey’ T.

²⁰³ nesneyi H: şey’i T.

²⁰⁴ taḳdîrce H: taḳdîr üzre T.

²⁰⁵ Bunı H: Bu ma‘nâyı T.

²⁰⁶ “Mâlâyânîyi terk etmek, kişinin müslümanlığının güzelliğindendir.” (Kuzâ’î, age., s. 62).

²⁰⁷ Bu ma‘nâya T: Buḥa H.

²⁰⁸ yeksân H: seyyân T.

²⁰⁹ incine H: incinür ola T.

“Çok ʔama‘ kâzıbdır.” ʔama‘ı kızble tavşif mecâzdur. Zîrâ sıdk u kızb, aḥkâma müte‘allıkdır. Hüküm, vâkı‘a muṭâbık olursa sıdk, olmazsa kızbdır. Murâd, keşret-i ʔama‘dan men‘dür. Zîrâ insâna [T178b] ḥayr u şerrden vâşıl olan şey’ Allâhu Te‘âlânun taḥdîri ve ʔazâsıyladır; [H112b] ʔama‘ müfid degüldür.

[73] el-Kelimetü’s-şâlişetü ve’s-seb‘ün: البغى سائقٌ إلى الحين

“Zulm idüp ḥadden tecâvüz itmek, şâhibini bi-ṭarîkı’l-istidrâc ecele dek sürer.” Ba‘dehü²⁷⁷ helâk ikâ‘ ider. Beyân-ı bağı mürür itmışdür. Sâ’ik, sevğden ism-i fâ’ildür. Feth ile sevğ sürmekdür.²⁷⁸ Hîn, ecel ma’nâsına nihâyet-i vaḥtdür.²⁷⁹ Bu ma’nâyadır ba‘z-ı fuḫâlânun

البغى ذميمٌ و مرتعه و خيمٌ يسوق صاحبه إلى النَّصب والعناء لا بل يقوده إلى العطب و الفناء²⁸⁰

ḳavli.

[74] el-Kelimetü’r-râbi‘atü ve’s-seb‘ün: فى كلّ جرعةٍ شرقةٌ و مع كلّ اكلةٍ غصةٌ

“Şarâbdan her bir içüm şuda ḥark²⁸¹ vardır ve ʔa‘âmdan her bir loḳmada guşşa vardır.” Zamm ile cür‘a, mâdan ictirâ‘ ve ibtilâ‘ itdügün şey’dür. [T179a] Zamm ile şürka, ḥark²⁸² ma’nâsınadır. Şereka ḥaraḳa, eşraḳa aḥraḳa²⁸³ ma’nâsınadır. Zamm ile ükle ʔa‘âmdan loḳmadur. لقمَةٌ لك هذا الشئ اكلة لك dirler. لقمَةٌ لك ma’nâsına. Guşşa ma‘rûfdur. Murâd, dünyâda rencesiz râḥat ve ğamsuz şâzlık²⁸⁴ yoḳdur dimekdür. Bu ma’nâyadır²⁸⁵ ba‘z-ı fuḫâlânun خیر الدنيا مختلطٌ بشرها

لا تنق بالدولة فانها ظلّ [H113a] ve Şeyḫ Muḥyiddîn-i ‘Arabînün لا تنق بالدولة فانها ظلّ²⁸⁶ مع كلّ صخّة علّة و مع كلّ يسرة عسرة و مع كلّ منحة محنة و مع كلّ فرحة ترحه²⁸⁹ ḳavli²⁸⁸ ve ba‘z-ı ekâbirün زائل ولا تعتمد على النعمة فانها ضيف راحل²⁸⁷

[75] el-Kelimetü’l-ḥâmisetü ve’s-seb‘ün: من كثر فكره فى العواقب لم يشجع

“Her kimesne ki ‘avâkıb-ı umûrda fikri keşir ola, ol kimesne şecî‘ olmaz.” Fikr, ma‘rûfdur. ‘Avâkıb, ‘âkıbetün cem’idür. ‘Âkıbet, her nesnenün âḥiri ve şonıdır. Üçünci bâbdan şeca‘ahu dirler, galebeḥu bi’s-şecâ‘ate ma’nâsına. Feth ile [T179b] şecâ‘at aşlda ‘inde’l-ḥarb ḳaviyyü’l-ḳalb olmaḳdur. Şonra ta‘mîm olınmışdır. Murâd, ‘avâkıb-ı umûrda ihtimâlât-ı ba‘ide fikrinden men‘dür. Bu

²⁷⁷ Ba‘dehü H: Andan şonra T.

²⁷⁸ sürmekdür T: ma‘lumdur H.

²⁷⁹ nihâyet-i vaḥtdür. H: ğâyet-i vaḥtdür. T.

²⁸⁰ “Azgınlık, kötü bir davranıştır. Onun otlağı vahimdir. Sahibini zahmet ve derde sürükler; hatta helâk ve yokluğa atar.”

²⁸¹ ḥark H: ḥüzn T.

²⁸² ḥark H: ḥüzn T.

²⁸³ Şereka ḥaraḳa, eşraḳa aḥraḳa H: Şereka ḥazene, eşraḳa aḥzana T.

²⁸⁴ şâzlık T: şâzılık H.

²⁸⁵ Bu ma’nâyadır H: Bu ma’nâya münâsibdür T.

²⁸⁶ “Dünyanın hayrı şerriyle, faydası zararıyla karışiktır.”

²⁸⁷ “Devlete (makama, bahta) dayanma; çünkü o geçici bir gölgedir. Nimete güvenme; çünkü o göçücü bir misafirdir.”

²⁸⁸ ve ba‘z-ı ekâbirün مع كلّ يسرة عسرة و مع كلّ منحة محنة و مع كلّ فرحة ترحه ḳavli H: -T.

²⁸⁹ “Her sağlıkla birlikte hastalık, her izzetle birlikte zillet, her kolaylıkla birlikte zorluk, her bağışla beraber zahmet, her sevinçle beraber keder vardır.”

vechdür. Bu ma’nâyadur³³¹ ba’z-ı ekâbirün³³² من أقبِل على الحقِّ ملك و من أعرَضْ هلك³³² kavli.

[89] el-Kelimetü’t-tâsi’atü ve’s-şemânün: إذا أملتكم فتاجروا الله بالصدقته

“Kaçan siz fakîr olsanız, Hâk³³³ Te’âlâ hâzretine şadağa ile ticâret idün.” [T183b] Zîrâ şadağa ziyâde-i mâl ve sa’âdet-i hâle sebebdür. İmlâk fakîr olmağdur. *Kur’ân-ı ‘Azîmde*³³⁴ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ bu ma’nâyadur. Tâcirü, ticâretten şîğa-i emr-i hâzırdur. Kesr ile ticâret bâzîrgânlıktır. Bu mağalde kelâm isti’âreye mebnîdür.

[90] el-Kelimetü’t-tis’ün: من لان عوده كثف أغصانه

“Her kimesne ki anuñ ‘üdü leyyin ola, ağşanı kesîf olur.” Murâd, bi-ṭarîkı’l-isti’âre her kimesne ki nerm olup etbâ’ına merâsim-i te’dîbde ihmâl itse, aña hürmet itmeyüp anuñ murâdı üzre cârî olmazlar dimektür. Zamm ile ‘üd şecerdür. Keşûfe, gâlıza ma’nâsınadur. Ağşan guşnuñ cem’idür. Zamm ile guşn budağdur. Bu ma’nâyadur³³⁵ ba’z-ı fużâlânun³³⁶ من لان هان في أعين خدمه ولا يعرفون حقَّ نعمه فلا يطيعون أمره و لا يعظمون قدره³³⁶ [H116b] kavli. [T184a]

[91] el-Kelimetü’l-hâdiyetü ve’t-tis’ün: قلب الأحمق في فمه

“Ahmañun qalbi femindedür.” Ahmañun qalbinde olan ketm olunmayup lisânında cârî olduğı cihetden, güyâ qalbi feminde olmış olur. Fâh, fûh, fih, femun cümle bir ma’nâyadur. Cem’i efvâh gelür. Bu ma’nâyadur³³⁷ ba’z-ı fużâlânun³³⁸ كلَّ سرِّ يكون في قلب الأحمق يذكِّره بلسانه و يشيعه لإخوانه³³⁸ Keşşâf’uñ³³⁹ لا تجعل صندوق السرِّ إلا صدرا الصدوق الحرَّ³³⁹ kavli.

[92] el-Kelimetü’s-şâniyetü ve’t-tis’ün: لسان العاقل في قلبه

“Âkıllun lisânı qalbindedür.” Âkıl, qalbinde olanı lisânında cârî kılmayup dâ’im qalbinde ketm ü hıfz itdüğü cihetden güyâ lisânı qalbinde olmış olur. Murâd, hıfz-ı sırta terğib ve gayra ifşâdan nehy ü men’dür. [T184b] Bu ma’nâya muvâfıktır ba’z-ı efâzılun³⁴⁰ كلَّ سرِّ يكون للعاقل فقلبه يخفيه و يستره و لسانه لا يشبه ولا يذكره³⁴⁰ [H117a] kavli.

[93] el-Kelimetü’s-şâlişetü ve’t-tis’ün: من جرى في عنان أمله عثر باجله

“Her kimesne ki emeli ‘inânında cereyân eyleye, ya’ni³⁴¹ her kimesne ki hevâ-yı nefse tâbi’ ola, ol kimesneye ecel yetişüp helâk kıyusuna yüzi üzre nâgâh düşer.³⁴²” Kesr ile ‘inân atun uyanıdır. Beyân-ı emel mürür itmışdür. نصر ضرب علم

³³¹ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nâya münâsibdür T.

³³² “Hakkı kabul eden sahip olur; Ondan yüz çeviren helâk olur”

³³³ Hâk H: Allâhu T.

³³⁴ “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!” (*Kur’ân*, İsrâ, 17/31).

³³⁵ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nâya muvâfıktır T.

³³⁶ “Yumuşak olan kimse, hizmetçilerinin gözüne küçük görünür. Onun nimetlerinin hakkını bilmez; emrine itaat etmez, değerine saygı göstermezler.”

³³⁷ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nâya münâsibdür T.

³³⁸ “Ahmak, kalbinde bulunan bütün sırları diliyle söyler ve dostlarına duyurur.”

³³⁹ “Sır sandükünü hürriyet ve asâletle muttasıf sadıkın kalbinden mâ-‘adâsını kılm.” (Ali Nazîmâ, age., s. 42).

³⁴⁰ “Akıllının her sırrı kalbinde gizli, saklıdır; dili onu duyurmaz ve söylemez.”

³⁴¹ Her kimesne ki emeli ‘inânında cereyân eyleye, ya’ni H: -T.

³⁴² düşer H: sâkıttır olur T.

کرم bābından عثراً و عثراً dirler kaçan yüzi üzere sâkıf olur. Fethateyn ile ecel, beyânı geçmiştir. Bu ma’nâyadır³⁴³ ba’z-ı fuṣalânun جِزَّتْهُ جَوَادِبُ الْأَمَالِ جِزَّتْهُ كَوَادِبُ الْأَمَالِ 344 kavli.

[94] el-Kelimetü’r-râbi’atü ve’t-tis’ün: إذا وصلت إليكم أطراف النعم فلا تنفروا أقصاها بقلة الشكر

“Kaçan size eṭrâf-ı ni’am, ya’ni Hâk³⁴⁵ Te’âlânun ni’metlerinden [T185a] bir miqdâr vâşıl olsa, kıllat-i şükr ile ol ni’metlerün³⁴⁶ ziyâdesini kaçurman.” Eṭrâf, tarafun cem’idür. Fethateyn ile taraf tâ’ife ma’nâsınadır. Eṭrâf, bu maḥalde ni’ama muṣâf olıcak, ṭavâ’ifü’n-ni’am demek olur. Tenfir kaçurmağdır. Akşâ gâyet ma’nâsınadır. Bu ma’nâyadır ba’z-ı efâzılun [H117b] من لم يشكر النعم الحاصلة لديه منع 347 kavli.

[95] el-Kelimetü’l-hâmisetü ve’t-tis’ün: إذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكراً للقدرة عليه

“Kaçan sen düşmenün³⁴⁸ üzerine kâdir olsañ, anun günâhından ‘afv itmegi anun üzerine kudret ni’metine şükr kıl!” Murâd, ‘adüvvün üzerine zafer bulduğun zamânda cānib-i ‘afvı terciḥ eyle dimekdür. Zîrâ Hâk³⁴⁹ Te’âlâ Hâzreti سبقت رحمتي 350 didikden sonra Resûl (‘a.m.)³⁵¹ 352 تخلقوا باخلاق الله buyurdılar. [T185b] Pes³⁵³ ‘afv evlâ ve aḥrâ olduğunda iştibâh yokdur.

[96] el-Kelimetü’s-sâdisetü ve’t-tis’ün: ما اضمر أحدُ شيئاً إلا ظهر في فلتات لسانه و صفحات وجهه

“İnsândan hiçbir eḥad kalbinde bir şey’ setr itmez, illâ ol şey’ füc’eten anun lisânında ve şafahât-ı vechinde zâhir olur.” Mâ nâfiyedür. Eḥad nekredür. Siyâk-ı nefyde ‘umûm ifâde ider. Feteḥât ile feletât feltetün cem’idür. Kan الأمر فلتة dirler.

Füc’eten min gayr-i tereddüdün ve tedebbürin ma’nâsına. Beyân-ı şafahât geçmiştir.³⁵⁴ Murâd, kalbünüzü [H118a] dâ’im taşfiye idün; hıkd ü ḥased gibi yaramaz nesneler izmâr itmekden ḥazer eyleñ. Zîrâ kalbünüzde her ne ki izmâr idersenüz, be-her-hâl zâhiriñüzde zuhûrî muḥarrerdür dimekdür. Buña muvâfıkdur³⁵⁵ şâhibü’l-Keşşâf³⁵⁶ 356 إن صخ السر صخ العلن وإن لم يصح فلم ولن 357 kavli. [T186a]

³⁴³ sâkıf olur. Fethateyn ile ecel, beyânı geçmiştir. Bu ma’nâyadır H: sâkıf olsa bu ma’nâya münâsibdür T.

³⁴⁴ “Kimi yalancı ümitleri aldatırsa, onu ecellerin cazibeleri çeker.”

³⁴⁵ Hâk H: Allâhu T.

³⁴⁶ ni’metlerün T: ni’metün H.

³⁴⁷ “Elindeki nimetlere şükretmeyen, kendisine gelecek nimetlere engel olur.”

³⁴⁸ düşmenün H: ‘adüvvün T.

³⁴⁹ Hâk H: Allâhu T.

³⁵⁰ “Rahmetim gazabımı geçti.” (Yılmaz, age., s. 640).

³⁵¹ (a.m.) H: ḥâzreti T.

³⁵² “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın.” (Yılmaz, age., s. 602).

³⁵³ Pes H: Öyle olıcak T.

³⁵⁴ geçmiştir T: mürûr itmiştir H.

³⁵⁵ Buña muvâfıkdur H: Bu ma’nâya münâsibdür T.

³⁵⁶ “İçî temiz olan kimsenin dışı dahi temiz olur. Eğer içî temiz olmaz ise dışı ne şimdiye kadar temiz olmuşdur ve ne de bundan böyle temiz olacaktır.” (Ali Nazîmâ, age., s. 21).

lisândan şâdır olan zellâtun ma‘şiyetini³⁷⁴ setr ve maḥv eyle!” Allâhümme aşlında yâ Allâh idi. Taşarrufât-ı edebiyye kütüb-i ‘Arabiyyede mübeyyendür. Feth ile ğafera, setr u maḥv ma‘nâsınadır. [T187b] غفر الله ذنبه و محاه ma‘nâsına. Feth ile remz işâret ma‘nâsına. Fethateynle lehâz göz kıyruğıdır. Murâd ‘ayndan şâdır olan zenbdür. Fetaḥât ile saḳatât saḳatun cem‘idür. Fethateynle saḳat ḥaṭâ ma‘nâsına,³⁷⁵ سقط في كلامه (saḳaṭe fi kelâmihi) dirler, aḥṭâ’e ma‘nâsına³⁷⁶. Şehvât şehvetün cem‘idür. Şehvet, hevâ-yı nefis ve meyl-i nefsdür.

Ḥazret-i ‘Alî’nün raḍiya’llâhu ‘anh³⁷⁷ *Şad Kelimelerinde* münâsib olan budur ki, bu kelime cümle kelimâtun âhirinde zıkr olına. Zirâ her emrün itmâmı katında ‘âdet-i selef Ḥaḳ³⁷⁸ Te’âlâdan taleb-i mağfiret eylemek üzre cârî olmuştur. Ba‘z-ı *Şad Kelimelerde* bu kelime taḳdîm olunup tertîb bizüm tertîbimize muḥâlif zıkr olunmuştur. [H119b] Ammâ aḥsen-i tertîb, terceme olınan nüşâ tertîbidür. [T188a] Ḥattâ ekâbir-i selefden raḥmetu’llâhi Te’âlâ ‘aleyhim³⁷⁹ ekşeri, bu tertîbi ihtiyâr itmîşlerdür.³⁸⁰

7. Hz. Ali’nin Yüz Sözü (Günümüz Türkçesiyle)

Hz. Ali bin Ebî Tâlib’in (Yüce Allah ondan razı olsun) Yüz Sözü

Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla (başlarım).

(H 87b, T 146b) Hamd, yüce, kudret sahibi, herşeyden ve herkesten üstün Allah içindir. Dua ve selâm, Onun seçilmiş Peygamberi ve sevgili(elçi)si, ailesi, bütün sahabeleri ve Kıyamet gününe kadar onlara iyilikle uyanların üzerine olsun!

Bundan sonra, gelelim maksada... Bu açıklanan benzersiz sözler, takdir edilmiş ve beğenilmiş Hz. Ali’nin *Yüz Sözüdür* ki, her biri, kelimeleri az, manası çok olan sözlerdendir.

Hz. Ali’nin övünmeye vesile olacak vasıf, fazilet ve meziyetleri, itibarlı kitaplarda anıldığı üzere, müminlerin reisi Ebü’l-Hasen Ali bin Ebî Tâlib bin Abdülmuttalib (T 147a) bin Hâşim bin Abdimenâf el-Hâşimiyyü’l-Kureşî’dir. Anneleri, Fâtıma bint Esed bin Hâşim’dir. Hicretten önce Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber’le (a.s.) Medine’ye göçüp Resûlullah (Allah’ın rahmet ve selâmı onun üzerine olsun) hayatında vefat eden büyük kadınlardandır. Hz. Ali (r.a.), annesi, babası Hâşimî olan halifelerin ilkidir. (H 88a)

Güzel ahlâkının bütününden biri şudur ki, çocukken Müslüman olup asla kendisine küfür arız olmamıştır. Ve helâl olduğu zamanda da asla içki içmemiştir. Onun hakkında Hz. Peygamber أنا مدينة العلم و على بابها (“Ben ilmin şehriyim; Ali onun

³⁷⁴ ma‘şiyetini T: günâhını H.

³⁷⁵ ma‘nâsına H: ma‘nâsınadır T.

³⁷⁶ ma‘nâsına H: ma‘nâsınadır T.

³⁷⁷ raḍiya’llâhu ‘anh H: kerrema’llâhu vecchehu T.

³⁷⁸ Ḥaḳ H: Allâhu T.

³⁷⁹ raḥmetu’llâhi Te’âlâ ‘aleyhim H: -T.

³⁸⁰ Meşku’l-faḳîr Ḥıṣâlî Hüseyin bin Ahmed el-Budinî fi evâsıt-ı Cumâdi’l-ülâ li-sene şemâne ve ‘işrine ve elf. 1028” (M. 25 Nisan-5 Mayıs 1619). H: Qad temmet hâza’l-kitâbu min şehri Zî’l-ḥicce’ti’l-mükerrrem fi sene ve işneyn ve elf” Zilhicce 1002 (Ağustos-Eylül 1594). T.

kapısıdır”)³⁸¹ buyurmuştur. Bazı rivayetlere göre, beş yaşında Müslüman olmuştur. Ebû Hanîfe nezdinde akıllı çocuğun Müslümanlığı caizdir. (Akıllı çocuk) İslâm dinini kabul etmeye zorlanır; kabul etmezse, öldürülmez. Ama İmâm Züfer ve İmâm Şâfiî katında sahih (tam doğru) değildir. Ebû Hanîfe’nin delili, Hz. Ali’nin çocukluk çağında Müslüman olması ve Müslümanlığını (T 147b) Hz. Peygamber’in (a.s.) kabul etmesidir. *Hidâye Şerhinde* Ekmeleddîn³⁸² “Hz. Ali (r.a.) Müslüman olduğu ve vefat ettiği sırada kaç yaşındaydı? (Bu hususta) âlimler ihtilâf ettiler. Câfer bin Muhammed’in söylediğine göre, Hz. Ali Müslüman olduğu sırada beş yaşında, vefatı esnasında elli sekiz yaşındaydı. Çünkü Hz. Muhammed’e peygamberlik verilip (bu vazifesini evvelâ yakınları olmak üzere insanlara) bildirmesi emredilince, önce erkeklerden Hz. Ebû Bekir (r.a.), (H 88b) kadınlardan Hz. Hatîce (r. anha) ve çocuklardan Ebû Tâlib’in oğlu Hz. Ali (Allah onun yüzünü mükerrerem eylesin!) davet edilmiştir. O zaman Hz. Ali (r.a.), en sağlıklı rivayete göre, beş yaşındaydı. (Hz. Peygamber’in Allah’ın emriyle dini insanlara) bildirme müddeti yirmi üç yıldır. Halifelik müddeti, *وَالْخَلَافَةُ بَعْدِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ بَصِيرٌ مَلَكًا عَضُوضًا* (“Hilâfet benden sonra otuz senedir. Sonra ısırcı bir saltanat olur...”)³⁸³ hadisi gereğince, otuz yıldır. Beş, elli üçe eklenince elli sekiz olur. O hâlde Hz. Ali’nin mübarek ömürlerinin müddeti elli sekiz olur” dedi.

İtibarlı kitaplarda (T 148a) nakledilir ki, Hz. Ali (r.a.) güzel yüzlü, cildinin ikinci tabakası sert, büyük gözlü, büyük karınlı, uzundan kısaya daha yakın, saç çok, sakalı geniş, mübarek başı ve sakalı beyazdı. Hicret’in 35. yılı Zilhiccesinin on sekizinci günü [Miladi 17 Haziran 656] Cuma günü Hz. Osman-ı Zi’n-nûreyn (r.a.) öldürülüp –bazı rivayetlere göre- o gün Hz. Ali (r.a.) halifelik makamına oturdu. Halifelik müddeti beş yıla yakındır. Hz. Peygamber’e (a.s.) (soyağacında) Abdülmuttalib’te kavuşmuştur. (H 89a) Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib’in oğludur ve kızı Fâtımatü’z-zehrâ ile evlenmiştir. Hz. Peygamber’den 537 hadis rivayet etmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler, oğullarından Hz. Hasan, Hüseyin ve Muhammed bin el-Hanefiyye, başkalarından Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Câfer, İbnü’l-Müseyyeb, sahabe (T 148b) ve tabiînden büyük bir topluluktur. Hz. Peygamberle birlikte bütün gazalarda bulunmuş; ancak Tebûk gazasına katılmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber, Medine’de ev halkının işlerini görmesi için onu kendi yerine halef tayin etti. Hz. Ali, Hz. Peygamber’e (a.s.) *خَلَفْتَنِي فِي الْمَوَدَّةِ وَالْمَوَدَّةِ فِي الْمَوَدَّةِ* (“Beni kadın ve çocuklarla mı bıraktın?..”) diyince, *Sahîh-i Müslim*’de cennetle müjdelenenmiş on sahabeden Sa’d bin Ebî Vakkas’ın rivayetine göre, Hz. Peygamber (a.s.) *يَا عَلِيُّ أَنْتَ مِنْ مَوَدَّةِ هَارُونَ مِنْ مَوَدَّةِ إِبْرَاهِيمَ* (“Ey Ali, sen benim için Mûsâ’ya nisbetle Hârun gibisin. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir”)³⁸⁴ buyurdu.

Tarih kitaplarından *Bedâiyü’l-umûr fî vekāyiu’-d-dühûr*’da³⁸⁵ anlatıldığına göre, Hz. Ali, Âtike bint Zeyd bin Amr bin Nufeyl’i³⁸⁶, çok güzelliğiyle tanınmış

³⁸¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 20.

³⁸² Haneî fıkıh âlimi Ekmelüddîn Muhammed bin Mahmud el-Bâbertî’nin (ö. 786/1384) hayatı ve *Hidâye şerhi (el-Înâye)* hk. bilgi için bk. Arif Aytekin, “Bâbertî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C 4, s. 377-78.

³⁸³ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 8; Tirmizî, “Fiten”, 48; Ahmed b. Hanbel, 4/ 273.

³⁸⁴ Buhârî, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 9, “Megâzî” 78; *Müslim*, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 30-31.

³⁸⁵ Bu eserin Celâleddîn-i Süyûtî (ö. 911/ 1505) tarafından yazılmış *Bedâ’i’u’-z-zuhûr fî vekâ’i’-d-dühûr* adlı Arapça tarih kitap olduğunu tahmin ediyoruz. (Hk. kısa bilgi için bk. Kâtib Çelebi,

bir kadın olduğu için, nikâhlamak istedi. Daha önce (H 89b) onunla Hz. Ebû Bekir’in oğlu Abdullah evlenmişti. (Abdullah) Taif vak’asında (T 149a) öldürüldükten sonra, Hz. Ömer bin el-Hattâb evlenmişti. O da öldürüldükten sonra Zübeyr bin el-Avvâm zevce edindi. Cemel Vak’asında o da öldürüldükten sonra Hz. Ali nikâhlanmak istedi. İsteyince, Âtike mektup yazıp “Ey başkan, kendin için Allah’tan kork! Çünkü Müslümanlar içinde senin gibisi kalmadı. Ben ayağı uğursuz bir kadınam. Zira insanlardan hangisiyle evlendiysem, o kişi evlendiğim sene içinde öldürüldü...” diye gönderince, Hz. Ali “Kadında, atta ve evde uğursuzluk vardır” hadisi³⁸⁷ gereğince evlenmekten vazgeçip Ezd kabilesinden Kıtami bint Alkame’ye, çok güzelliğiyle bilinmiş bir kadın olduğu için, üç bin dinar muaccel mehir verip onu zevce edindi.

Evlendikten sonra, bir rivayete göre, daha önce Kıtami bint Alkame’yi isteyen Abdurrahman bin Mülcem (T 149b) kıskançlığa kapılıp Hicret’in kırkuncı yılı (H 90a) Ramazanının 17. günü –ki Pazar günüdür, (Miladi 24 Ocak 661) bazı rivayetlere göre 19. günü, yani Salı günü- Kûfe mescidine girip mescid köşelerinden birinde gizlendikten sonra, Hz. Ali eski âdeti üzere teheccüd vaktinde mescide gelince, İbn Mülcem onun dalgınlığı sırasında ortaya çıkıp zehirlenmiş kılıçla alnından vurunca, Hz. Ali فزت برب الكعبة (“Kâbe’nin Rabbine and olsun, muradıma erdim!..”) dedi. Vuruştan sonra çok kan akmasından dolayı Hz. Ali bayılınca, insanlar hücum edip İbn Mülcem’i tutup hapsettiler. Hz. Ali (r.a.) üç gün sonra temiz ve pâk olarak sonsuzluk yurduna göçtü. Allah’ın rahmeti onun ve diğer bütün sahabelerin üzerine olsun! (T 150a)

Ondan sonra oğullarından Hasan ve Hüseyin bir araya gelip Abdullah bin Câfer’le yıkayıp Hz. Hasan cenaze namazını kıldı; Kûfe’de geceleyin Dârulemân’da gömdüler. Allah ondan razı olsun! Definden sonra Hz. Hasan, Hüseyin ve Muhammed bin el-Hanefiyye (H 90b) bir araya gelip İbn Mülcem’in öldürülmesi konusunda istişare edince, fikir ayrılığından sonra iki eliyle iki ayağını kesme ve iki gözünü çıkarma görüşünde karar kılındı. İbn Mülcem bu durumda sustu; asla konuşmadı ve hareket etmedi. Ama dilini kesmek isteyince, kuvvetli bir şekilde feryad etti. Dilini de kestiler. Üç gün sonra değersizce, aşağı tutularak ve

Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 136/1941, c. 1, s. 229-230).

³⁸⁶ Âtike bint Zeyd hk. bilgi için bk. Mehmed Zihnî, *Meşâhîrü’n-nisâ*, İstanbul 1296/1879, c. 2, s. 28-35; Asri Çubukçu, “Âtike bint Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C 4, s. 73-74.

³⁸⁷ Abdullah bin Ömer’den şu manada bir hadis rivayet edilmiştir: “Nebî salla’lâhu aleyhi ve sellem’in ‘Uğursuzluk (telâkkîsi âdet olarak) ancak üç şeyde: atta, kadında, evde hâsıl olur’ buyurduğunu işittim.” Ancak âlimlerimizin araştırma ve incelemelerine göre, bu hadiste at, kadın ve evde uğursuzluk olduğu belirtilmemiş; Cahiliye devrindeki halkın uğursuzluk anlayışı nakledilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, “Teşe’üm (uğursuz sayma ve şom görme) yoktur” manasındaki hadisinde hayırsız saymayı umumi olarak men etmiştir. Ayrıca, anılan üç şeyde uğursuzluk olduğu şeklindeki sözün hadis diye nakledildiği haber verilerek fikri sorulduğunda Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in katiyyen böyle bir şey söylemediğini, yalnız Cahiliye halkının kadın, ev ve atı uğursuz saydıklarını bildirdiğini ifade etmiştir. (Daha fazla bilgi için bk. Zeynü’d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtîfi’z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, tercüme ve şerh eden Kâmil Miras, Ankara 1978, c. 8, s. 311-314; ayrıca Kuzâ’i, age., s. 79).

çeşitli hakaretlere uğrayarak öldükten sonra bu hadiseyi anlatmak için Ferezdak³⁸⁸ birkaç beyit meydana getirdi. O beyitler (şöyle) anılır:

فلم ارمهراً ساقه ذو كماعه
كمهر قطام بين عرب و معجم

ثلثة آلاف من النقد قد انت
وضرب على بالحسام المسّم

(T 150b) فلا مهر أعلّى من على و إن علا
ولا قتل إلاّ دون قتل ابن ملجم³⁸⁹

Ve Bükeyr bin Hammâd, öldürülmesinden sonra Hz. Ali hakkında bir mersiye meydana getirdi. O mersiye, anılan şu eserdir:

قل لابن ملجم و الأقدار غالبه
هدمت و يلك للإسلام أركاننا

(H 91a)
قتلت أفضل من يمشى على قدم
و أول الناس إسلاماً و إيماننا

و اعلم الناس بالقرآن ثم بما
سنّ النبيّ لنا شرعاً و تبياناً

صهر الرسول و عاضده و ناصره
اضحت مناقبه نوراً و برهانا

وكان منه على رغم الحسود له
ما كان هرون من موسى بن عمراننا

وكان في الحرب سيفاً ماضياً بطلا
ليثاً إذا لقي الأقران أقراننا³⁹⁰

³⁸⁸ Emevîler devrinin tanınmış hiciv şairlerinden Ferezdak’ın (ö. 114/732) hayatı ve şiirleri konusunda bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C 12, s. 373-375.

³⁸⁹ “Araplar ve Arap olmayanlar arasında Kıtâm’ın mehri gibi verilen bir mehir görmedim... Üç bin nakit verdi. Ali, zehirli bir kılıçla vuruldu. Ali’nin mehrinden daha büyük bir mehir yok... İbn Mülcem’in katletmesi gibi bir öldürme de yok...”

³⁹⁰ “İbn Mülcem’e ve üstün gelen güçlere deyin ki: ‘Yazıklar olsun sana! İslâm’ın direklerini, esaslarını yıktın!.. Ayakları üzerinde yürüyenerin en üstününü (en faziletli kişiyi), iman ve Müslümanlık yönünden insanların ilkin, insanlar arasında *Kur’ân*’ı en iyi bilen, Peygamber’in İslâm

Birinci Söz: لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً

“Eger dünyada olan cismanî perdeler açılrsa, ahirete dair işlerde sağlam bilgim zerre kadar artmaz.” Yani ahiret hâlleri ve Kıyamet korkularını (T 151a) bilmede öyle bir sona eriştim ki, eğer dünya perdeleri açılıp ahiret işleri bana gösterilse, açılmadan önce şüphesiz bildiğim ahiret işleri, miktar ve nicelik olarak açılmadan sonra gördüğüm gibidir; zerre kadar artmaz. (H 91b) Çünkü sağlam bilgi, gözle görerek bilme derecesine ulaşmıştır.

Lev kelimesi için üç kullanılış vardır: İlk kullanım, ikincinin faydalanması içindir, o fayda gördüğü için: لو جنتى لأكرمتك gibi. İkinci kullanım, ikincinin birinciye gerekliliği içindir. Gerekliliğin faydalanmasıyla onunla birlikte bulunması lâzım gelen delille anlaşılın diye: ³⁹¹لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

(“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, yerin ve göğün düzeni altüst olurdu.”) gibi. Üçüncü kullanım, bir şeyin devamını anlatmak içindir. Bir şeyi, لو اهاننى لأكرمته (misalinde olduğu) gibi onun zıddının en uzağına bağlamakla... (T 151b) *Miftâh Şerhinde* üçüncü fen sonunda Şerif Cürcânî, Hz. Ömer’in نعم العبد صهيب لولم يخف الله لم يعصه (Suheyb ne güzel kuldur! Allah’tan korkmasa bile Ona itaatsizlik etmez) sözünü ve Hz. Ali’nin لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً sözünü üçüncü manadan kılmıştır. Kesr ve meddle *gâtâ*, mâ yuğâtâ bih, yani perde ve örtüdür. *Mâ ezdedtu*’deki mâ menfî (olumsuz) yapıcıdır. *Yakînen*, failin manasını seçip ayırmaktır. Çünkü *ezdedtu* zâden’in dönüşlü şeklidir. زاد الله

زاد الله denilir. Tenvin, azaltma içindir. Maksat, şüphesiz bilginin kuvvetini ve imanın (H 92a) tamlığını, eksiksiz oluşunu anlatmaktır.

İkinci Söz: النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

“İnsanlar, dünyada gaflet uykusundadır. Öldükleri zaman bu uykudan uyanıp pişmanlık çekerler...” Ama pişmanlıkları fayda vermez. O hâlde ölmeden önce uyanmak ve kendine gelmek lâzımdır. Tanınmış hadislerden (T 152a) عَجَّلُوا عَجَلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْفَوْتِ وَ عَجَلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ (“Vakti geçmeden önce namaz kılmada; ölümden evvel tevbede acele edin!”) hadisi ve *İhyâ-i Ulûm*’daki حاسبوا قبل أن تحاسبوا (“Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin; amellerinizin mizanda tartılmadan önce siz onları tartın...”) hadisi, bu mana içindir.

Nâs, ins’in çokluk şeklidir. Aslında ünâs’tı; elif ve lâm dahil edilip en-nâs denilmiştir. Esre ile *niyâm*, nâ’imin çokluk biçimidir. Ölüm, herkeste meydana gelmesine kesin karar verilmiş olduğu için, bu sözde *izâ* ile anlatılmıştır. Dünyada (manevî) perdeleri açma, herkese nasip olmadığından, vukuuna kesin karar verilmemiş olup hatta imkânsızlık derecesinde olduğu için, önceki sözde *lev* ile ifade edilmiştir. İntibâh, uyanmaktır. *İntebehû*, bundan geçmiş zaman kipinin erkek çokluğudur.

Üçüncü Söz: النَّاسُ بَرَمَانُهُمْ أَشْبَهَ مِنْهُمْ بِأَبَائِهِمْ

dini ve onu açıkça anlatmada bize kılavuz olarak bıraktığını öldürdün... O, Resûl’ün akrabası, yardımcısı ve destekleyicisi; faziletleri aşikâr bir kişiydi. Kıskançlara rağmen onun durumu Musa’nın yanında Harun’un durumu gibiydi. Savaşlarda cesur bir kılıçtı; akrasıyla karşılaştığı zamansa bir aslan...”

³⁹¹ Kur’an, Enbiyâ, 21/22.

(H 92b) “İnsanlar, babalarına benzemekten daha çok zamanlarına benzer.” Yani her kime zaman değer vermese, zamane halkı (T 152b) da ona değer vermez ve her kime zaman yardım etse, zamane insanları da yardım ederler. Babalarının yoluna, (güzel) gidişine uymazlar. Maksat, zamane insanlarından şikâyetidir. *Bi zemânihim, eşbeh* kelimesiyle alâkalıdır. Öne geçirilmesi, dikkat içindir. Bu söz, sürme bahislerinde ما رأيت رجلاً أحسن في عينه الكل منه في عين زيد gibidir. Açıklaması Arapça kitaplarındadır.

Dördüncü Söz- ما هلك امرء عرف قدره

“Dünyada değerini bilen kimse, helâk olmaz.” Yani dünyada değer ve derecesini bilip haddini aşmayan kimse, keramet zirvesine ve selâmet elbisesine ulaşır; dünya musibetlerinin kendisine dokunmasından emin olur. *Mâ* kelimesi, menfi (olumsuz) yapıcıdır. *Kadr* değer, derece manasınadır.

Beşinci Söz: قيمة كل امرء ما يحسنه (T 153a)

“Herkesin değeri, bilgisi kadardır.” Yani her kimin bilgisi fazla olsa, insanların kalplerinde onun derecesi ve değeri çok olur ve her kimin (H 93a) bilgisi eksik olsa, insanların kalplerinde onun itibar ve büyüklüğü noksan olur. *Mâ yuhsinuhu, mâ ya’lemuhu* manasına gelir. Çünkü *Kâmus*’ta وهو يحسن الشيء أى يعلمه denilmiştir. *Mâ* mevsûledir. Yuhsinu kelimesinde gizli zamir imreden kinaye olan zamirdir. Belli olan zamir mâ’ya aittir. (Sözün gelişinden) tamlanan anlaşılır. Sözün takdiri (ibarenin manasını tamamlamak için bulunmayan kelimeleri zihnen ilave etmek), bildiği şey kadar demektir. *Sahih-i Buhârî*’deki فضل العالم على العابد (“Âlimin ibadet eden kimseye üstünlüğü, benim sizin en aşağınıza olan üstünlüğüm gibidir”) hadisi³⁹² ve *Şihâbü’l-ahbâr*’daki العلماء أمناء الله³⁹³ (“Âlimler, halk içinde, Allah’ın en güvendiği kimselerdir.”) hadisi ve geçmiş faziletli kişilerin فخر المرء بفضله لا بأصله و نسبه (“İnsanın övücü faziletiyledir, soyu-sopuyla değil!..”) sözü bu manaya uygundur. (T 153b)

Altıncı Söz- من عرف نفسه فقد عرف ربه

“Her kim kendini bilse, gerçeği araştırma sonucunda o kimse kendini besleyip büyüten Yüce Allah’ı da bilir.” Yani kendisinin parçalardan meydana getirilmiş, sanatla yapılmış ve değişen organlardan toplanmış olduğunu bilen kimse, zatı çoğalmadan ve sıfatları başkalaşmadan uzak Yaratıcıyı bilir.

Bazı şeyhlerin kitaplarında bu söz çeşitli tarzlarda izah edilmiştir. Meselâ, kendini fakir bilen kimse, Rabbini Ganî (zengin, hiç bir şeye muhtaç olmayan, herkesin ona muhtaç olduğu Zat) bilir... Ve kendisini (H 93b) sonradan olan varlık bilen kimse, Rabbini kadîm (öncesini bilici kimse bulunmayan, ezeli) bilir. Ve kendisini aşağı bilen kimse, Rabbini yüce bilir vb. Çünkü “vâcib” (varlığı zarurî, mecburi), mümkünün, imkân dahilinde olanın zıddıdır. O hâlde mümkün, kendisini bir vasıfla vasıflanmış bilince, elbette vacibi (varlığı zorunlu Allah’ı) bu vasfın zıddıyla vasıflanmış bilir. İlimle (T 154a) “marifet” lügat gereğince aynı manadadır. “İlim” bütünle ilgili şeylere, “marifet” ise cüz’î şeylere ait olduğu için yerinde marifet kelimesiyle ifade edilmiştir. *Rabbehu* (Rabbini, sahibini, efendisini) kelimesi, nefsin beslenip büyütülmüş (kul) olduğu konusunda uyarıdır.

³⁹² Tirmizî, “İlim”, 19.

³⁹³ Kuzâ’î, age., s. 50.

Yedinci Söz- المرء مخبّرٌ تحت لسانه

“Herkes dilinin altında gizli ve saklıdır.” Yani kişi konuşmadığı müddetçe, onun akıl ve ilminin derecesi, sağlamlığı bilinmiş olmaz. Fakat konuştuğu zaman, perde kalkıp yanlış doğrudan ayrılır. Hemze ile ve hemzesiz *imrâ*’ ve *merâ*’ aynı manaya gelir. “Habî”, söz ve mana olarak “hafî” (gizli) gibidir. *Mahbuuv*, mef’ûl (pasif, edilgen) kipidir. *Şihâbü’l-ahbâd*’daki (H 94a) رحمة الله امرأ قال خيراً فغنى أو سكت (“Konuşup da kazanan veya susup da selâmet bulan kula, Allah rahmet etsin.”) ³⁹⁴ hadisi ve bazı faziletli kişilerin لا توزن أنفس المرء لا توزن

و لكن يكون الوزن منها في اللسان و تعرفه بحال النطق من هو من الجهال أم أهل البيان

(“İnsanın nefsi ancak diliyle tartılır. Cahillerden mi, yoksa güzel söz söylemeyi bilenlerden mi olduğu da ancak konuşmasıyla öğrenilir”) sözü bu manaya uygundur.

Sekizinci Söz- من عذب لسانه كثر إخوانه

“Her kimin dili tatlı olursa, onun kardeşleri çok olur.” *Şihâbü’l-ahbâd*’daki ³⁹⁵ hadisi ve ayrıca من جمال الرجل فصاحة لسانه ³⁹⁶ hadisi, yine Dilini ıslah eden kimseye, Allah rahmet etsin.”) ³⁹⁵ hadisi ve ayrıca الكلمة الطيبة صدقة (Tatlı söz sadakadır) ³⁹⁶ hadisi, yine (Erkeğin güzelliği, dilinin fesâhatidir) ³⁹⁷ hadisi ve selefin faziletli kişilerinden *Keşşâf* yazarının يا بني ق فاك مما يقرع ففك ³⁹⁸ (“Oğulcuğum, kafanı ezecek şeyden ağzını koru; yani ağzına gelen sözü söyleme!”) ve İbn Sînâ’nın المرأ يصيد قلوب الناس بكلمة الطيبة (Kişi, hoş sözüyle insanların kalplerini avlar) (T 154b) sözü, bu manaya uygundur.

Dokuzuncu söz- بالبر يستعيد الحرّ

“İyilik etmekle, hür olan kimse tam itaat ve boyun eğmekte köle derecesine indirilir. Kesr ile ve harfi şeddeli okumakla “*birr*” iyilik manasına gelir. *Bâ* (b harfi) sebebiyyedir. (T 155a) “İsti’bâd” ta’bîd gibi, kul etmektir; *yüsta’bedü* gelecek zaman kipinin (faili) bilinmeyen(fiil)idir. *Şihâbü’l-ahbâd*’da yer alan الهدية ³⁹⁹ hadisi-şerifi... (H 94b) Manası: “Hediye verilen kimsenin hediye veren kimseye tam alâkası ve son derecede sevgisi olduğu için, hakkında kulağı kötü sözü işitmez ve gözü onun kusurunu, eksikliğini görmez” demektir. Eski, faziletli insanlardan İmam Merginânî’nin وأحسن على الأحرار تملك رقابهم فخير تجارات الكريم اكتسابها (“İyilik eden, değerli kişi her yerde itibarlıdır, ağırlanır; cimri ve bayağı olansa her dilde kınanır...”) sözü bu manaya uygundur.

Onuncu söz- بشر مال البخيل بحادثٍ أو وارثٍ

³⁹⁴ Kuzâ’î, age., s. 121.

³⁹⁵ Kuzâ’î, age., s. 121.

³⁹⁶ Kuzâ’î, age., s. 47.

³⁹⁷ Kuzâ’î, age., s. 69.

³⁹⁸ Ali Nazîmâ, age., s. 9. (Adı geçen tercümeden nakledilen vecizeler, burada ve müteakip atıflarda günümüz Türkçesine aktarılmıştır).

³⁹⁹ Kuzâ’î, age., s. 67.

⁴⁰⁰ Ali Nazîmâ, age., s. 22.

“Cimri olan kimsenin malını, bir âfet yetişip yok olmakla veya kendisinin helâk olup minnetsiz vârisin alıp (T 155b) sahip olmasıyla müjdeleyin!..” “*Beşşir*” (Müjdele!) ibaresi, *Kur’ân-ı Kerîm*’deki ⁴⁰¹ قَبِّشْرُهُمْ بِعَذَابِ الْيَمِّ gibi alay manasına gelen istiareye hamlolunur. İki konumda, vasf edilmiş olan takdir edilmiştir. Sözün takdiri (manasını tamamlamak için bulunmayan kelimelerinin zihnen ilâve edilmiş şekli), بأمر حادثٍ أو شخص وارثٍ (sonradan olup keder verici iş veya vâris) demektir. Maksat, cimrinin malı hayırların yollarına ve sevap için yapılan işlerin yönlerine harcanmaz; hatta (H 95a) zamanın felâketi ile yok olur veya minnetsiz miras yiyicinin eline geçer demektir.

“Bahîl ile leîm arasındaki fark hangi yöndendir?” diye sorulursa, (şöyle) cevap verilir: Bahîl, başkasına vermez; fakat kendi nefesine harcar. Leîm ise (malından, varlığından) ne kendisi faydalanır ve ne de başkasına verir. Hatta vermek isteyen kimseyi de bırakmaz, durdurur... *Şihâbü’l-ahbâr*’daki ائِءَاءِ أَدْوَاءِ مِنَ الْبَخْلِ (“Hangi kusur, cimrilik kusurundan daha çirkindir”)⁴⁰² hadisi buna uygundur.

On birinci Söz: (T 156a) لا تتظر إلى من قال و انظار إلى ما قال

“Söyleyene bakma, söze bak!” Yani bir kimseden bir söz duysan, o kimsenin alçak ve şerefli, büyük ve küçük oluşuna bakma; sözünün faydalı olduğuna bak! Çünkü çok büyük kişi vardır ki, sözünde hayır ifadesi yoktur; çok küçük görülen, itibarsız kişi vardır ki, sözü faydalıdır ve hayır söyler. *Nazar* kelimesi *ilâ* ile kuvvetlendirilince, gözle görmek manasına gelir. Burada söz söyleyen kişidir; ona bakılması, onun görülmesi anlatılmıştır. (H 95b) Ama sözün bakıp görmeyle alâkalı oluşu, nakışlara (işlemeye, yazıya) bağlılığı itibarıyla mecazdır.

On ikinci Söz: الجزع عند البلاء تمام المحنة

“Belâ dokunduğu zamanda ağlayıp sızlanmak, zahmetin tamamıdır.” Yani sabretmeyip telâş ve teessür göstermek, bağırıp çağırmak, belânın tamamıdır. Çünkü insan ağlayıp sızlanmakla (T 156b) sabretmenin sevabından mahrum olur. Hattâ karşılık yurdunda (işlerin karşılığının verileceği ahirette) azabı da hak etmiş olur. O hâlde ebedî mükâfatı kaybedip ahirete ait azabın meydana gelmesinden daha eksiksiz zahmet ve belâ olmaz. İki fetha (üstün) ile *ceza*, sabrın zıddıdır. Esre ile *mihnet*, denemek, sınamak için kişiye dokunan belâdır.

On üçüncü Söz: لا ظفر مع البغي

“Zulümle isteğe erişilmez.” Çünkü zulmün uğursuzluğu, istenilen şeye ulaşmaya engel olur. Eğer bir kişi nadir olarak istenen şeye erişirse de uğur ve bereket olmadığından dolayı kendisinin ondan faydalanması nasip olmaz. Nasip olmayınca, sanki istediğine ulaşmamış gibi olur. İki fetha (üstün) ile *zafer*, istenilen şeye erişmekir. Fetha ile *bağv*, zulüm manasında, ikinci baptan masdardır. (H 96a) Eski faziletli kişilerden İmam Merginânî’nin (Nazm)

ولا تمشين في منكب الأرض باغياً

(T 157a) فعماً قريب يحثوبك ترابها

فطوبى لنفس أوطنت قعر دارها

⁴⁰¹ “Onlara acı bir azabı müjdele” manasındaki قَبِّشْرُهُمْ بِعَذَابِ الْيَمِّ ibaresi, bazı *Kur’an* ayetlerinde geçer: Âl-i İmran 3/ 21, Tevbe 9/ 34, İnşikak 84/ 24.

⁴⁰² Kuzâ’î, age., s. 78.

مغلقة الأبواب مرخى حجابها

sözü buna uygundur.

On dördüncü Söz- لا ثناء مع الكبر

“Kibirle övme birlikte olmaz.” Yani kibirli olup büyüklenmek isteyen kimseyi insanlar övmeyiz. Çünkü büyüklenen, kibirli olan, halkı beğenmez; insanlar da onu beğenmeyip ondan nefret ederler. Onun içindir ki, *Kur’ân-ı Kerîm*’de Hz. Peygamber’e ⁴⁰³وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin”) ve ayrıca ⁴⁰⁴وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (“...Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi”) buyuruldu. Fetha (üstün) ve medd (uzatma) ile *senâ*, güzel anma ile övmektir. Esre ile *kibr*, kibriya (azamet) gibi kibirlenmek, büyüklük taslamaktır. Bazı faziletli kişilerin şu manzum sözü, bu manaya uygundur:

إذا زاد فضل المرء زاد تواضعاً

وإن زاد جهل المرء زاد ترفعاً

كذا الغصن في حمل الثمار مثاله

وإن يعر عن حمل الثمار تمنعاً

(Kişinin fazileti arttığında, tevazuu da artar. Eğer cehaleti artarsa, onun yukarı kalkması, yani gururlanması çoğalır. Meyvelerle yüklü ağaç dalı onun örneğidir. Dal, meyvesiz olduğunda yukarı kalkık olur.)

On beşinci Söz- لا برّ مع الشخ

(H 96b, T 157b) “Cimrilikle iyilik bir arada bulunmaz.” Yani cimri ve pinti olan kimseden insanlar fayda görmediği için onu övüp ona itaat etmez. Kesr ile ve harfi şeddeli okumayla *birr*, ukûk’un (zorbalık ve asi olmanın) zıddıdır. Ötre ve harfi iki defa okumayla *şuhh*, buhl (cimrilik, pintilik) kelimesiyle aynı manadadır. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki شَرَّ مَا فِي الرَّجُلِ شَخٌّ هَالِكٌ أَوْ جِبْنٌ خَالِكٌ (“İnsanda bulunan en kötü huy, sızlanmaya yol açan bir cimrilik ve yürek hoplatan bir korkudur.”)⁴⁰⁵ hadisi ve bazı faziletli kişilerin من التمس الحوايج من بخيل كمن طلب العظام من الكلاب (İhtiyaçlarını cimriden isteyen kimse, köpeklerden kemik isteyen gibidir) sözü buna uygundur.

On altıncı Söz- لا صحة مع النهم

“Çok yemekle beden sağlığı bir arada olmaz.” İki fetha (üstün) ile *nehem*, yemeğe haddinden fazla istektir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki مَا مَلَأَ أَمِيَّ وَعَاءٌ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ (“Âdemoğlu, midesinden daha kötü bir kap doldurmuş değildir”)⁴⁰⁶ hadisi ve İbn Sînâ’nın واجعل طعامك في كل يوم مرة واحذر طعاماً قيل هضم طعام (Her gün bir öğün yemek ye. Yemeği hazmetmeden önce yemekten sakın!) sözü ve bazı faziletli kişilerin من قَلَّ غداؤه قَلَّ داءه ومن كثر طعامه كثر سقامه (Az yiyenin hastalığı az olur; çok yiyen kimsenin derdi de çok olur) sözü bu manaya uygundur. (T 158b)

On yedinci Söz- لا شرف مع سوء الأدب

⁴⁰³ *Kur’ân*, Kalem, 68/4.

⁴⁰⁴ *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁰⁵ Kuzâ’î, age., s. 240.

⁴⁰⁶ Kuzâ’î, age., s. 240.

“Edepsiz olan kimsede şeref olmaz.” *Şihâbü’l-ahbâr*’da (H 97a) Hz. Peygamber’den (rivayet edilen) أَكْرَمُوا أَوْ لَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابِهِمْ (“Çocuklarınıza ikrâmda bulunun; onları güzel terbiye edin.”) hadisi⁴⁰⁷, bazı faziletli kişilerin عَلَوُ الرِّتَبِ لَا يَنَالُ (Yüksek derecelere ancak edep güzelliğiyle erişilir) ve ayrıca طَلَبُ الْإِدْبِ طَلَبُ الْذَّهَبِ (Edep istemek, altın istemekten daha hayırlıdır) sözü⁴⁰⁸ ve de İmâm Gazâlinin

يَا مَنْ افْتَخَرَ بِالْمَالِ وَالنَّسَبِ إِنَّمَا فَخَرْنَا بِالْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
لَيْسَ الْيَتِيمُ الَّذِي قَدِ مَاتَ وَالِدُهُ فَإِنَّ الْيَتِيمَ يَتِيمُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ

(Ey mal ve soyla övünen kimse! Bizim iftiharımız ilim ve edeptir. Şüphesiz ki, yetim babası ölen değil, ilim ve edepten mahrum olandır)⁴⁰⁹ sözü bu manaya uygundur.

On sekizinci Söz- لا اجتناب عن محرمٍ مع الحرص

“Hırsla haramdan sakınmak mümkün olmaz.” Maksat, aşırı isteği ve açgözlülüğü çok ayıplamak ve yermektir. Bazı faziletli kişilerin إِيَّاكَ وَالْحَرَصَ فَإِنَّ الْحَرَصَ يَلْقَى صَاحِبَهُ فِي الْمَحْذُورَاتِ (Hırsdan sakının! Çünkü hırs, sahibini korkulacak, yasak olan şeylere atar) sözü bu manaya uygundur.

On dokuzuncu Söz- لا راحة مع الحسد

“Kıskançlıkla rahat birlikte bulunmaz.” Çünkü kıskanç olan kimse, başka kişide mevcut olan nimet ve faziletin ondan gidip kendisine geçmesini diler. Yüce Allah’ın kendi kullarına iyiliği (nimeti) bol bol dağıtması ise kesintisizdir... Kesintisiz olunca, çok kıskancın istediği meydana gelmez. Şimdi, her hâlükârda dünyada çok kıskanç kimse, ferah ve sevinçle hoş hayata (H 97b) kavuşamaz. Meşhur hadislerden الْحَسَدُ لَا يَسُودُ⁴¹⁰ (“Hasetçi mutlu olamaz.”) hadisi ve eski büyüklerden *Keşşâf* yazarının (T 159a) لَحْمَ الْحَرِّ يَأْكُلُ أَهْلُ الْحَسَدِ كَمَا يَأْكُلُ الثَّمَلُ وَلَدُ الْإِسْدِ (“Karıncanın aslan yavrusunu yemesi gibi, değerli kişinin etini kıskançlar yemekte; yani onu çekiştirmekte ve yermektedir.”) sözü⁴¹¹ bu manaya uygundur.

Yirminci Söz- لا محبة مع مرء

“Tartışma ve çekişmeyle sevgi birlikte bulunmaz.” Yani konuşmada kavgacı ve münakaşacı olup halkın fiil ve sözlerini ayıplayan kimseyi insanlar sevmez. Kesr ile mirâ’, lafzında veya manasında bozukluk var diye başkasının sözüne itiraz etmek, tartışmaktır. Eski büyüklerden *Keşşâf* yazarının عَضُّ الْعَدُوِّ أَفْعَالُكَ (“Fiil ve hareketlerin hakkında, kötülük isteyenlerin ayıplaması, yılanın seni ısırmasından daha şiddetlidir.”)⁴¹² sözü ve ayrıca bazı faziletli kişilerin

⁴⁰⁷ Kuzâ’î, age., s. 137.

⁴⁰⁸ Bu söz Hz. Ali’ye ait 290 kadar Arapça güzel sözü elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden *Nesrî’l-leâlî* isimli derlemede yer alır.

⁴⁰⁹ Keykâvus’un H. 475 (M. 1082) yılında yazdığı Farsça mensur *Kâbusnâme*’yi H. 830 (M. 1427) yılında Sultan II. Murad için *Muradnâme* ismiyle Türkçeye nazmen tercüme eden Bedr-i Dilşâd, bu rubainin Hz. Ali’den rivayet edildiğini söyler. (*Bedr-i Dilşâdın Muradnâmesi*, haz. Âdem Ceyhan, MEB yayını, İstanbul 1997, C 1, s. 528). Söz konusu mısralar –ilk ikisi biraz daha farklı olmak üzere- Hz. Ali *Dîvânımda* (*Dîvânı Seyyidinâ Ali bin Ebî Tâlib*, Bulak 1251/ 1835, s. 7) ve Müstakimzâde Süleyman Efendi’nin *Dîvân-ı Ali Şerhi*’nde de (*Şerh-i Dîvân-ı Aliyyü’l-Murtazâ Kerrema’llâhu Vechehu*, Bulak 1255/1839, s. 72) yer alır.

⁴¹⁰ Yılmaz, age., s. 206.

⁴¹¹ Ali Nazîmâ, age., s. 55.

⁴¹² Ali Nazîmâ, age., s. 48.

اللجاج يورث العداوة و يذهب في العيش الحلاوة (Çekişmek, düşmanlığa sebep olur ve hayatın tadını giderir) sözü bu manaya uygundur.

Yirmi birinci Söz- لا سودد مع انتقام

“Başkasından intikam almakla kişi efendi olmaz.” Yani intikam alan adam, mutluluk meyvelerine erişemez ve efendilik incileri, cevherleri onun üzerine bağlanmaz.⁴¹³ “Kunfuz” vezninde hemze ile *su’düüd*, efendilik manasına gelir. (T 159b) İntikam bir kimseden öç almakla ona ceza vermek, eziyet etmektir.

Yirmi ikinci Söz- لا زيارة مع زعارة

(H 98a) “Kötü huyla ziyaret olmaz.” Kastedilen (şudur): Herkes dostunu ziyaret sırasında iyi huylu ve tatlı dilli olsun. Çünkü ziyaret eden kimse kötü huylu olduğunda, o ziyaretçi olmaz, muhakkak ki kızgın aslan gibi olur. Esre ile ziyaret (kelimesinin manası) bilinmiştir. Esre ile şeddeli ve şeddesiz olabilir. “Zi’âret” huy kötülüğüdür.

Yirmi üçüncü Söz- لا صواب مع ترك المشورة

“Danışmayı bırakmakla doğru birlikte olmaz.” Onun içindir ki, Hz. Peygamber (a.s.) akıl ve görüşte tam, olgun ve eksiksiz olduğu hâlde, ona⁴¹⁴ “وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ” (İş konusunda onlarla müşavere et.) buyuruldu. Ama iyilik isteyen akıl sahipleriyle (T 160a) istişare etmek gerekir ki, doğruyu bulmaya ve iyiliğe, düzelmeye vesile ve kurtuluş yoluna eriştirici olsun. İki fetha (üstün) ile *savâb* (doğru), hatanın karşılığı(zıddı)dır. Fetha ile *meşveret*, danışmaktır. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki لا مظامرة أوثق من المشاورة (...danışmaktan daha sağlam bir destek ... yoktur)⁴¹⁵ hadisi, bu manaya uygundur.

Yirmi dördüncü Söz- لا مروءة للكذب

“Yalan söyleyen kimsenin insanlığı (mertliği) yoktur.” Yani doğru sözlü olmayan (H 98b) kimse, mürüvvet (insanlık, mertlik) niteliklerinden uzak ve fütüvvet (yiğitlik, cömertlik) elbisesinden boş olur. Evvelce gelmiş büyüklerin vâdine inanılmaz. *Mülûk*, melik kelimesinin çokluk şeklidir. Melik, mülk ve tasarruf sahibi olan kimsedir.

Yirmi beşinci Söz- لا وفاء لملوك

“Hükümdar olan kimseler için sözünde durma yoktur.” Yani hükümdarlar ne zaman ki bir şeye söz verse, (T 160b) tam gururlu ve fazla sevinçli oluşlarından dolayı onların sözüne güvenilmez ve vaadine inanılmaz. *Mülûk*, melik kelimesinin çokluk şeklidir. Melik, mülk ve tasarruf sahibi olan kimsedir.

Yirmi altıncı Söz- لا كرم أعز من التقى

“Takvadan daha değerli soyluluk yoktur.” Çünkü *Kur’ân-ı Kerîm*’de إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَى (Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en

⁴¹³ *Matlûbu Külli Tâlib*...’te 21. sözün şerhinde geçen Arapça cümledeki “harazât” kelimesi, cevherler manasına gelir. Eski zamanlarda bir padişahın saltanatı müddetinde bir sene değişmesinde tacına elmas gibi bir değerli taş konulur ve sultanlık yıllarının sayısı onunla bilinirdi. (Ahmed Âsım, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1269/ 1853, c. 2, s. 175).

⁴¹⁴ *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

⁴¹⁵ *Kuzâ’i*, age., s. 168.

⁴¹⁶ *Kur’ân*, Hucûrât, 49/13.

çok sakınanınızdır.”) buyrulmuştur. Kerem iki çeşittir: Biri, insanın kötülüğünü başkasından çekmesi, başkasına fenalık etmeyi önlemesi, diğeri ondan başkasına iyilik erişmesidir. Birinci, ikinciden daha üstündür. Çünkü ilkinin faydası daha tam ve menfaati daha umumîdir. Bundan dolayıdır ki peygamberler (üzerlerine selâm olsun) insanlara eziyetten sakınmayı emir veya tavsiye ederler. “Kerîm” (cömert, değerli) ile “sahî” (eli açık) arasındaki fark: “Kerîm”, (H 99a) malı kendisine lâzımken harcamayıp başkasına veren; “sahî” ise kendisinde (T 161a) fazla olanı başkasına verendir. Bu takdirde kerem, şehadan daha üstün, daha faziletli olur.

Yirmi yedinci Söz- لا شرف أعلى من الإسلام

“İslâmdan daha yüce şeref yoktur.” Çünkü İslâmı insan ebedî izzete ve iki cihan şerefine erişir. O hâlde, kalıcı, daimî değer ve ebedî şeref, kalıcı ve sonsuz olmayandan daha iyi ve daha üstün olduğuna hiç bir akıllı kişi şek ve şüphe etmez. Bazı eski büyüklerin *إِنْ كَثُرَ مَالُهُ وَانْضَعِفَ حَالُهُ وَالْكَافِرُ ذَلِيلٌ عِنْدَ اللَّهِ وَانْضَعِفَ حَالُهُ* (Müslüman, hâli zayıf, yani yoksul da olsa Allah katında değerli; kâfir malı çok olsa da Allah katında alçaktır) sözü ve bazı geçmiş faziletli insanların *رَتَبَتِ الْإِسْلَامَ* (İslâm, Müslüman oluş derecesi, bütün rütbelerden daha üstündür) sözü, buna uygundur.

Yirmi Sekizinci Söz- لا معقل أحسن من الورع

“Vera’dan daha güzel sığınak yoktur.” Yani her kim dünya musibetleri ve ahiret belâlarından emin olmak, korunmak isterse, o kimseye gereken, (T 161b) sağlam bir yer olan takva kalesine girmektir (H 99b) ki ebedî nimete ve sonsuz saadete kavuşsun. *Ma’kal*, *melce*’ manasına gelir. *Vera* ile takva, lügate göre aynı manadadır; ama kullanım dolayısıyla ikisi arasında şu fark vardır: Takva, haramdan sakınmak, vera ise haram şüphesinden sakınmaktır. Onun için burada vera yerine takva denilmedi.

Yirmi dokuzuncu Söz- لا شفيع أنجح من التوبة

“Tevbeden fazla ihtiyaç giderip isteğe ulaştıran şefaathçi yoktur.” Çünkü her kim tevbe etme ve özür dileme ipine sarılsa, pişmanlık ve istiğfar (günahının affedilmesini dileme) eteğine yapışsa, ondan sonra ihtiyaçlarını ve mühim şeylerini Cenab-ı Hakk’a arz etse, muhakkak o kimsenin tevbesi sebebiyle ihtiyaçları -her ne kadar çoksa da- karşılanır; mühim şeyleri -her ne kadar (T 162a) büyükse de- yerine getirilir. O hâlde bilinmiş ve anlatılmış oldu ki, önde ve sonda tevbeden gerekli, mühim ve faydalı şey yoktur. *Şefî*, şefaath eden, günah ve suçların affedilmesi için yardım eden manasına gelir. Şefaath, esirgeyip bir günahkâr kimsenin günahını affettirip onu salihler topluluğuna katmaktır. *Enceh*, tafdil (bir şeyi diğerlerinden daha üstün tutma) kipidir. (H 100a) İsteğe fazlaca eriştirici demektir. *Tevbe*, günahtan Yüce Allah’a dönmektir. *Keşşâf* yazarının *مخلب المعصية* (“Günahın pençesi pişmanlıkla kesilir; Allah’a itaatın, ibadetin kanadı devamla ulanmış olur.”)⁴¹⁷ sözü buna uygundur.

Otuzuncu Söz- لا لباس أجمل من السلامة

“Sağlık ve esenlikten daha güzel giyecek yoktur.” Burada esenlik, sahibini sıcak ve soğuktan korumada elbiseye benzetilmiştir. Kast edilen mana: Esenlik, Allah’ın nimetlerinden büyük bir nimettir; daima ona şükretmek gerekir (T 162b)

⁴¹⁷ Ali Nazîmâ, age., s. 16.

ki, kulluk hakkı ödenmiş olsun. Esre ile *libâs*, bedende olan giyecektir. Sevb, bundan daha geniş manaya gelir. Çünkü sandıkta korunan giyeceğe “sevb” derler, “libâs” demezler. İkisi arasında umum ve mutlak husus olur. *Ecmel*, ahsen (daha güzel) manasına tafdil kipidir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki نَعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ (“İki nimet vardır ki, insanların pek çoğu her ikisinde de aldanmışlardır: Sıhhat ve boş vakit!”) hadisi⁴¹⁸, bu manaya uygundur.

Otuz birinci Söz- لا داء أعيى من الجهل

“Cehaletten daha dermansız dert yoktur.” Fetha (üstün) ve medd (uzatma) ile *dâ*’ (H 100b) hastalıktır. Çokluk şekli edvâdır. (Araplar) kurtuluşu olmayan hastalık manasına “dâ’un ‘ayâ’un” derler. Bazı faziletli kişilerin

الجهل ليس لدائه علاج ولا لظلامته سراج ولا لغمائه انفراج (“Cehalet derdi için derman, onun karanlıkları için kandil ve kederleri için kurtuluş yoktur.”) sözü buna uygundur.

Otuz ikinci Söz- لا مرض أضنى من قلة العقل (T 163a)

“Akıl kıtlığından daha ağır bir hastalık yoktur.” Çünkü bir kimsenin aklı az olunca, o şahıstan dürüst, isabetli fiiller ve doğru düzgün sözler çıkmaz, meydana gelmez; hatta ondan her çıkan ve görünen fiil ve söz eksiksiz ve kusursuz olmaz. Hastalık bir kimseyi zayıf düşürdüğünde, اضناه المرض derler. Fetha ile *akl*, kendisi sebebiyle gaipilerin vasıtaları, duyularla hissedilen şeylerin de görmekte anlaşıldığı bir cevherdir. Çünkü أول ما خلق الله العقل (Allah’ın ilk yarattığı şey, akıldır)⁴¹⁹ hadisinden anlaşılan, aklın araz değil, cevher olduğudur. Çünkü araz, cevherden sonra yaratılmış olandır. Kelâm kitaplarından bazı itibarlı eserlerde العقول متفاوتة بأصل الفطرة بالحديث خلافاً للمعتزلة لكونه مناط التكليف (Akıllar yaratılışın aslında, hadisle bildirildiği üzere, Mutezile’nin görüşüne aykırı olarak farklıdır; mükellefiyetin merciidir) denilmiştir. (H 101a) Anılan hadis, والعقل والدين (Onlar akıl ve dinde noksandır) hadisidir. Onun içindir ki, iki kadının şahitliği, bir tek erkeğin şahitliği derecesinde yapılmıştır.⁴²⁰ (Akılların birbirinden farklı olduğu konusunda) bir delil de şudur: Çocukların çoğunun aklı ve anlayışı vasıtasıyla ilimlerden çıkardığı bilgiyi, yaşça daha büyük olan adam çıkarmakta âciz kalır. Ama Mutezile mezhebine mensup olanlar, akılların yaratılış gereğince birbirinden farklı olduğunu inkâr edip “Dince mükelleflikte eşit seviyede olma, mükellefiyetin ilişip asılacağı yerde (akılda) aynı seviyede olmayı gerektirir” derler. Ehl-i Sünnet ve Cemaat, önceki hadisi ortaya koymakla cevap verip “Mükellefiyetin sağlıklı olması için akıl isminin denilmesi, yeterlidir” (Bir kimsenin dince mükellef sayılmasının doğruluğu için, yeterli derecede akıl sahibi olması gerekir.) derler.

Otuz üçüncü Söz- لسانك يقتضيك ما عودته

“Senin dilin, kendisine âdet ettiğin şeyi gerektirir.” Yani dilini sözün en güzeline ve iyiliğin en mükemmeline alıştır. Çünkü kötülüğe alıştırırsan, her zaman dilin iradenin gerektirdiği gibi hareket etmeyip, belki (T 164a) âdetin gerektirdiği

⁴¹⁸ Kuzâ’î, age., s. 80.

⁴¹⁹ Aclunî, age., I/ 309.

⁴²⁰ Burada Bakara Suresi 282. ayetindeki şu ibareye işaret edilmektedir: “(...) Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile –biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). (...)”

üzere hareket edeceği için kötü konuşmaktan uzak olmazsın. *Mâ* mevsûledir. ‘*Avvedtehu*’ belirgin zamir *mâ*’ya aittir. “Âdet olarak yaptı” manasına “‘avvedehu” derler. (H 101b) Bazı faziletli kişilerin كَلِمَةُ الشَّرِّ تَكْثُرُ كَأَسْكَ وَتَطْيَرُ رَأْسَكَ (Kötü söz, kâseni bulandırır ve başına uğursuzluk getirir) cümlesi bu manaya uygundur.

المرء عدو ما جهل - Otuz dördüncü Söz

“İnsan, bilmediği şeye düşmandır.” Meselâ, günahkâr, facir kâfirler, İslâm’ın, Müslüman oluşun şerefini bilmediklerinden dolayı İslâm’a ve Müslümanlara düşmandırlar. Üstün ve vav’ın iki kere okunmasıyla ‘*adüvv*, sadîk (dostun) zıddıdır. Çokluk biçimi “a’dâ” ve çokluğun çokluğu “e’âdî” gelir. *Mâ* mevsûledir. *Cehileh* cümlesi sıladır. Gizli olan zamir, *mâ*’ya aittir. Semi’a (duydu, işitti) bâbından *cehileh* (bilmedi) “‘alime”(bildi)nin zıddıdır.

رحم الله امرأ عرف قدره ولم يتعد طوره - Otuz beşinci Söz

“Derecesini bilen ve haddini aşmayan kimseye yüce Allah (T 164b) rahmet etsin!” Meselâ, Allah rahmet etsin o kimseye ki, kendisinin balçıktan ve bayağı bir sudan yaratıldığını⁴²¹ bildi ve akranına kibirlenmedi ve yakınlarına büyülenmedi. Geçmiş zaman, dua yerinde olunca, dilek kipi kast edilir. Burada dilek kast edilmiştir. *Kadr*, değer, derece manasına gelir. Üstünle *tavr*, hadd (sınır, derece) manasındadır.

إعادة الإعتذار تذكير للذنب - Otuz altıncı Söz

“Günahtan özür dilemeyi tekrar etmek, günahı andırmaktır.” Yani bir günah işlediğin zaman, o günah için özür dilemeyi tekrar etme! Çünkü özrü tekrar etmek, suçu, günahı hatıra getirir, andırır. Maksat, günahkârı, suçluyu özür dilemeyi tekrar etmekten alıkoymaktır. *Îade* mübtedâ, *tezkîr* onun haberidir. *Tezkîr*, bizzat geçişli yapan kelimelerdendir. Lâm, işi kuvvetlendirmek içindir. Çünkü masdar, (T 165a) fiil gibi kuvvetli bir amil (iş yapan) değildir.

النصح بين الملائ تفضيح - Otuz yedinci Söz

“Topluluk arasında belirli bir kişiye öğüt vermek, onu rezil etmektir.” Fakat nasihat herkese hitaben olsa, vaaz gibi cemaat arasında olması gerekir. Ötre ile *nush*, nasihat etmedir. Cebel vezninde *mele*’ topluluktur. *Tafzîh*, rezil, rüsvay etmektir. Mene’a babından kötülükleri açıp meydana çıkarmak manasına “fazaha” derler. Bazı nüshalarda “tefzîh” yerine “takrî” kelimesi geçmiştir. Kabalık edip azarlamak ve ayıplamaktır. Bazı faziletli kişilerin, من نصح أخاه على ملاء من الناس فقد هتك ستره و أفشى سوءه (Kardeşine insan kalabalığı içinde nasihat eden kimse, onun perdesini yırtmış ve avret yerini açmıştır) sözü buna uygundur.

إذا تمّ العقل نقص الكلام - Otuz sekizinci Söz

“Bir kişinin (T 165b) aklı tamam olduğu zaman, sözü az olur veya o kimse sözünü azaltır.” *Naks*, lâzım (geçişsiz) ve müteaddî(geçişli)de kullanılır.⁴²² Burada

⁴²¹ Tercüme ve şerhin aslında geçen “...kendinün salsâldan ve mâ’-i mehînden halk olundugun bildi...” (...kendinin balçıktan ve bayağı bir sudan yaratıldığını bildi...) ibaresiyle insanın yaratılışını anlatan bazı *Kur’ân* ayetlerine işaret edildiği anlaşılmaktadır: Hicr 15/26, Rahmân 55/14, Secde, 32/8, Mürselât, 77/20.

⁴²² Bir nesne ile kullanılmayan fiile “lâzım” (geçişsiz), nesne ile kullanılan fiile ise “müteaddî” (geçişli) denir.

ikisine de isnadı mümkündür. (Bu Arapça söz) bazı nüshalarda *إذا تم عقل المرء نقص الكلام* (şeklinde) geçmiştir. Bu nüshanın da takdiri (ibarenin manasını tamamlamak için, bulunmayan kelimelerin zihnen ilâve edilmesi) diğer nüshalarda olan gibidir. *Keşşâf* yazarının ⁴²³ *إذا لم تملك فضل لسانك ملكك الشيطان فضل عنانك* (“Sözünün fazlasına sahip olmazsan, yani boşboğaz olur ve münasebetsiz lâf söylersen, yularının büyük kısmını şeytanın eline vermiş olursun...”) sözü, bazı faziletli insanların *إذا تم عقل المرء قل كلامه و أيقن بحقق المرء إن كان مكثراً* (Kişinin aklı tam olduğunda sözü az olur. Bir kimse gevezeyse, onun ahmaklığına hükmet!..) sözü ve bazı büyüklerin *إذا المرء تم عقله لم يتكلم إلا بقدر الحاجة ولا يحوم حول الهذيان و اللجاجة* sözü buna uygundur.

الشَّفِيعُ جَنَاحُ الطَّالِبِ - Otuz dokuzuncu Söz-

“Suçların affı için yardım eden kimse, istekli olan kimseye kanat derecesindedir.” Burada, istediği şeye talip olan kimse, şefaati eden vasıtasıyla (T 166a) isteğine ulaştığı için, şefaati kanada, isteyen ise kuşa benzetilmiştir. (H 103a) *Şefi*‘, ekleme, katma manasındaki şefe‘adan alınmıştır. Şefaati edene “şefi” adının verilmesi, şefaati vasıtasıyla isyan edeni (günah veya suç işleyeni) itaat edene kattığı içindir. İki üstünle *cenâh*, kuşun kanadıdır. Çokluk şekli, ecniha gelir. *Kur’ân-ı Kerîm*deki ⁴²⁴ *مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا* (“Kim güzel bir –işte-aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır.”) ayeti, bu manaya uygundur.

Kıyamet gününde iyilerin günahkârlar hakkındaki şefaati, Mutezile mezhebine mensup olanların tersine, sabittir. Ama dünyada (suçlu veya günahkârın affedilmesi için vesile olmaya) izin verildiği, üzerinde ittifak edilmiştir. Şefaati eden, birinin bağışlanması için yardım eden kimseye, sevap verilmiş olur. Ancak İslâm dininin hükümleri konusunda şefaati edene uhrevî mükâfat verilmiş olmaz. Meselâ, hâkime “Böyle hükmet, şöyle hükmet!” demek gibi hükümlerde şefaati etmenin caiz olmadığı, doğrulanmıştır. *Keşşâf* yazarının *شَيْنَانِ شَيْنَانِ فِي الْإِسْلَامِ*

⁴²⁵ *الرَّشْوَةُ وَالشَّفَاعَةُ فِي الْإِحْكَامِ* (“İslâm’da iki şey ayıptır: Biri, hâkimlere rüşvet aybı, diğeri İlâhî hükümlere göre hüküm vermeye karşı şefaati aybı...” (sözü buna uygundur).

(T 166b) Ehl-i Sünnet’in Kıyamet gününde şefaate izin verileceğine delilleri, Hz. Peygamber’den rivayet edilen *شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَايِرِ مِنْ أُمَّتِي* (Şefaati, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir) hadisi ve ayrıca *أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ وَنَفْسِهِ* (“İnsanların Kıyamet gününde şefaatiyle en bahtiyar olanları, içten ve gönülden ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ diyendir”) hadisidir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki (H 103b) *مَنْ كَذَّبَ الشَّفَاعَةَ لَمْ يَنْلُهَا يَوْمَ الْقِيَمَةِ* (Şefaati inkâr eden kimse, kıyamet günü ona nâil olamaz)⁴²⁶ hadisi, Mutezile mezhebine mensup olanların görüşünü reddeder.

نِفَاقُ الْمَرْءِ ذَلَّةٌ - Kırkinci Söz-

“Adamın münafıklığı, Allah katında ve insanlar yanında alçaklığına sebeptir.” Kitâb vezninde *nifâk*, münafığın fiilidir. Hemze vezninde nefka(t)dan alınmıştır. Nefka, tarla faresinin iki odacığından biridir; (fare) onu gizler, ondan başkasını gösterir. Adlandırmanın sebebi, (münafığın) inkârı gizlemesi ve

⁴²³ Ali Nazîmâ, age., s. 21.

⁴²⁴ *Kur’ân*, Nisâ, 4/85.

⁴²⁵ Ali Nazîmâ, age., s. 27-28.

⁴²⁶ Kuzâ’î, age., s. 98.

Müslümanlığı göstermesidir. Ötre ve lâm’ın iki kere okunmasıyla züll, esre ile zillet, alçaklık manasına gelir. Bazı faziletli kişilerin (T 167a) المنافق يكون ذليلاً عند الخالق و فقيراً عند الخلاق (“Münafık, Yaratan katında alçak ve yaratılanlar yanında değersizdir”) sözü, bu manayı doğrulayıcıdır.

Kırk birinci Söz- نعمة الجاهل كروضة في مزبلة

“Cahil için meydana gelen nimet, güzellik ve kalıcılıktan mahrum olma konusunda davar tersinin bulunduğu yerde biten yeşillik gibidir.” Üstünle *ravza*, aslında çayır ve çimenli, sulu yere derler. Çokluk şekli, esre ile “riyâz” gelir. Onun içindir ki روضة ماء نهرها سلسال denilmiştir. Esre ile zibl, fışkı, gübre, yani (H 104a) davar tersidir. Üstünle *mezbele*, bâ’nın ötreli okunması da mümkündür, gübrenin atıldığı ve konduğu yerdir. Hz. Ali’nin, başka bir yerdeki رضىنا قسمة الجبار (Cebbâr –zorlu- olan Allah’ın bize verdiği kismete razı olduk; bize ilim, düşmanlarımıza mal verdi. Mal, kısa zamanda yok olur; ilim ise kalıcıdır, yok olmaz)⁴²⁷ sözü, bu manayı destekleyip doğrular.

Kırk ikinci Söz- الجزع أتعب من الصبر

“Belâların (T 167b) meydana gelmesi ve musibetlerin inmesi sırasında ağlayıp sızlanmak, sabretmekten daha zordur.” Çünkü sabır, Allah’ın rızasına yakındır. Ama ağlayıp sızlanmak, kendisinde zahmet olmasından başka, Allah nezdinde sevilmemiş ve insanlar yanında geri çevrilmiştir. Bazı faziletli insanların الجزع من الصبر أتعب من السكون والقلق من السكون أصعب (“Sabırsızlıkla sızlanmak sabırdan daha yorucu, iç sıkıntısı sükûndan daha zordur”) sözü, bu manaya uygundur.

Kırk üçüncü Söz- المسؤول حُرٌّ حتى يعد

“Kendisinden bir şey dilenmiş olan, söz verinceye kadar kayıtlardan bir kayıtlı bağlı olmakta hür gibidir.” Ama söz verdikten sonra, (onu yerine getirmesi) üzerine ödenmesi gerekli borç gibi lüzumlu olduğundan dolayı vaadde bulunduğu kimse için köle konumunda olur. Yani söz vermeden önce (H 104b) bir şey istenen kimse, dileyene vermede, esirgemede, hızlandırmada ve ağır davranmada serbesttir. Ama söz verdikten sonra yapıp yapmamada serbestlik doğru olmaz; وعد وأوفوا بعهدي الله إذا عاهدتم⁴²⁸ (“Değerli kişinin söz vermesi borçtur; sözünden dönmesi ayıptır” esası) gereğince (T 168a) vaadinde durmak lüzumlu olup onu yerine getirinceye kadar dileyen kimsenin kölesi gibi olur. Yüce Allah’ın حَبِّذَا لَوَاقِدَ إِذَا رَعَدَ وَ الصَّادِقَ إِذَا وَعَدَ⁴²⁹ (“Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin”) sözü ve ayrıca Keşşâf yazarının⁴²⁹ Yağmurlu bulut gürlediğinde ve doğru sözlü adam vaad ettiğinde ne güzeldir! sözü, bu manaya uygundur.

Kırk dördüncü Söz- شرُّ الأعداء أخفاهم مكيدهً

“Düşmanların çok zararlı ve şerlisi, hilesini çok gizleyendir.” Çünkü görünen, belli olan düşmandan sakınmak mümkün; ama bundan kaçınmak asla mümkün değildir. Bazı faziletli kişilerin اكبر الاعداء من يستر مكائده و غوائل غدره و

⁴²⁷ Ali b. Ebî Tâlib Divanı, terc. Nevzat H. Yanık, İstanbul 2014, s. 170-172.

⁴²⁸ Kur’ân, Nahl, 19/91.

⁴²⁹ Ali Nazîmâ, age., s. 7.

Kırk sekizinci Söz- الرَّاحَة مع اليأس

“Dünyada rahat, insanların mallarından ümidini (beklentiyi) kesmekledir.” (T 170a) *Şihâbü’l-ahbâr*’da الغنى اليأس مما في أيدي الناس (“Zenginlik, başkasının elindekinden umut kesmedir.”) hadisi⁴³² ve bazı faziletli insanların من تعلق بأذيال

اليأس و قطع رجاءه من أموال الناس عاش في دعة لا يشوبها نصب و في راحة لا ينوبها تعب (Ümitsizlik eteklerine yapışan ve insanların mallarından ümidini –beklentisini- kesen kimse, zahmetin karışmayacağı rahat bir hayat sürer ve yorgunluğun yetismeyeceği bir huzur içinde olur) sözü, bu manayı kuvvetlendirip doğrular. Kelâm ilmine dair kitaplarda الامن واليأس كفر (Eminlik ve ümit kesmek küfürdür) dedikleri, inanılan esaslarla alâkalı hükümler hakkındadır. Burada “ye’s” (ümitsizlik) kelimesiyle kast edilen, insanların mallarını hırsla istemeği kesmektir. Ümitsizlik yerine göre reddedilmiş ve makbul olur.

Kırk dokuzuncu Söz- الحرمان مع الحرص

“Mahrumluk, aç gözlülükle beraberdir.” Yani şiddetli istek ve açgözlülük, mahrumiyete sebeptir. Bazı faziletli kişilerin مذموم و كل طماع و كل حريص محروم (Her hırslı mahrumdur ve her çok tamah eden ayıplanmıştır) (H 106b) sözü, bu manaya uygundur. Bu söz, dünyaya ait işler hakkında söylenmiştir. Ancak ahiret işleri, güzel ameller ve onların karşılığı konusunda hırs, makbuldür; mahrumiyet sebebi (T 170b) değildir.

Ellinci Söz- من كثر مزاحه لم يخل من حقدٍ عليه أو استحقافٍ به

“Mizahı çok olan kimse, başkasının kin gütmesinden veya hafife almasından hâli olmaz (boş kalmaz).” Esre ile *mizâh*, şaka ve latifedir. Esre ile *hıkd*, kin gütmek, düşmanlık etmektir. *İstihfâf*, bir şeyi hafif görüp ona küçümseyerek bakmaktır. *Ev* kelimesi, boşluğa engeldir. Maksat, insanı oturulup konuşulan yerlerde (aşırı ve uygunsuz) şaka ve latife etmekten geri durdurmak ve alıkoymaktır. Bazı faziletli kişilerin, من تعود المزاح حقد عليه الأكابر واستخف به الأصاغر (Şakayı âdet eden kimse, büyüklerin kinine uğrar ve küçükler tarafından hor görülür) sözü, bu manaya uygundur.

Elli birinci Söz- عبد الشهوة أدل من عبد الرق

“Şehvetin kölesi, parayla satın alınmış köleden daha hordur.” Çünkü parayla satın alınan köleyi, efendisi bazen ağırılar; ona ikramda bulunur ama şehvetin kölesi, (T 171a) insanların gözünde daima alçak ve hakir, Âdemoğullarının kalplerinde hor ve küçük (H 107a) görülür. *Abd* (köle), hürün zıddıdır; mükâtib (serbest bırakılması efendisi tarafından bir miktar malın kazanılıp getirilmesine veya belli bir müddet efendisine hizmet etmesine şart konularak belirlenen köle veya cariyeye) ve müdebberî (efendisi, kendi ölümünü serbest bırakılmasına şart göstermiş olan köleyi) içine alır. *Rıkk* ise, bunun zıttıdır. İkisi arasında mutlak umumîlik ve hususîlik vardır. Üstünle *şehvet*, malûmdur. *Ezell*, zillet’ten tafdil sigasıdır (karşılaştırma ve tercih belirten sıfatın kipidir).

Elli ikinci Söz- الحاسد مغتاط على من لا ذنب له

“Çok kıskanç olan kimse, günahı olmayan kimseye kin güder ve öfkelenir.” Kıskanan, kıskanılan şahsa kızmaz, ancak Yüce Allah’ın ona verdiği

⁴³² Kuzâ’î, age., s. 63.

nimet sebebiyle öfkelenir. *Muğtâz*, iftiâl babından ism-i fâildir. İ‘lâli, sarf kitaplarında açıklanmıştır. Bazı sözlük yazarlarına göre gayz ve gazab, aynı manadadır. Fakat âlimlerin çoğuna göre ikisi arasında mutlak umumîlik ve hususîlik vardır. Her gayz, aksi olmaksızın gazaptır. Çünkü bunlara göre gayz, (T 171b) daha şiddetli veya en şiddetli gazaptır. Onun içindir ki *Kur’ân-ı Kerîm*’de ⁴³³والكاظمين الغيظ (‘...öfkelerini yutarlar...’) buyurulmuştur. Gâz kelimesinin kendisi, geçişli yapan fiillerdendir. غاظ يغیظه فاغتاظ denilir. Burada ‘alâ ile geçişli hâle konması, işi kuvvetlendirmek içindir veya alıntıya hamledilmiştir.

Elli üçüncü Söz- (H 107b) كفى بالطّفر شفیعا للمذنب

“Günahkâr için şefaathçi olmakta zafer yeter.” Yani düşmanına karşı başarılı olduğun zamanda, onun suçunu affetmek için başka aracı gerekli değildir. Muhakkak ki senin zaferin ona şefaathçi olmakta yeterlidir; (o kabahatli şahsın) suçunu affetmelisin. Bazı faziletli kişilerin معذرتة (Günahkâr veya suçluya galip geldiğinde onun mazeretini kabul et!) sözü bu manaya uygundur. Kast edilen, düşmana galip gelince, suçu bağışlamaya teşvik etmektir.

Elli dördüncü Söz- (T 172a) رَبِّ سَاعٍ فِيمَا يَضُرُّهُ

“Çok çalışan vardır ki, kendi kendisine zarar veren şeye çalışır.” *Rubbe* kelimesi, çoğaltmak içindir. *Sâ’in*, kâzin gibidir. Burada *sa’y*, iş manasınadır. أَنَا رَبِّ إِنْسَانٍ يَسْعَى فِي أَمْرِ يَضُرُّ (Nice insan kendisine zarar veren bir işe çalışır...) sözü bu manaya uygundur.

Elli beşinci Söz- لَا تَتَكَلَّ عَلَى الْمَنَى فَإِنَّهَا بَضَائِعُ النَّوْكَى

“Arzu edip nefsin hevasına ait istekler üzerine dayanıp güvenme! Çünkü o nefsin hevasıyla alâkalı istekler, ahmakların sermayesidir.” İttikâl, iftiâl babından masdardır. *Lâ tettekil* (dayanma, güvenme!), menfi emir kipinin ikinci şahsıdır. Ona güvendiğin (H 108a) zaman اتكلت على فلان derler. *Münâ*, münye’nin çokluk şeklidir. Ötre ile münye, istenen, arzu edilen şey manasınadır. *Bedâyi’*, bidâ‘at’ın çokluk şeklidir. Esre ile bidâ‘a, sermaye ve meta manasına gelir. Ötre ve üstünle “nevk”, ahmaklık demektir. (T 172b) Maksat, insanı nefsin isteklerine uymaktan durdurmak ve (benliğinin uygunsuz arzularına tabi olmasını) yasaklamaktır. Sekrâ vezninde *nevkâ* envek’in çokluk biçimidir. Envek, ahmak, akılsız manasınadır. Bazı fazilet sahiplerinin واعلم أَنَّ الاعتماد على الهوى و الإتكال على المنى من شيم

(Bil ki, hevaya güvenmek ve arzulara dayanmak, ahmakların ahlâkı ve akılsızların huylarındandır) sözü buna uygundur.

Elli altıncı Söz- الْيَأْسُ حُرٌّ وَ الرَّجَاءُ عَبْدٌ

“Ümitsizlik hürdür ve ümit köle gibidir.” (Benzetme edatları giderilmekle) abartmaya yormayı bildirir. Yani bir kimse insanlardan ümidini kesse, o kimse hizmet kulluğundan ve itaat bağından çıkar. Ve her kim ki halktan ümit (beklenti) içinde olsa, o kimse hizmet köleliği ve boyun eğme kaydında kalıcı olur. Bu sebeptendir ki ilki (beklentiyi kesmiş) hür olana, ikincisi (insanlardan bir şeyler uman kimse) köleye benzetilmiştir. *Ye’s* (ümitsizlik) *recâ*(umma)nın, *hür abd’in* (kul- kölenin) (T 173a) zıddıdır.

⁴³³ *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/134.

Elli yedinci Söz- ظنّ العاقل كهانة

“Akıllı olan kimsenin bir şeyi zannetmesi kehanettir.” (H 108b) Yani az olur ki, akıllı kişinin çabuk anlayışı sebebiyle zannı doğru çıkar; kâhinin kehaneti sebebiyle hükmünün doğru olduğu gibi... “Gayba hükmetti” manasında birinci, ikinci ve üçüncü baptan كهان له كهانة derler. Onun için gayptan haber veren şahsa “kâhin” derler.

Elli sekizinci Söz- من نظر اعتبر

“Her kim bir şeye sağlıklı bakışla bakarsa, o kimse sıhhatli nazarla baktığı şeyden ibret alır.” (T 173b) Bazı faziletli kişilerin, من لحظ و اختبر ائعظ و اعتبر (Dikkatle bakıp düşünen ve sınavan kimse, öğüt dinler ve ibret alır) sözü bu manaya uygundur. Kast edilen şudur: (İnsan) dünya hâlleri ve ahiret işlerine sağlıklı bakış ve güçlü, iyice düşünmeyle bakınca, ⁴³⁴ فَأَعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (“Ey basiret sahipleri, ibret alın!” emrinin) manasıyla amel edici olup ibret almış ve nasihat dinlemiş olur...

Elli dokuzuncu Söz- العداوة شغلٌ بلا نفع

“Düşmanlık, faydasız bir uğraşmadır.” Yani düşmanlık, sahibini dünya ve ahiret işlerinde daha iyi ve daha uygun olandan alıkoyar. Düşmanlık, dostluğun zıddıdır. Ötre ve iki ötreyle “şuğl, şuğul” (iş, meşgale)”, ferâğ’ın (hiç bir şeyle meşgul olmayıp dinlenmenin) zıddıdır. (H 109a)

Altmışınca Söz- القلب إذا أكره عى

“Kalp bir şeyi bilmeğe zorlanıp haddinden fazla zahmete tutulsa, kalp gözü kör olur.” Çünkü o şeyi elde etme veya öğrenmede çok fazla yorgunluk ve usanç meydana gelmesi sebebiyle o kimse bildiğini bilmez ve anladığını anlamaz olur. Onun için Hz. Ali (Allah onun yüzünü mükerrerem kılsın) (T 174a) başka bir yerde buyurmuştur. Sözün takdiri (ibarenin manasını tamamlamak için bulunmayan kelimeleri zihnen ilâve etmek), القلب إذا أكره على تحصيل علم عى (Kalp, ilim tahsiline zorlandığı zaman körelir) demektir. *Kalb*, bazı sözlük yazarlarına göre fu’âd’la aynı manadadır. Bazılarına göre fu’âddan daha hususidir. Üstünle ve ötreyle kerh, kürh, sözlük gereğince zahmet, meşakkat manasınadır. *İkrâh*, bundan kalbe zahmet vermektir. Burada bu mana kast edilmiş; ıstılah (terim) manası kast edilmemiştir. Radiye babından “Görme duyusu gitti” (kör oldu) manasına “‘amiye ‘amyen” derler. Zihâb (yürüyüp gitmek), basiret manasına da gelir. Burada kast edilen ikinci manadır.

Altmış birinci Söz- لا حياء لحريص

“Hırslı olan kimsenin hayâsı yoktur.” Üstün ve medd (uzatma, çekme) ile hayâ, utanmaktır. *Harîs*, çok fazla (H 109b) açgözlü olan kimsedir. Bazı faziletli kişilerin من استولى عليه الحرص ذهبت عن عينه الماء و عن وجهه الحياء (Kimi hırs kaplarsa, onun gözünden su ve yüzünden hayâ gider) (T 174b) sözü ve bazı büyüklerin صلاح الدين فى الورع و فساده فى الطمع (Dinin iyiliği, düzelmesi takvada, bozulması açgözlülüktedir)⁴³⁵ sözü, bu manaya uygundur.

⁴³⁴ Kur’ân, Haşr, 59/2.

⁴³⁵ Bu cümle de Hz. Ali’ye ait üç yüze yakın güzel sözü elifba harfleri sırasınca ihtiva eden *Nesrû’-leâli’*deki vecizelerden biridir.

Altmış ikinci Söz- من لانت أسافله صليت أعاليه

“Bir kimsenin eli altında bulunanlar zayıf olup sıkıntı zamanında ona yardım etmeye güç yetirmese, üstünde olan kimseler ona sertlik gösterip zarar ulaştırırlar.” Kesr ile *lîn* ve *lînet*, huşûnetin (kabalık ve sertliğin) zıddıdır. *Lânet*, bundan geçmiş zamanın dişî teklik şeklidir. *Esâfil* (çok alçak ve bayağı olanlar) esfelin çokluk şeklidir. Esfel (en aşağı), a‘lânın (en yükseğin) zıddıdır. Yani esfel (en aşağı) kelimesiyle kast edilen, bir kimsenin eli altında bulunan adamlardır. Sert ve şiddetli olduğu zaman, kereme ve semî‘a babından “salûbe salâbeten” derler. E‘âlî (pek yüksek olanlar, şeref sahibi büyük kişiler), a‘lânın çokluk biçimidir. İki yerde belirgin zamir, men kelimesine dönüktür. Bazı büyüklerin من لم ينصره الصغار (“Küçüklerin yardım etmediği kimseyi, büyükler ezer”) sözü bu manaya uygundur. (T 175a)

Altmış üçüncü Söz- من أوتى فى عجانه قل حياؤه و بذؤ لسانه

“İnsandan her puşt ve pis olan kimse, terbiyesiz, hayâsı az ve dili saçma sapan söz söyleyici olur.” Sözün manası, apış arasına verilen kimsenin utanması az ve dili çok kötü, ahlâka aykırı lâf edici olur. Esre ile ‘icân, makatla (erkek veya kadınların) önü arasındır. Apış arasına vermek, çirkin işin (livatanın) üstü kapalı bir şekilde anlatılmasıdır. Bu mana içindir ki, muhannese, (korkak, alçak ve namerde) “acîn” derler. Bir kimse saçma sapan konuştuğunda ve ahlâka, adaba aykırı, müstehcen sözler söylediğinde, مثلثة يقال بدأ derler. Lügat kitaplarında مثلثة يقال بدأ إذا تكلم الهذيان كثيراً

Altmış dördüncü Söz- الأدب صورة العقل

“Edepli olmak, aklın alâmetidir.” Yani aklın eseridir. İki üstünle *edeb*, sükûnla edebden alınmıştır. Edeb, yemeğe davet manasındır. (T 175b) Burada edepten kast edilen, övülmüş huylar ve nefsin iyiliğidir. İsimlendirmenin sebebi, sanki, edep sahibini iyiliğe ve yemeğe davet eder. “Aslahtühü” manasına “edebtühü” derler. Farsça bilenlerden bazı büyüklerin ادب تاجست از نور الهى بنه بر سر پرو هر جا كه خواهى git -o tacı giydiğinde kimseden korkma-!..⁴³⁶ (H 110b) sözü ve Arapça bilenlerden bazı faziletli kişilerin

“Ulaşanlar ancak ما وصل من وصل إلا بالحرمة وما سقط من سقط إلا بترك الحرمة saygıyla ulaşmışlar; hedefe ulaşamayanlar da ancak saygıyı terk etmekle ulaşamamışlardır...” sözü, bu manadadır.

Ve itibarlı kitaplarda sağlıklı bir rivayetle rivayet edilmiştir ki, Hârun Reşid, oğlunu Asmaî’ye öğretim ve terbiye için teslim ettikten sonra bir gün abdest alma esnasında Asmaî’nin ayağını yıkayıp halife oğlunu su dökerken görünce, Asmaî’yi tersleyerek إنما بعثته إليك لتعلمه و تؤدبه فلم ذا لم تأمره بأن يصب الماء بإحدى

يديه ويغسل بالآخرى رجلك (“Ben oğlumu sana hem bilgi öğretmen, hem de terbiye etmen için gönderdim... Neden bir eliyle suyu döküp diğer eliyle ayağını yıkamasını ona emretmedin?!”) dedi. (T 176a) O hâlde, akıl sahibi olanlar katında edepten makbûl şey yoktur. Onun içindir ki Hârun Reşid, zamanın halifesi iken,

⁴³⁶ Bu Farsça beyit, bir şairimiz tarafından Türkçeye şöyle tercüme edilmiştir: “Edeb bir tâcdur nûr-ı Hudâ’dan/ Giy ol tâcı emîn ol her belâdan” (Mustafa bin Şücâ’, *Tercüme-i Nesrî l-leâlî*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer’iyye nr. 629, vr. 52a).

oğlunun, hocasına bu derece hizmetiyle kanaat etmeyip edebinin fazla olmasını isteyerek bu sözü buyurdular.

Altmış beşinci söz- السَّعِيدُ مِنْ وَعْظٍ بَغِيرِهِ

“Bahtiyar, başkasının öğüdünü dinleyen ve nasihatını kabul eden kimsedir.” Üstünle *va’z*, nasihattir. Bazı faziletli kişilerin *من وعظ بغيره كان سعيداً و عن* (“Başkasından öğüt alıp kabul eden bahtiyar ve bedbahtlık durağından uzak olur.”) (H 111a) sözü bu manaya gelir.

Altmış altıncı söz- الحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ

“Hikmet müminin yitiğidir; onu ister.” Esre ile hikmet, adalet, ilim ve hilm (huy yumuşaklığı) manasınadır. *Dâlle*, (T 176b) aslında hayvanlardan sahibinin evini bilmeyip yabana giden davardır. Erkek ve dişi beraberdir. Burada tecrid edilip mutlak yitik kast edilmiştir. Bazı faziletli kişilerin *المؤمن يطلب الحكمة كما يطلب الضالة صاحبها و الحسناء خاطبها* (“Mümin hikmeti, yitiğini sahibinin ve güzeli nişanlısının istediği gibi ister”) sözü, bu manaya uygundur.

Altmış yedinci söz- الشرُّ جامعٌ لمساوئِ العيوبِ

“Kötülük, kabahatlerin fenalıklarını toplayıcıdır.” Yani halk, insanlarla geçimi kötü olan kimsenin kusurlarını araştırıp ve inceleyip fenalıklarıyla uğraşır. Üstün ve şeddeleme ile *şerr*, hayrın zıddıdır. *Mesâvî*, sû’un (kötülüğün) çokluk şeklidir. Kaide dışı olarak “mehâsin” (güzellikler), hasene’nin çokluk biçimi olduğu gibi, *uyûb*, ayb’ın çokluk şeklidir. “Ayb” (kusur, leke), herkesçe bilinmiş(bir kelime)dir. Bazı faziletli kişilerin,

الشرُّ يظهر مخازي القلوب و يجمع مساوئِ العيوب (“Kötülük, kalplerin rezalet sebebi olan huylarını gösterir ve ayıpların fenalıklarını toplar”) sözü, bu manaya uygundur. (T 177a)

Altmış sekizinci söz: (H 111b) كثرةُ الوفاقِ نفاقٌ و كثرةُ الخلافِ شقاقٌ

“Her konuda uygunluk göstermek, ‘peki’ demek, nifaka, her işte muhalefet etmek anlaşmazlık ve bozuşmaya sebeptir.” O hâlde, müminin kardeşleriyle muamelede orta derece üzere olması, itidal çemberinin dışına çıkmaması gerekir. Esre ile *viḥâk*, muvafakat (uygunluk, uzlaşma) ve *nifâk*, münafıklık, ikiyüzlülüktür. Esre ile *hilâf*, muhalefet, anlaşmazlık ve düşmanlık etmektir. Bazı faziletli kişilerin, *الى المراءاة و المناقفة و الخلاف تؤدى المبالغة فى الوفاق تؤدى*

الى المعاداة و المفارقة

(“Uygunluk ve uzlaşmayı çok aşırıya vardırmak, ikiyüzlülük ve münafıklığa, muhalefette fazla ileri gitmek düşmanlık ve ayrılığa sebep olur”) sözü, bu manaya uygundur.

Altmış dokuzuncu söz- رَبِّ أَمَلٍ خَائِبٌ

“Çok ümit eden vardır ki ihtiyaçtan kurtulmaz...” *Rubbe* kelimesi, çoğaltmak içindir. İki üstünle *emel*, (T 177b) ümit ve umma, dileme manasınadır. Tamlama, yazılı olmayıp sözün gelişinden anlaşılır. “Rubbe emelin” (Nice ümit), bulunmayan söz zihnen ilâve edildiğinde, ümit sahibi demektir. “Mahrum oldu, istediğine ulaşamadı” manasına ikinci baptan *خاب يخبى خيبة* derler. “Hâ’ib”, fail kipidir. Maksat, mümini her işte başkasına güvenmekten men etmek ve Yüce Allah’a yönelmeye teşvik etmek, isteklendirmektir. Bazı faziletli kişilerin *رَبِّ أَمَلٍ*

خَابَ أَمَلُهُ وَ رَبِّ عَامِلٍ ضَاعَ عَمَلُهُ (“Ümit edenlerin birçoğu umduğunu bulamamış; çalışanların birçoğu da başaramamıştır...”) sözü, bu manaya uygundur.

Yetmişinci Söz- رَبِّ رَجَاءٍ يُؤَدِّي إِلَى الْحَرَمَانِ

“Çok ümit (H 112a) vardır ki mahrumiyete sebep olur.” Maksat, mümin olan kimseyi her işte çok ümit etmeyip işlerini varlığı (aklen) zorunlu Allah’a havale etmeye (T 178a) teşviktir. Bazı faziletli kişilerin لَيْسَ كُلُّ مَنْ رَجَا شَيْئًا مَلَكٌ

ناصية و أدرك قاصية فرب رجاء ماله حرمان و رب زيادة عاقبتها نقصان (“Her bir şeyi ümanın ona sahip olması mümkün değildir. ... Nice ümit vardır ki, sonu mahrumiyet, nice fazla olan vardır ki, akıbeti noksandır...”) sözü bu manadadır.

Yetmiş birinci Söz- رَبِّ اِرْبَاحٍ تَوْدِي إِلَى الْخُسْرَانِ

“Çok kazançlar vardır ki zarar ulaştırır. “Rubbe” kelimesi, çoğaltmak içindir. *Erbâh*, ribhin çokluk şeklidir. Esre ile “ribh” (daha önce) geçmişti. Ötre ile *husrân*, zarar demektir. Bazı faziletli kişilerin رَبِّ رَاحٍ هُوَ خَاسِرٌ وَ عَنْ كُلِّ مَدَارِعِ الْمَنَافِعِ (“Nice kazanan vardır ki zarardadır ve menfaat örtülerinden soyunup çıplak kalır”) sözü bu manadadır.

Yetmiş ikinci Söz- رَبِّ طَمَعٍ كَاذِبٍ

“Çok açgözlülük var ki, yalancıdır.” Açgözlülüğü yalan söylemekle vasıflandırmak, mecazdır. Çünkü doğruluk ve yalan, hükümlerle alâkalıdır. Bir hüküm gerçeğe uygun olursa doğru, olmazsa yalandır. Maksat, çok açgözlülük ve aşırı istekten alıkoymaktır. Çünkü insana (T 178b) iyilik ve kötülükten ulaşan şey, Yüce Allah’ın takdiri ve kazası (ezelde hükmettiği şeylerin meydana gelmesi) iledir; (H 112b) aç gözlülük ve aşırı istek, (o iyilik yahut nimetlerin elde edilmesi hususunda) faydalı değildir.

Yetmiş üçüncü Söz- الْبَغْيُ سَائِقٌ إِلَى الْحَيْنِ

“Zulmedip haddi aşmak sahibini istidrac (derece derece ilerleme, kötülük işleyenin aldatıcı başarısı) yoluyla ecele sürükler.” Ondandır helâke düşürür. *Bağy* (azgınlık) kelimesinin anlatılması geçmişti. *Sâ’ik*, “sevk”ten ism-i fâ’ildir. Üstüne “sevk” kelimesinin manası malûmdur. *Hîn*, ecel manasına vaktin sonudur. Bazı faziletli kişilerin الْبَغْيُ ذَمِيمٌ وَمَرْتَعُهُ وَخِيمٌ يَسُوقُ صَاحِبَهُ إِلَى النَّصَبِ وَالْعَنَاءِ لَا بَلَّ يَقُودُهُ إِلَى الْفَنَاءِ (Azgınlık, kötü bir davranıştır. Onun otlağı vahimdir. Sahibini dert ve zahmete sürükler; hatta ölüm ve yokluğa atar) sözü bu manaya gelir.

Yetmiş dördüncü Söz- فِي كُلِّ جَرَعَةٍ شَرْقَةٌ وَ مَعَ كُلِّ أَكْلَةٍ غَصَّةٌ

“İçecekten her bir içim suda keder ve yiyecekten her bir lokmada boğazda tıkanma vardır.” Ötre ile *cür’a*, sudan bir nefeste içtiğin ve yuttuğun şeydir. (T 179a) Ötre ile *şürka*, bir şeyi yarıp yırtma manasınadır. Şereka haraka, eşraka ahraka manasınadır. Ötre ile *üklet*, yemekten bir lokmadır. هَذَا الشَّيْءُ لَقْمَةٌ لَكَ derler. *Gussa* (keder, tasa) kelimesi malûmdur. Anlatılmak istenen: Dünyada zahmetsiz rahat ve kedersiz sevinç yoktur demektir. Bazı faziletli kişilerin خَيْرُ الدُّنْيَا لَا تَتَّقِي بِالدُّوْلَةِ فَإِنَّهَا ظَلٌّ زَائِلٌ وَلَا تَعْتَمِدُ (“Dünyanın iyiliği kötülüğüyle, faydası zararıyla karışıktr.”), (H 113a) Şeyh Muhyiddîn-i Arabî’nin عَلَى النِّعْمَةِ فَإِنَّهَا ضَيْفٌ رَاحِلٌ (Devlete -makama, bahta- dayanma; çünkü o geçici bir gölgedir. Nimete güvenme; çünkü o göçücü bir misafirdir...) ve bazı büyüklerin مَعَ كُلِّ صَحَّةٍ عِلَّةٌ وَ مَعَ كُلِّ عِزَّةٍ ذَلَّةٌ وَ مَعَ كُلِّ يَسْرَةٍ عُسْرَةٌ وَ مَعَ كُلِّ مَنَحَةٍ مَحَنَةٌ وَ مَعَ كُلِّ فَرَحَةٍ تَرْحَةٌ (“Her sağlıklı birlikte hastalık, her izzetle birlikte zillet, her kolaylıkla birlikte

irfan, hüner)dir. *Edeb*, fazlıdan başkadır. *Neseb* (soy) ile *asl* birdir, aynı manadadır; aynı manayı ifade eden kelimelerin açıklayıcı mahiyette, birbiri ardınca söylenmesidir. Bazı faziletli kişilerin شرف المرء بفضل لا بأصله و جلالته بأدبه لا بنسبه فافخر بالعلوم العالية ولا تفخر بالعظام البالية (“Kişinin şerefi, faziletiyledir; soyuyla değil... Büyüklüğü edep ve terbiye ile; soyu sopuyla değil... Yüksek ilimlerle övün; çürümüş kemiklerle övünme!..”) sözü bu manadadır.

Sekseninci Söz- أكرم الأدب حسن الخلق (T 181a)

“Edebin son derecede iyisi, huyun güzel olmasıdır.” İki üstünle kerem iyilik manasındır. *Ekrem*, tafdil kipidir. *Edeb* ve *hüsn-i hulk*’un (huy güzelliğinin) açıklaması geçmişti. İmam Gazâlî’nin حسن الخلق من أعظم النعم (Huy güzelliği, nimetlerin en büyüklerindendir) sözü, bu manayı ifade eder.

Seksen birinci Söz- أكرم النسب حسن الأدب

“Soyun (H 114b) çok değerli olanı, terbiye güzelliğidir.” Yani edep güzelliği, (temiz veya üstün sayılan bir) soy sahibi olmaktan hayırlıdır. Bazı faziletli kişilerin أكرم نسب الرجل حسن الأدب لا جلالة الأب (“İnsan soyunun en değerlisi, edep güzelliğidir; babanın büyüklüğü değil...”) sözü bu manayı anlatır.

Seksen ikinci Söz- أفقر الفقر الحمق

“Fakirliğin en büyüğü, yani çok yoksulluk, ahmaklıktır.” Çünkü ahmaklıkla insanın zenginlik elde etmesi ihtimali yoktur. Ötre ve iki ötreyle *humk* (ahmaklık), akıl kıtlığıdır. Bazı faziletli kişilerin أفقر الفقراء من كثر خرقه و كبر حمقه (“Fakirlerin en fakiri, akılsızlığı, cehaleti çok ve ahmaklığı büyük olandır”) sözü, (T 181b) bu manayadır.

Seksen üçüncü Söz- أوحش الوحشة العجب

“İssizliğin en korkuncu, yani fazla ıssızlık, kendini beğenmişliktir.” Üstünle *vahşet*, yalnızlık, tenhalık manasına gelir. *Evhaş*, tafdil kipidir. Ötre ile *ucb*, kendisini beğenip büyüklenmektir. Yani her kim kendini beğenmiş olsa, insanlar onunla birlikte oturmaktan kaçıp dostluk etmekten sakınırlar. Şu hâlde, o kimse her zaman ıssızlık içinde ve yalnızlıkta kalır. Bazı faziletli kişilerin,

إذا كان المرء ذا عجبٍ فالتَّاس يستوحشون من صحبته و يستنفرون من محبته فيبقى في وحشة الوحدة بلا صديقٍ يجالسه و رفيقٍ يؤانسه

(H 115a) (“Bir adam kendini beğenmiş olursa, insanlar onun sohbetinden kaçınır ve dostluğundan nefret ederler. Böylece o, birlikte oturacağı arkadaş ve dostluk edeceği yoldaş olmaksızın, ıssızlık ve yalnızlık içinde kalır.”) sözü, bu manadadır.

Seksen dördüncü Söz- أغنى الغنى العقل

“Zenginliğin en büyüğü, yani çok fazla (T 182a) zenginlik, akıldır.” (Bu vecize) أغنى الغنى العقل (Fakirliğin en büyüğü, akılsızlıktır) sözüne karşılıktır. Bazı erdemli kişilerin العقل أعظم الغنى و به يوصل إلى المنى (“Zenginliğin en büyüğü akıldır; onunla isteklere ulaşılır.”) sözü, bu manaya uygun düşer.

Seksen beşinci Söz- الطامع في وثاق الذلّ

“Açgözlü kimse, horluk ve itibarsızlık bağındadır.” Devamlı horluk ve alçaklıktan kurtulmaz. Üstünle *vesâk*, bağdır. Sahih hadislerden İbn Ömer’in (Allah ondan razı olsun) rivayet ettiği و أحبب فيها الكفاف و صاحب فيها العفاف

دع الحرص عن الدنيا وفي الإنسان لا تطمع و لا تجمع من المال و لا تدرى لمن تجمع فإن الرزق
alan, iffet sahibi olan, ahiret yolculuğu için azıklanarak hazırlanandır.”) hadisi ve
bazı büyüklerin

دع الحرص عن الدنيا وفي الإنسان لا تطمع و لا تجمع من المال و لا تدرى لمن تجمع فإن الرزق
مقسوم و سوء الظن لا ينفع فقير من له حرص و غنى كل من يقع
İnsanın gözü burada doymaz. -Haddinden fazla- mal toplama. Çünkü kimin için
topladığını bilemezsin. Muhakkak ki rızık taksim edilmiştir. Kötü zannın faydası
yoktur. Hırslı olan yoksul, her kanaat edense zengindir.”) sözü bu manadadır.

Seksen altıncı Söz- أكثر مصارع العقول تحت بروق الأطماع (T 182b)

“Akılların düşeceği yerlerin pek çoğu, aç gözlülük yıldırımları altındadır.”
Yani kendisinde (H 115b) hırsın baskın olduğu herkesin aklı mahvedilmiş ve
mağlûp olur. *Mesâri*’, masra’ın çokluk şeklidir. Düşme yeri demektir. İki ötreyle
bürûk, berk’ın çokluk biçimidir. “Berk”, parlama, parıldama manasına gelir. *Emâ*’
tama’ın çokluğudur. Bazı faziletli kişilerin المهلكة صرعه في العقل إذا سدّ على الطمع
“Açgözlülük, aklı kapadığında tehlikeli yer veya işe düşürür.”) sözü bu manaya
uygundur.

Seksen yedinci Söz- إحدروا نثار التعم فما كل شارٍ يردو

“Yüce Allah’ın size verdiği nimetlerin dağılıp gitmesinden sakının.” Esre
ile *nifâr*, gitmek manasındadır. (Deve) nefret edip kaçtığına شرد البعير derler. Bazı
faziletli kişilerin

لا تفعلوا شيئاً يشرد نعمتكم و ينقر دولتكم فما كل شارٍ يرد إلى عطنه و لا كل نافر يعاد إلى وطنه
“Nimetinizi nefret ettirip kaçtıracak ve bahtınızı ürkütecek şeyi yapmayın! Çünkü
her kaçıp giden ve nefret eden şey yerine, yurduna geri gelmez...”) sözü bu manaya
(T 183a) uygundur.

Seksen sekizinci Söz- من أبدى صفحته للحقّ ملك و من أعرض عن الحقّ هلك

“Her kim yüzünü Hakka yöneltse, o kimse hakka sahip olup bütün istekleri
dünya ve ahirette meydana gelir ve her kim ki Hak’tan kaçıp yüz çevirse, (H 116a)
helâk uçurumuna düşer.” بدى ظهر أبدى manasındadır. Üstünle *safha*, yüzün
tarafıdır. Bazı büyüklerin من أعرض عن الحقّ ملك و من أعرض هلك
“Hakkı kabul eden, ona sahip olur; ondan yüz çeviren helâk olur.”) sözü bu manaya gelir.

Seksen dokuzuncu söz- إذا أملتكم فتاجروا الله بالصدق

“Fakir olduğunuzda Yüce Allah hazretine sadaka ile ticaret edin.” Çünkü
sadaka malın artmasına ve hâlin saadetine vesiledir. *İmlâk*, fakir olmaktır. *Kur’ân-ı*
Kerîm’de ⁴³⁹ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ (“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına
kıymayın!”) bu manaya gelir. *Tâcirû* ticâret’den ikinci şahsa verilen emirdir. Esre
ile ticaret, tüccarlıktır. Burada söz istiareye dayanır.

Doksanıncı Söz- من لان عوده كثف أغصانه

“Ağacı yumuşak olan kimsenin dalları sert olur.” Maksat, istiare yoluyla
her kim yumuşak olup emri altında bulunanlara terbiye verme işlerinde ihmalkâr
davransa, (buyruğu altında bulunanlar) ona hürmet etmeyip onun isteğine göre
hareket etmezler demektir. Ötre ile ‘ûd ağacıdır. *Kesüfe*, galiza (sert oldu)

⁴³⁹ Kur’ân, İsrâ, 17/31.

manasındadır. *Ağsân*, gusn’un çokluk şeklidir. Ötre ile gusn, budaktır. Bazı erdemli insanların

من لان هان في أعين خدمه ولا يعرفون حق نعمه فلا يطيعون أمره ولا يعظمون قدره

(“Yumuşak olan kimse, hizmetçilerinin gözüne küçük görünür. Onun nimetlerinin hakkını bilmez; emrine itaat etmez, derecesine saygı göstermezler”) (116b) sözü bu manadadır. (T 184a)

Doksan birinci Söz- قلب الأحق في فمه

“Ahmağın kalbi ağzındadır.” Ahmağın kalbinde olan, gizlenmeyip dilinde geçmesi sebebiyle sanki kalbi ağzında olmuş olur. Fâh, fûh, fih, fem kelimelerinin hepsi aynı manadadır. Çokluğu “efvâh” gelir. Bazı faziletli kişilerin كل سر يكون في “Ahmak, kalbinde bulunan bütün sırları diliyle söyler ve dostlarına duyurur”) sözü ve *Keşşâf* yazarının لا تجعل صندوق السر إلا صدر الصدوق الحر⁴⁴⁰ (“Hürriyet ve asaletle vasıflanmış dostunun kalbinden başkasını sır sandığı yapma!” (Çok sadık ve vefalı olan hür dostundan başkasına sırrını açma!)) sözü, bu manadadır.

Doksan ikinci Söz- لسان العاقل في قلبه

“Akıllı kişinin dili kalbindedir.” Akıllı kişi, kalbinde olanı diline getirmeyip her zaman içinde gizleyip sakladığından dolayı sanki dili kalbinde olmuş olur. Maksat, sır saklamaya teşvik ve sırlarını başkasına duyurmayı yasak etmek ve geri durdurmaktır. (T 184b) Bazı faziletli kişilerin كل سر يكون للعاقل فقلبه يخفيه (“Akıllının her sırrı kalbinde gizli, saklıdır; dili onu duyurmaz ve söylemez”) sözü (H 117a) bu manaya uygundur.

Doksan üçüncü Söz- من جرى في عنان أمله عثر بأجله

“Her kim isteğinin dizgininde gitse, yani her kim nefsinin arzusuna uysa, o kimseye ecel yetişip kendisi ansızın helâk kuyusuna yüz üstü düşer.” Esre ile *‘inân*, atın dizginidir. *Emel* kelimesinin açıklaması geçmişti. Bir kimse yüz üstü düştüğünde من غرته كواذب الآمال جرته (“Kimi yalancı ümitleri aldatırsa, ecellerin cazibeleri onu çeker...”) sözü bu manaya gelir.

Doksan dördüncü Söz- إذا وصلت إليكم أطراف النعم فلا تنفروا أقصاها بقلة الشكر

“Size nimetlerin uçları, yani Cenab-ı Hakk’ın nimetlerinden (T 185a) bir miktar ulaştığında, şükür azlığıyla o nimetin fazlasını kaçırmayın!” *Etrâf*, tarafın çokluk şeklidir. İki üstünle taraf, taife (bölük, takım, fırka) manasındadır. Etrâf, burada “ni’am” ismine katılınca, “tavâ’ifü’n-ni’am” (nimetlerin bölükleri) manasına gelir. *Tenfîr*, kaçırmaktır. *Aksâ*, gayet (son) manasına gelir. Bazı faziletli kişilerin (117b) من لم يشكر النعم الحاصلة لديه منع النعم الآتية اليه (“Elindeki nimetlere şükretmeyen, kendisine gelecek nimetlere engel olur.”) sözü bu manaya gelir.

Doksan beşinci Söz- إذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكراً للقدرة عليه

“Düşmanına gücün yettiği zaman, onun günahını affetmeyi, galip gelme nimetine şükür kıl!” Kast edilen, “Düşmanına karşı başarılı olduğun, galip geldiğin zamanda af tarafını tercih et!” demektir. Yüce Allah سبقت رحمتي على غضبي

⁴⁴⁰ Ali Nazîmâ, age., s. 42.

ağzındadır.”) sözünden kast edilen, “Kalbine gelen, hemen diline akar (dilinde ortaya çıkar). Konuştuktan sonra (T 187a) akıl erdirir” demektir. و لسان العاقل في قلبه (“Akıllının dili kalbindedir.”) sözünden kast edilen ise, asla söylemez; devamlı kalbinde saklar ve gizler demektir. Ama لسان العاقل وراء قلبه (“Akıllının dili, kalbinin ardındadır.”) demek, “Evvelâ iyice düşünür; sözü ondan sonra söylemeğe başlar” demektir. Bu sözde, önce geçen iki cümleden yukarı çıkma, yükselme manası vardır.

Yüzüncü ve Sonuncu Söz: اللَّهُمَّ اغْفِرْ رِمَازَاتِ الْأَلْحَاطِ وَ سَقَطَاتِ الْأَلْفَافِ وَ شَهَوَاتِ الْجَنَانِ وَ هَفَوَاتِ اللِّسَانِ (H 119a)

“Ya Rabbi, göz ucuyla olan işaretlerin, sözlerde olan yanlışların, kalpte yerleşmiş olan nefis arzusunun ve dilden çıkan yanlışların günahını ört; yok et!” *Allâhümme* (kelimesi), aslında “yâ Allâh” idi. Edebî kullanışlar, Arapça kitaplarda açıklanmıştır. Üstünle *gafr*, örtmek ve yok etmek manasına gelir. (T 187b) “(Allah onun günahını) örtsün ve yok etsin” manasına غفر الله ذنبه derler. Üstünle *remz*, işaret manasına gelir. İki üstünle *lehâz* göz ucudur. Kast edilen, gözden çıkan günahdır. Üstünlerle *sakatât*, sakat’ın çokluk şeklidir. İki üstünle sakat, hata manasına gelir. (Söz söylerken) hata etti manasına سقط في كلامه derler. *Şehvât*, şehvetin çokluk şeklidir. Şehvet, nefsin isteği ve (bir şeyi) sevmesidir.

Hazret-i Ali’nin (Allah ondan razı olsun) *Sad Kelime*(Yüz Söz)lerinde uygun olan, bu sözün, bütün sözlerin sonunda söylenmesidir. Çünkü işin tamamlanması esnasında eski(büyük)lerin âdeti, Yüce Allah’tan bağışlanmayı dileme şeklinde cereyan edici olmuştur. Bazı *Sad Kelimelerde* bu söz öne alınmış olup sıralama bizim tertibimize aykırı söylenmiştir (yapılmıştır). (H 119b) Ama sıralamanın en güzeli, çevrilen nüshanın dizimidir. (T 188a) Hatta eski büyüklerden (Yüce Allah’ın rahmeti onların üzerine olsun) pek çoğu, bu sıralamayı seçmiş(tercih etmiş)lerdir.

Kaynakça

Ahmed Âsım. (1268-1272/1852-1855), *Kâmus Tercümesi*, İstanbul.

Ali Nazîmâ. (haz.), (1303), *Zemahşeri Nevâbigü’l-kelim*, İstanbul.

Ateş, Ahmed. (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.

Ateş, Ahmed. (1959), “Raşîd al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Eylül, C 10, S 14, s. 1-24.

Aytekin, Arif. (1991), “Bâbertî”, *DİA*, C 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir. (1333-42/1915-1924), *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, Matbaa i Âmire.

Ceyhan, Âdem. (2006), *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara.

Ceyhan, Âdem. (1997), *Bedr-i Dilşâdın Muradnâmesi*, MEB Yayını, İstanbul.

Cilacı, Osman. (1986), “Hâcegizâde Mustafa Efendi’nin el-Metâlibü’l-âliye’si Üzerinde Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, Konya, S 2, s. 199-212.

Çubukçu, Asri. (1991), “Âtike bint Zeyd”, *DİA*, C 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Durmuş, Ersin. (2014), *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*, (İnceleme-Metin), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Ergin, Ali Şakir. (1995), “Ferezdak”, *DİA*, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi. (1314-1938), *Seyahatnâme*, I-VI, İstanbul, VII-X, İstanbul.

Flügel, Gustav. (1865-67), *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich Königlichen Bibliothek zu Wien*, 3 C, Wien.

Gölpınarlı, Abdülbaki. (1967-1994), *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, 4 C, Ankara.

Hüseyin Ayvansarâyî. (1281/1865), *Hadîkatü’l-cevâmi’*, 2 C, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Hüseyin Remzî, (1305/ 1888), *Lugat-ı Remzî*, I-II, İstanbul.

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-sad-kel%C3%AEmet-i-caharyar-i-guzin/58840>

İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç (haz.) (1951-55), *Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediye’ü’l-ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, II, İstanbul.

İmam Burhaneddin ez-Zernûcî (2018), *Tâlimü’l-müteallim (İslâm’da Eğitim-Öğretim Metodu)*, terc. ve şerh Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî. (1418/1997), *Keşfü’l-hafâ ve Müzîlû’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l-ehâdis ‘alâ elsineti’n-nâs*, I-II, Beyrut.

Karatay, Fehmi Edhem. (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2 C, İstanbul.

Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya. (1360-62/1941-43), Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmî’l-kütüb ve’l-fünûn*, I-II, İstanbul, Maarif Matbaası.

Kreiser, Klaus. (1980), Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und Ihre Scheiche Mecmu’a-i Tekaya*, Freiburg im Breisgau.

Kuzâ’î. (1999), *Şihâbü’l-Ahbâr Tercümesi*, haz. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul.

Levend, Agâh Sırrı. (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Levend, Agâh Sırrı. (1963), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 89-115.

Mehmed Süreyya. (1308-15/1891-98), *Sicill-i Osmânî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Mehmed Zihnî. (1295-96/1878-79), *Meşâhîrü'n-nisâ*, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1987-1992), 4 C.

Mustafa bin Muhammed el-Kastamonî. (2015), *Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*, haz. Ersin Durmuş, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

Mustafa bin Mehmed, *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-i Güzîn*, Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19.

Mustafa bin Mehmed, *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-i Güzîn*, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi, No. 07 Tekeli 425.

Mustafa bin Şücâ', *Tercüme-i Nesrû'l-leâlî*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer'îyye No. 629.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb fî'n-niseb ve'l-kuna ve'l-elkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, No. 628.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin. (1255/1839), *Şerh-i Dîvân-ı Aliyyü'l-Murtazâ Kerrema'llâhu Vechehu*, Bulak.

Nev'îzâde Atâyî. (2017), *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, (İnceleme- Tenkitli Metin), haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Haz. Ebubekir'in 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Haz. Ömer'in 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Haz. Osman'ın 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Haz. Ali'nin 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Reşîd-i Vatvat. (1382/1963), *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-mü'minin 'Alî bin Ebî Tâlib*. haz. Mîr Celâleddîn-i Huseynî Urumavî Muhaddis, Kum.

Rifat Osman. (1920), *Edirne Rehnüması*, Edirne.

von Diez, Heinrich Friedrich. (1811, 1815), *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuchen und Alterthümern, Religion und Regierungsverfassung...* Berlin, Berlin und Halle.

Yanık, Nevzat H. (2014), *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Mehmet. (2013), *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî'z-Zebîdî. (1978), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, tercüme ve şerh eden Kâmil Miras, Ankara.